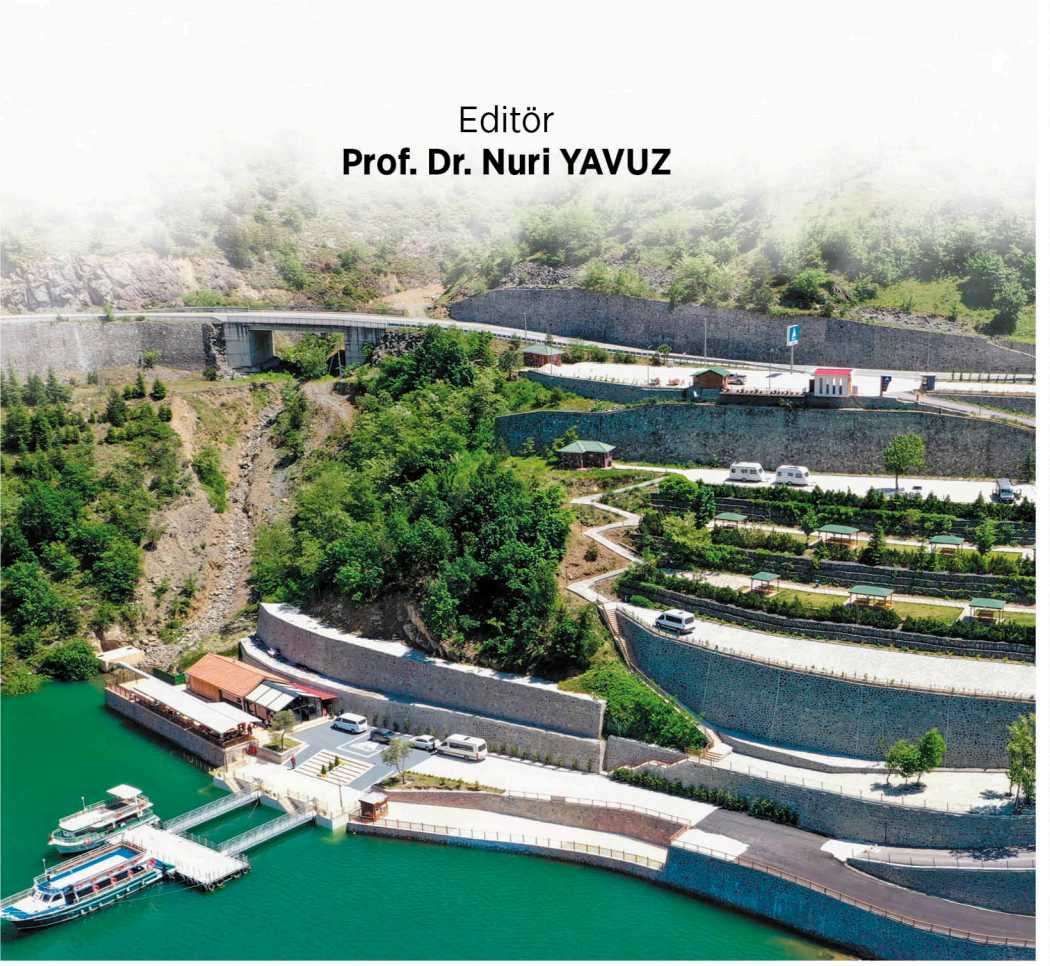

ARTVİN ARAŞTIRMALARI -4-

Editör
Prof. Dr. Nuri YAVUZ

ARTVİN ARAŞTIRMALARI

- 4 -

EDİTÖR
PROF. DR. NURİ YAVUZ

ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ARTVİN ARAŞTIRMALARI - 4

EDİTÖR / PROF. DR. NURİ YAVUZ (ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ)

EDİTÖR YARDIMCISI / DOÇ. DR. KEREM ÖZBEY

YAZARLAR

A. MECİT TOKDEMİR

PROF. DR. NURHAN AYDIN

KÜBRA ÖZTÜRK DERİCİ

HÜSEYİN KURT

PROF. DR. NURİ YAVUZ

DR. MUHİTTİN KUL

ÖĞR. GÖR. İBRAHİM YAHŞİ

ZAFER IŞIK

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE ÇELEBİOĞLU

DR. ÖĞR. ÜYESİ ELİF KAYA

DR. ÖĞR. ÜYESİ NEŞE OKTAY

ÜNİVERSİTELER YAYIN YÖNETMELİĞİNİN 6. MADDESİNE GÖRE, BU ESERİN BİLİM VE DİL BAKIMINDAN SORUMLULUĞU YAZARLARINA AİTTİR.

ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 7

ISBN 978-605-73316-3-2

1. BASKI ANKARA, ARALIK 2022

© ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

YAZIŞMA ADRESİ: ŞEHİR YERLEŞKESİ MERKEZ KÜTÜPHANESİ / ARTVİN

TELEFON: +90 466 215 1021 / SERTİFİKA NO: 46167

E - POSTA: LIBRARY@ARTVIN.EDU.TR

TASARIM, DİZGİ VE UYGULAMA CEYDA ŞEREFLİOĞLU

BASKI VE CİLT UZUN DİJİTAL MATBAA

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İSTANBUL CAD. İSTANBUL ÇARŞISI NO.: 48/49 İSKİTLER 06070 ANKARA

WWW.UZUNDIJITAL.COM • UZUN@UZUNDIJITAL.COM

TELEFON: +90 312 341 36 67 • SERTİFİKA NO: 47865

ARTVİN ARAŞTIRMALARI

- 4 -

EDİTÖR
PROF. DR. NURİ YAVUZ

EDİTÖR YARDIMCISI
DOÇ. DR. KEREM ÖZBEY

ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TAKDİM

Şehirler kimlikli yapılardır, bulundukları coğrafyanın, tarihin, kültürün, medeniyetin ve toplumun izlerini taşır. Şehir kimliği, bir anda olup biten değil, tarihsel süreçlerin bir ürünüdür. Şehirler tarihsel, toplumsal, iktisadi, siyasal ve kültürel açılardan çok farklı özellikleri bünyesinde taşımakta olup, sahip olduğu özellikleri bakımından diğerlerinden ayrılır. Bütün bu yönleriyle şehirler, sosyal bilimlerin temel ilgi odağı haline gelmiştir. Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Artvin, sosyal bilimlerin ilgilendiği şehirlerin başında gelmektedir.

Türkiye'nin başta gelen şehirlerinden biri olan Artvin, sahip olduğu özellikleri açısından bulunduğu coğrafyada özgün bir örnektir. Artvin'de siyasi anlamda yaşanan ilk gelişmelerin takip edilmesi, Gürcü Krallığı'nın kurulması ve yükselmesiyle bağlantılıdır. İslam öncesi dönemde Artvin ve çevresi Sasani ve Roma İmparatorluğu, daha sonra ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet mücadelesi verdiği bir bölge olmuştur. 5. yüzyılda Bizans egemenliği altına giren bölge, 646 yılında İslam topraklarına katılmış ise de, birçok kez el değiştirmiştir. 1048 yılından itibaren bölge Türk hâkimiyetine girmiş ve Selçuklu hanedanı tarafından yönetilmiştir. 13. yüzyılda Moğol ve İlhanlı hâkimiyetine giren Artvin, bu tarihten sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan 3 Mart 1918 tarihine kadar Rus yönetimine geçen Artvin, 27 Şubat 1920'de kesin olarak Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır. Karadeniz'den Kafkasya'ya, Anadolu'dan Asya'ya, Doğu'dan Batı'ya uzanan geniş bir alanda farklı kültürlerin ve medeniyetlerin kesişiminde yer alan Artvin, bu özellikleriyle sosyal bilimsel araştırmaların odağında yer almaktadır.

Artvin Araştırmaları serisinin dördüncüsü olan bu kitap, Artvin'le ilgili yeni ve farklı çalışmaları bir araya getirmektedir. Bu kitap Artvin Çoruh Üniversitesi'nin Artvin'e sunduğu katkılar açısından önem taşımaktadır. Bu kitabın önde gelen özelliği, Artvin hakkında okuyuculara çeşitli fikirler sunması ve Artvin'le ilgili araştırmalara kaynaklık etmesidir. Artvin için faydalı olan benzeri eserlerin artması temenniisiyle, başta Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Nuri YAVUZ'u, dekan yardımcısı Doç. Dr. Kerem ÖZBEY'i ve esere katkı sunan araştırmacıları tebrik ediyor, bundan sonraki çalışmalarında başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörü
Aralık 2022

ÖNSÖZ

Şehirler sosyal bilimler alanında araştırma yapmak için temel inceleme alanlarının başında gelmektedir. Artvin, sosyal bilim araştırmaları açısından önemli bir kaynak olma özelliğine sahip şehirlerden biridir. Artvin'in tarihsel, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel açılardan çok yönlü özelliklere sahip bir şehir olması, Artvin'le ilgili bilimsel ve akademik çalışma yapmayı gerekli hale getirmiştir. Elinizdeki eser bu tür bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır.

Artvin Araştırmaları 4 kitabı, Artvin'le ilgili daha önce yayınlanmış olan “Artvin Tarihi Araştırmaları 1”, “Artvin Araştırmaları 2” ve “Artvin Araştırmaları 3” kitaplarının devamı niteliğindedir. Bu kitapta, Artvin hakkında sosyal bilimler alanında yapılmış çalışmalara yer verilmiş olup, kitapta birbirinden farklı konulara odaklanılmıştır. 7 Mart kahramanlarından Artvin şehitlerine, Artvinli ilk kadın belediye başkanından Artvin'in ilk mebusuna, eğitim faaliyetlerinden şehrin yaşayan şair ve entelektüeline, edebi metinlerdeki Artvin imgesinden Artvin'deki kayıkcılığa kadar uzanan geniş bir alanda birbirinden farklı konuların yer aldığı kitap, bu yönüyle zengin bir içeriğe sahiptir.

Bu kitapta, A. Mecit Tokdemir'e, Prof. Dr. Nurhan AYDIN'a, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU'na, Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA'ya, Dr. Öğr. Üyesi Neşe OKTAY'a, Dr. Arş. Gör. Muhittin KUL'a, tarihçi yazar Hüseyin KURT'a, araştırmacı-yazar Kübranur Öztürk DERİCİ'ye ve Doktora Öğrencisi Zafer IŞIK'a teşekkürlerimi sunuyorum. Kitabın hazırlanması sürecinde katkıda bulunan Doç. Dr. Kerem ÖZBEY'e teşekkür ederim. Kitabın Artvin ile ilgili okuyucular ve araştırmacılar için kaynak bir kitap oluşturmasını temenni ederim.

Editör

Prof. Dr. Nuri YAVUZ

Artvin - 2022

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	v
ÖNSÖZ.....	vii

I. BÖLÜM

7 MART KAHRAMANLARI

A. Mecit TOKDEMİR	1
-------------------------	---

II. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ARTVİN ŞEHİTLERİ

Prof. Dr. Nurhan AYDIN, Kübra ÖZTÜRK DERİCİ	69
---	----

III. BÖLÜM

ARTVİNLİ SADIYE HANIM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE İLK SEÇİLEN KADIN BELEDİYE BAŞKANI

Hüseyin KURT	105
--------------------	-----

IV. BÖLÜM

ARTVİN'İN İLK MEBUSU ÖMER HİLMİ BEY VE FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Nuri YAVUZ, Dr. Öğr. Üyesi Muhittin KUL.....	109
--	-----

V. BÖLÜM

1946-1960 YILLARI ARASI (VIII., IX., X. Ve XI. DÖNEM)

ÇORUH (ARTVİN) MİLLETVEKİLLERİ

Öğr. Gör. İbrahim YAHŞİ	131
-------------------------------	-----

VI. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ARTVİN VE ÇEVRESİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Nurhan AYDIN, Zafer IŞIK	155
--	-----

VII. BÖLÜM

ARTVİN'İN YAŞAYAN OZANLARINDAN AHMET YORAMOĞLU:

HAYATI, POETİKASI VE ŞİİRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU 173

VIII. BÖLÜM

BİR YAZARIN HATIRALARINDA ARTVİN, “NECDET SUBAŞI”

Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA..... 191

IX. BÖLÜM

FAKİR BAYKURT’UN HARİTASINDA BİR NOKTA: ARTVİN

Dr. Öğr. Üyesi Neşe OKTAY 217

X. BÖLÜM

ÇORUH NEHRİ’NDE KAYIKÇILIK

Hüseyin KURT 231

I. BÖLÜM

7 MART KAHRAMANLARI*

A. Mecit TOKDEMİR**

Sevgili Yavrularım,

Evrende her şeyin insan aklını aşan ince hesaplara dayalı olarak müstesna bir uyum içerisinde cereyan ettiğini, Allah'ın akıl gibi insanlara lütfettiği önemli nimetten azcık nasiplenmiş olan hiç kimsenin inkâr edemeyeceği gibi, üstün olarak yaratılmış insanın dünyaya geliş ve gidişinin de bir rastlantı olduğunu düşünmenin olanağı yoktur.

Buna göre, Yaradan'ın kendisine lütfettiği üstün niteliklerle dünyaya gelen insan aşk ve sevgi dolu bir yüreğe sahip olarak ayrıcalıksız bütün yaratıkları sevmeli, insanlarla insana yaraşır ve yakışır ilişkiler içerisinde yaşayarak sahip olduğu yetenekler ve olanaklar ölçüsünde onlara yararlı olmakla yükümlü olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır.

İşte bu anlayış içerisinde çalışmalarını yönlendirerek yetenekleri ve olanakları ölçüsünde ailesine, yurduna, ulusuna ve tüm insanlık âlemine yararlı olabilecek işler yapma, eserler verme çabası içinde bulunanları, bu amaca ulaşabilenleri gerçekten mutlu insanlar saymak sanırım ki yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

Ulu Yaradan'ın bu yolda bana lütfettiği yetenek ve olanaklar için ona ne kadar şükretsem azdır. Yüce Yaradan'ımın büyük ve müstesna bir lütfu olarak meydana geldiğine inandığım eserlerimi sizlere sunarken işte bundan dolayı büyük bir sevinç ve mutluluk duymaktayım.

Ancak, bir eserin yasal kalıtıcısı olmak ona sahip olmaya yetmez. Çünkü eserlerin gerçek sahibi, onları okuyacak, okutacak, anlayacak ve sevecek olanlardır. Sizlerin ise bu niteliklere sahip, sorumluluğunuzun bi-

* Bu çalışmanın kitapta yer alması hususunda Faruk Tokdemir'den gerekli izinler alınmıştır.

** Artvinli araştırmacı yazar.

lincinde olarak üzerinize düşeni eksiksiz yerine getireceğinize olan inancım sevincimin özünü oluşturmaktadır.

Ben ve benden öncekiler bu yolun öncüleriyiz. Bizden sonra gelecek kuşakların bu yolu izleyerek ulusumuzun ve ulusumuz kişiliğinde tüm insanlık âleminin yararına sunulacak, bizinkilerinden çok daha güzel eserler vereceğine olan inancım ve güvenim bana açıklayamayacağım kadar büyük bir mutluluk vermektedir.

Eserlerimi okuyacaklara, okutacaklara ve bunlardan daha güzelini yapacaklara selam olsun.

Ankara: 12 Temmuz 1983

Hayrettin TOKDEMİR

BİRKAÇ SÖZ

Babam A. Mecit Tokdemir'in elinizdeki bu yapıtı kendisinin 15x23 boyutlarında, orta puntolu daktiloda ve en sık satır ayarı ile hazırlamış olduğu aslından hazırlanmıştır.

Babamın en önemli arzusu yapıtlarının yayın yaşamına girmesi idi. Ancak, koşullar bu arzusunun gerçekleşmesine elverişli değildi. Ben babamın bu arzusunu gerçekleştirmek üzere *Oğluma Öğütler*'de olduğu gibi *7 Mart Kahramanları*'nın da yayın yaşamına girmesini sağlamak üzere yazma nüshayı alarak çalışmaya başladım. Kısa sayılmayacak bir süre ve güçlü bir uğraşı ile yayımlanan biçime getirildi ve yayımı sağlandı.

Tarafımdan muntazam ciltlettirilmiş olup kitaplığımda bulunan yazma nüshayı tetkik edenler yapılan işin nitelik ve nicelik yönünden önemini kavramakta güçlük çekmeyeceklerdir.

Babam sonuçtan pek memnun ve mutlu olmuştu. Onu böylesine mutlu görmek de beni mutlu etmişti. İşte böylece de ulusumuza, konusunda önemli bir yer tuttuğuna inandığım bir yapıt meydana gelmiş oldu.

Bugün büyük bir mutlulukla sunduğum bu yapıtta sizlerin gerekli önemi gerektiğince vereceğinizin inancı ile huzurluyum.

Babamın tüm yapıtlarını toplayan *Edebî Goncalar* tarafımdan hazırlanarak kitaplıklara verilmiştir. Sizlerde de bulunması amacı ile aynı yapıttan eksikliğe yol açmayacak ölçüde özetlenerek hazırlanan birer nüshayı da benimkiler ile beraber bir seri hâlinde sunuyorum.

Yapıtların tamamı sizindir. Onların asıl sahibi sizlersiniz Konuya bu görüş ve bilinçle bakılmasını ve ona göre davranılmasını beklediğimi vurgulayarak sözlerime son vermek istiyorum. Bugünlerden yarınlara, bizden size selam olsun.

Ankara: 28 Mayıs 1986

Hayrettin TOKDEMİR

ÖN SÖZ

Bu kitabımız Osmanlı Devleti’nin son çağında “Elviye-i Selâse” adı verilen ve 1877-1878 Savaşı sonunda Çarlık Rusya’ya bırakılan yerlerimizde geçmiş bir kısım olaylarla 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı işgalleri ve kurtuluş yıllarındaki olayları dile getirmek amacıyla yazılmıştır.

Çağımızın Artvin iline bağlı Merkez, Ardanuç, Borçka ve Şavşat ilçeleri halkının 1878’den sonraki tutsaklık yıllarında gösterdikleri faaliyetleri, yaşanmış olayları bu kitabın sayfalarında aksettirmeye çalıştım.

Üç sancaktan Batum, Ardahan ve Kars ile birlikte yukarıda adları geçen dört kazamızın ilk kurtuluşları, 1918’de Brest-Litovsk Muahedesi’yle olmuştu. Aynı yılın Ekim ayı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi yerlerimizi yabancı işgalcilere bırakmış, 1921 yılının Şubat sonlarına kadar İngiliz ve Gürcü işgalleri, Ermeni baskın ve zulümleri birbirini izlemiştir.

Kitabımda; 1828, 1854-1855 ile 1877-1878 ve 1914-1918 yılları içinde Rusya ile aramızda geçen dört büyük savaşın sonuçlarına kısaca değinilmiş, özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki işgaller döneminin acı hatıraları ve izleri, halk şairlerimizin duyguları, yaşanmış ve görülmüş olaylar yer almıştır. Bu arada millî varlığımızı koruma, kurtuluş ve ana vatanımıza kavuşma uğrunda çalışmış gönüllü fedailerimizi olanaklarının elverdiği ölçüde yurttaşlarıma ve gelecek kuşaklara tanıtmayı görev sayarak çalışmalarına yön verdim.

İşte bu karanlık yılların son bulup ana vatana ve hürriyete kavuştuğumuz günün ve bu kutsal günü kanları, canları pahasına bize armağan edenlerin hatıralarını yaşatmak ve çoğu adsız olan bu kahramanlara karşı şükran borcumu kısmen de olsa yerine getirmek için kitabıma “7 MART KAHRAMANLARI” adını vermeyi uygun buldum.

Kıymetli okuyucularımın yüksek huzurlarında bu kutsal günü bizlere armağan edenleri saygı ile anmak, şehitlerimize Allah’tan rahmet, gazilerimize selametler dileme olanağı bulmuş olmaktan dolayı mutluyum.

Saygılarımla...

A. Mecit TOKDEMİR

GİRİŞ

Şimdiki **Artvin** ilimiz, eski Osmanlı üç sancak teşkilatında iken bir kısım yerleri **Batum sancağına** bağlıydı. Biz Artvinliler, sevgili yurdumuz Türkiye'nin kuzey doğusunda, Türk-Sovyet devlet sınırları üzerinde yaşamaktayız.

Artvin ile bu ile bağlı kazalardan Şavşat, Ardanuç, Borçka, Yusufeli sakinleri olan bizler çok eskiden bu yerlere yerleşmiş Türklerin torunlarıyız. Tarihlerin “Eski Oğuzlar” dediği Türk boyları ve onların başında bulunan hanlar, beyler bu toprakların en eski sahipleridir. Sakaların Borzalı, Hazar ve Kıpçakların yerleştikleri bu topraklar şimdi bizim rahatlıkla üzerinde yaşadığımız yerlerdir.

Bu eski atalar yurdu, daha sonra 1064 yılındaki Ani fethi ile kesin olarak Türk devletine katılmıştır. Bundan yedi yıl sonraki **Malazgirt Zaferi** ile Anadolu'da büyük bir Türk devleti kurulmaya başlandı. **Büyük Başbuğ Alp Arslan**'ı burada rahmetle yâd ederim. Sultan Alp Arslan'ın ölümüyle yerine geçen oğlu **Sultan Melikşah** zamanında **Çoruh** boyları içinde Artvin ve kazaları yeniden **Selçuklu Devleti**'ne katıldı. Selçukluların zayıflaması sıralarında Gürcistan'a da hükmeden **Bagratlı** krallar ile Konya Selçuklu sultanları arasında bölgelerimizde savaşlar oldu. Sonra Anadolu ile birlikte Kars, Erzurum ve Çoruh bölgeleri **Moğol** istilâsına uğradı. Daha sonra da **İran**'da kurulan **İlhanlı Devleti** yerlerimize hâkim oldu.

İlhanlı **Abaka Han** çağında (1265-1282) kurulan Ahıska (Çıldır) **Atabeyleri** hükümeti, Osmanlı fethine kadar yerlerimizi idaresinde bulundurmuş oldu. Bu idareden 200 yıl kadar sonra, **Fatih Sultan Mehmet**'in **Trabzon Pontos Krallığını** ortadan kaldırması sırasında Şavşat'ta oturmakta olup **İmerhev** (Meydancık) ve **Acara-Maçahel** kesimlerine hükmeden Ahıska atabeylerinin bir kolu, 1479 yılında kendi gönül istekleriyle Osmanlı Devleti'ne katılmışlardır.

Bundan 70 yıl sonra ise, **Kanunî Sultan Süleyman** çağında 1549 yılı içinde Çoruh boyu, Ardanuç Kale'de oturan atabeylerin elinden de 1551 yazında Ardanuç Kalesi alınarak bugünkü Artvin ilinin bütün kazaları Osmanlı Devleti'ne geçmiş oldu. Aradan 27 yıl geçtikten sonra 1578 ya-

zında **Lala Mustafa Paşa**'nın Ahıska'yı fethetmesiyle o yıl **Çıldır Eyaleti** kuruldu ve Artvin-Yusufeli ile birlikte Şavşat, Ardanuç kesimleri bu yeni eyalete bağlandı².

Ahıska merkeziyle, **Çıldır Eyaleti** 1578-1828 yılları arasında kazalarımız 250 yıl süre ile Osmanlı Devleti adına idaresi altında bulundurulmuştur. Nihayet, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında yapılan 1828 **Ahıska Savaşı** sonunda imzalanan **Edirne Muahedesi** ile Çıldır Eyaleti bozulmuş, Ahıska da Ruslara bırakılmıştır. O yılda Ardanuç ile birlikte Şavşat kazaları **Erzurum Eyaleti**'ne bağlanmış oldu.

Ahıska Savaşı'ndan sonra 1855'te Kırım Savaşı adını alan muharebeler sırasında Ruslar, Kars üzerine saldırdılar. Eskilerimizin 1272 Harbi dedikleri bu Kars Savaşı'na şimdiki Artvin ili ahalisinden ve Tavuskerlilerden 600 kişi gönüllü savaşçımız katılmıştır. Ahıska atabeylerinin Artvin'deki torunlarından olan **Ali Bey**'in kumandası altında savaşa giren bu gönüllülerimiz tarihte "600 Gönüllü Livanalı"³ adıyla anılmaktadır.

Bu savaşta müttefikimiz olan İngiltere'nin Kars cephesindeki kumandanı Williams ile Türk ordusu Kumandanı Mehmet Sefer Paşaların emrine giren bu 600 silahlı ve kamalı koçaklarımızın gösterdikleri kahramanlık ve hizmet büyüktür. Bu savaşta Rus ordusu bozguna uğratarak Kars zaferi kazanılmıştır⁴.

Saferin ilk cumasında ceng-i meydan eyledik
Yaş döküben ol kâfirden sahrayı kan eyledik
Atuben çar köşemizden top ile humbarayı
Titredi canlar cesette zikr-i Subhan eyledik.

2 Daha geniş bilgi için şu yayınlara da bakılabilir:

a- M. Fahrettin Kırzioğlu, "1855 Kars Zaferi, İstanbul 1955"; aynı yazarın "Artvin Tarihinin Kısa Bir Özeti ve Osmanlıların Ardanuç Sancağını Fethi» başlıklı makalesi (Bursa'da *Hakimiyet* gazetesinin 29 Mart- 19 Nisan 1964 arası nüshalarında).

b- M. Adil Özder, "Yakın Yurt, İstanbul 1950- sh. 87-90"; aynı yazarın "Çoruh-Şavşat 1945 İstanbul" adlı kitaptaki tarihî yazıları.

3 M. Fahrettin Kırzioğlu'nun *1855 Kars Zaferi* adlı eseri, sh. 113.

4 Livanalı Gönüllüler arasında savaşa katılan Yusufelili Aşık Muhibbi'nin savaş için söylediği bir divanını buraya alıyorum. Bu deyiş, M. Adil Özder'in 1940 yılında basılan *Yusufelili Muhibbi* adlı kitabının 17. sayfasındadır.

Gün ikindiye dek çektik mihnet-ü cevr-i ceza
 Nizamiyle top beraber yetiştirdi imdat bize
 Ya Muhammed çağrışın sıdk ile kıldık gaza
 Otuz iki kâfiri hâk ile yeksan eyledik.

Biri Arkunesli Durak ipti verdiler anı
 Biri İnissetli Cemal cennete gitti canı
 Biri Kârşotlu İsmail kaşından aktı kanı
 Kazamızdan üç tanesin daha revan eyledik.

Hu çeküben emr-i Hakka cümlemiz olduk razı
 Sakladı ol Girdigârım cümle belâdan bizi
 Cem'oldu asker-i İslâm vakit akşam namazı
 Cümlemizden sekiz şehit Hakka kurban eyledik.

Der Muhibbi kalan ile gidenimiz bilmedik
 Her başa geleni noksan kılmadık
 Ceng-i meydan arasından böyle seyran eyledik

(Not: Arkunes, İnisset, Kârşot adlı köyler o yıllarda Ardanuç kazası-na bağlı olan Tavuskâr nahiyesi köyleridir.)

1777-1778 (1293) Harbi

Ruslar, 1855 savaşındaki bozgunlarından sonra dahi yurdumuzu istila etme emellerinden vazgeçmemişlerdir. Nihayet 1877 yılında savaş başlamıştır. Savaş sonunda Elviye-i Selâse (Kars-Ardahan-Batum) livaları harp tazminatı olarak Çarlık Rusya'ya bırakılmıştır.

Ana yurttan koparılan bu yerlerimizde öksüz bir evlat gibi kalan Müslüman Türk ahalinin acılarına dilmaçlık eden o devrin halk şairleri destanlar söyleyip ağıtlar yakmışlardır.

Halkımızın yabancı bir idareye karşı olan ortak duygu ve düşüncelerini, acılarını dile getiren bu şairlerimizden bize kalan deyişleri kitabıma alarak okuyucularıma sunmayı uygun buldum.

Şimdi Şavşat'ın Veli (Mirya) köyünden olup o yıllarda Cevizli (Tibet) köyü medresesinin müderrisi olan Hacı Didari Efendi'nin bir ağıtı ile bir destanını okuyalım:

Yiğit olan kalksın kuşansın silah
Urus geldi yaylalara dayandı
Bundan sonra yoktur bizlere felâh
Kanlı hançer sinemize dayandı.

Haneler söyündü ocaklar tütmez
Viran yuvalarda bülbüller ötmez.
Bu derde bin lokman gelse kâr etmez
Nice şirin canlar ateşe yandı.

Şavşat dağlarında çiçekler açmaz
Kırılmış kanadı turnalar uçmaz
Osmanlı ahdetmiş sözünden geçmez
Dağlar, taşlar kızıl kana boyandı

Der DİDARİ kaldı kuru can kafes
Ne kimsede can var ne zerre nefes
Kan ağlar analar, gelinler, herkes
Ah u figan asumana dayandı⁵.

1878 Harbine Didari Destanı

Yarabbi hidayet yetür hocama
Aldı ateş şirin cana yetişti.
Ezel böyle demiş yazı beratı
Şad gönlümüz gamlı güne yetişti.

Talipleri bile sağ ve solunda
Meğer agâh oldu dağlar çölünde
Eyvah hocam kaldı Urus elinde
Bu haberler her bir yana yetişti.

Beşaret olundu kâfir kırالا
Hayıf bir gül düştü Uruset ele
Bu haberler gitti ta İstanbul'a
Vardı babu humayuna yetişti.

Yarabbi sanadır şikâyetimiz
Yoktur gayrilere hiç minnetimiz
Kaldı böyle garip memleketimiz
Azdı fitne çok isyana yetişti.

Ah ettikçe ciğerlerim çürüye
Umarım ki tutan eller kuruya
Meğerki koymasın kısmet beriye
Hemen gelip Ardahan'a yetişti.

Tibet'te kurmuştuk mekânınızı
İlmile besledik bu canımızı
Yarab viran koyma dershanemizi
Bu feryadım asumana yetişti.

Bundan sonra bana haramdır Mirya
Arzuhaller İstanbul'a yürüye
Verin hazineden alın geriye
Yoksa dünya zevaline yetişti.

Gezmiş idik nice çok gurbetleri
Kim bilirdi böyle felaketleri
Burda yetim kaldı hep şagirtleri
Şimdi halim pek yamana yetişti.

Etmiş idik Beytullah'ı ziyaret
Onun hürmetine ola hidayet
Yetiše kırklardan belki keramet
Şayi olup Alosman'a yetişti.

Asla gam yemezdim bu cihan için
Yaşamazdım hocam böyle gün için
Bugün ahırzaman oldu ben için
Dertli **DİDAR** bir tufana yetişti⁶.

6 Bu destanın altı kıtası *Çoruh-Şavşat* kitabında çıkmıştı. Tamamı ise M. Adil Özder'in *Artvinli Şairler* adlı daktilolu yayımlanmamış kitabının 282-283. sayfalarından alınmıştır.

Didârî Hoca ile aynı yılların acısını çeken ve savaş sırasında köyünden İzmit'e göçmüş olan **Murgullu Mehmet Ali Efendi** de aslı elli kıta olup buraya sekiz kıtasını alabildiğimiz “**Destan-ı Murgul**” adlı şiirinde o günlerin acılarını dile getirmiştir.

Esef etme imdad-ı Hak yetişir
Bizar olma hâl-i yamana Murgul.
Yetiştî pençesi zalim gaddarın
Değil sana yalnız, her yana Murgul.

Sana var destanın birkaç suali
Lütf eyle haber ver cümle meâli
Zemin-i âsuman nizam tutalı
Kaç doldun boşandın bu âna Murgul?

Sen bir şem'a idin biz de pervane
Yakıp yıkıp bizi girmedin kana
Akıbet göçünü düzdün kervana
Cellâdın var ecel pîmâna Murgul.

Sen bir gülşen idin çoğ idi gülün
Şak şak öter idi her dem bülbülün
Kervanın çoğ idi atın, düldülün
Bağ u bostan oldu meyhane Murgul.

Rahat bulmayasın yazın kış olsun
Sende yaşayanlar eli boş olsun
Görüp geçirdiğin sana düş olsun
Kesilsin Mevlâdan iane Murgul.

Nefsine zulm ile kazandığın mal
Yolda, izde cümle oldu pâymal
Yalvarırlar birbirine: Canım al
Allah insaf vere alana Murgul.

Aman bulsak ziyarete geliriz
Sende yediğimiz nânı biliriz
Helâl eyle belki çabuk ölürüz
Nöbetçiyiz rahmet-rahmana Murgul.

Yâdigârım olsun dolaşsın dilde
 Belki fethederler, irfan çok elde
 Bir hüner sahibi varsa bu sâlde
 Göster kul olayım o cana Murgul⁷.

Artvin merkezine bağlı olan Maden (Hod) köylerinin birinde yaşamış ve 1878 Savaşı ile Malatya'ya göçmüş olan Aşık Ervâhî de bu acı günleri, aslı on sekiz kıta olan ve buraya sekiz kıtasını alabildiğimiz destanında şu şekilde dile getirilmiştir:

Tarih doksan üçte Rusiye geldi
 Kahirle her yanı zaptına aldı
 Otuz altı kaza muhacir oldu
 Dağıldı her biri bir yana düştü.

Ağlıyor analar ne gelir elden
 Ah çeker muhacir derun-i dilden
 Hak bizi kurtarsın bu kalmakaldan
 Bin yıllık mülkümüz düşmana düştü.

Yırgalandı cümle ülke uyandı
 Ağlaşuben kanlı yaşa boyandı
 Ah ü figan çıktı arşa dayandı
 Nice canlar yandı hicrana düştü.

Muhacir hakkında ferman yazıldı
 İşiten adamın bağı ezildi
 Ahir zaman oldu devran bozuldu
 Muhacirlik cümle cihana düştü.

Unutturdu sıra, kavim-kardeşi
 Dökerler gözünden kan ile yaşı
 Ağlıyor vatanın toprağı, taşı
 Esir kaldık o da zindana düştü.

Dilerim tanrıdan kem ola bahtı
Devrile başına Urus'un tahtı
Zulmedip ülkede ne varsa yıktı
Şen kalmadı hepsi virana düştü.

Eksik olmaz çıkar bir sahipkıran
LİVANE'de kurar bir yeni divan⁸
Hiç kimse bulunmaz önüne duran
Bize imdat Gani Subhan'a düştü.

Seyreyle ERVAHİ cümle cihanı
Çıkarma yürekten ah ü figanı
Yakın bilmez iken âhir zamanı
Şimdiki çağ ahir zamana düştü⁹.

Bir kütükle söyleşen Şavşatlı Muhammet adlı âşık da aynı acı gün-
lerin etkisi altında bir kütük destanı bırakmıştır. Şair kütüğe sorduğu su-
allere “93 Harbi” ile ilgili cevaplar almıştır.

Aldı Âşık:
Vücudun sağlamdır kendin kocalmış
Kendin bedlenmişsin ömrün puc olmuş
Nerededir hani elin nic'olmuş
Perişan kesilmiş ellerin senin.

Aldı Kütük:
Ben kütüğüm düş olmuşum sûzâne
Moskof zuhur etti zapt-ı cihana
Bunu gören kaçtı Âl-i Osman'a
Onun için ıssız illerim benim¹⁰.

8 Biraz önceki sayfalarda okuduğunuz Mehmet Ali Efendi'nin “Destan-ı Murgul”un-
daki son dörtlükte de görüldüğü gibi şairlerimiz “bir kurtarıcının çıkacağına” inan-
mışlar, halkı da bu inanca yöneltmeye çalışmışlardır.

9 M. Adil Özder'in Artvin Folkloru I adlı kitabı, sayfa 47-48.

10 Aslı on dört kıta olan bu destan M. Adil Özder'in *Artvin Folkloru* adlı eserinin 52-54
sayfalarında yayımlanmıştır.

Bunlar ve bunlar gibi daha birçok deyişler halkın öz duyguları olarak çevremizin tarihinde ve gelecek nesillerin şuurunda yaşayacak canlı belgelerdir.

Ruslar üç sancağı ellerine geçirdikten bir yıl sonra Osmanlı hükümeti ile imzaladıkları bir anlaşma vardır ki burada kayda değer. O anlaşmaya göre Ruslara bırakılan yerlerdeki Müslüman-Türk ahali yerlerini bırakarak Anadolu işlerine göçmekte serbest bırakılmıştı.

Bu düzenle Ruslar, boşalacak yerlere Ermeni ve Rum gibi unsurları yerleştirmek suretiyle yerli Türkleri azınlığa düşüreceklerdi. Halk şairlerimiz halkın acılarını dile getirirken, bir yandan da Türklerin ileri gelen, sözü geçen yurtseverleri faaliyete geçmişti. Bu yurtseverler her fırsatta halka telkinde bulunarak göç etmeye rağbet etmemelerini, bir gün gelip yine ana vatana kavuşulacağını sürekli olarak anlatıyorlardı.

Bu amaçla tedbir alanlardan bizzat tanıdığı bulunduğum kişileri ve bu alandaki faaliyetlerini burada kaydederek tanıtmaya geçiyorum. İsimlerini kaydettiğim kişilerden başka birçok kimselerin de olacağı muhakkaktır. Ancak benim tespit edebildiğim kişilerin isimleriyle elde edebildiğim resimlerini ve kimliklerini burada ve bundan sonraki sayfalarımızda tanıtmaya çalışacağım.

Bu kişiler:

- 1- Ardanuç-Üçirmaklar köyünden Müderrisoğullarından Mehmet Efendi Oğlu Âbit Efendi.
- 2- Artvin'e bağlı Beşağıl köyünden Osman Ağa'nın oğlu Mehmet Remzi Efendi (Eski Artvin Müftüsü olup 1956 yılında vefat eden Mehmet Çağal).
- 3- Şavşat'ın Balıklı köyünden Hacı Mevlüt Efendi.
- 4- Şavşat'ın Yukarı Koyunlu (Yukarı Süles) köyünden "Saçlı" lakabı ile anılan Hüseyin Efendi.
- 5- Şavşat'ın Kocabey (Kuçan-Kuçen) köyünden Mehmet Recâî Efendi (Müderris ve *Hediyyetü'l-İhvan* adlı şiir kitabının şairi. 1834-1907).
- 6- Şavşat-Yukarı Koyunlu köyünden eski Çıldır Müftüsü Vehbi Efendi.

- 7- Şavşat-Kocabey köyünden Mehmet Recâî Efendi'nin oğlu Müderris Yusuf Ziyaeddin (Arslan) Efendi.
- 8- Şavşat-Tepeköy'den Şavşat Müftüsü Süleyman (Özbek) Efendi.
- 9- Aşağı Acara-Keda kazasından Davut Efendi.
- 10- Aşağı Acara-Keda kazasından Kırımlı oğlu Abdullah Efendi.
- 11- Yukarı Acara-Hula'dan Batise Osman Efendi.
- 12- Batumlu Müderris İbrahim Efendi.
- 13- Acara'nın Bağlat köyünden Müderris İskender Efendi.
- 14- Acara'nın Olad-Avur köyünden Numan Efendi. Bu zat zamanın Osmanlı padişahının huzur hocalığını yapmıştır.
- 15- Posof kazasından Hafız Altun Hoca. Bu zatın Ermeni ve Gürcü harekâtında büyük hizmetlerde bulunduğunu bildiğim gibi, Karslı Fahrettin Kırzioğlu Bey'in *Ardahan-Hanak, Posof, Çıldır, Göle* isimli kitabının 64. sayfasında da bahsedilmiştir.
- 16- Acaralı (Hula'dan) Hamşizade İsa, Temür ve Cemal Bey kardeşler. Bu üç kardeş gerek Birinci Dünya Harbi gerekse sonraki Ermenilerin giriştikleri zulüm hareketleri ve İngiliz, Gürcü işgal seneleri içinde devamlı olarak Rus-Ermeni-Gürcü idarelerine karşı mücadele etmişlerdir.
- 17- Ahıskalı Atabekoğullarından Server Bey. Bu zatın da Ermeni facialarına ve sonraki işgallere karşı mücadelesi meşhurdur.

Gerek bizzat bilgime istinaden ve gerekse Şavşat Müftüsü Merhum Süleyman Özbek Efendi'nin verdiği bilgilerle yukarıdaki kişilerin halk arasına girerek halkı Rus idaresi aleyhine teşvik ettiklerini kısaca izaha çalıştım. Adları anılan bu kişiler ile adlarını tespit edip buraya koyamadığımız daha nice yurtsever kişiler, Rusların uyuşturucu telkinlerine kapılmadan dinî ve millî mukaddesatımızı korumak için her türlü irşatta bulunmuşlardır. Bunların yapmış olduğu hizmetler Batum, Acara, Artvin ve Şavşat halkı arasındaki sözü geçen kişiler tarafından da sıkı sıkıya desteklenmiştir.

Bu kişiler halkı irşatları arasında bir de her hane sahibinin ev nüfusu-na göre tavuk saklamasını ve her tavuğun altına ellişer yumurta koymakla

civciv çıkarmalarını tembih ederlerdi. Tavuk remzinden maksat “tüfek” ve her tüfek için elli mermi idi. Bu fikir halka her fırsatta aşılarmaktaydı. Bu suretle ileride çıkması muhtemel bir harbe hazırlıklı bulunmalarını temindi. Bunların Şavşat kazasındaki manevi destekçisi Hamşioğlu ailesine mensup Abdi Bey’in oğlu Nuri Bey’di. Civar vilayet ve kazalardaki destekçileri de oralardaki nüfuzlu kişilerdi. Din adamı olanlar camilerde, sözü geçen diğer kimseler ise halk arasında dolaşıp bu hususları telkinde büyük hizmetler görmüşlerdir.

Hamşioğlu Nuri Bey, halkın cahil kalmaması için Şavşat’ın Satlel (şimdiki Söğütlü) Cami Mahallesi’nde yaptırdığı okul binasındaki gençleri medrese tahsiline teşvik etmek vazifesini şahsi teşebbüsü ile üzerine almış oluyordu.

Nuri Bey İstanbul’da tahsil yapmış Tepeköylü Köse Ali Efendi’yi yaptırdığı bu medreseye müderris olarak getirtmek istedi. Ve Hoca’yı Satlel’e davet etti. Fakat bu Hoca daha Satlel’e gelmeden Kurudere köyünden geri çevrildi. Çünkü Nuri Bey, Kurudere köyünde gelmekte olan Köse Ali Efendi’nin bir ata bindiğini, babasının da bu atı yedeğine alarak oğlu Ali Hoca’yı getirdiğini Satlel’den dürbün ile bakarak görmüş, babasını yaya getiren ve kendisi ata binen bir hocanın işe yaramaz bir kimse olduğuna kanaat getirmişti¹¹.

Nuri Bey, aynı gün Kocabey köylü Mehmet Recâî Efendi’ye şu mealde bir mektup yazdı:

“Oğlunuzun Erzurum’da tahsilini bitirip icazetli bir müderris olduğunu işittim. Kendisine mektup yaz, memlekete gelsin. Burada onun maaşını ben temin edeceğim. Yaptırdığım medrese boş kalsın.”

“Büyük Hoca” unvanı ile anılan şair Mehmet Recâî Efendi bu mektubu aldığı anda derhal Erzurum’da okuyan oğlu Yusuf Ziyaeddin Efendi’ye mektup yazarak Şavşat’a çağırıyor. Memlekete gelen Yusuf Ziyaeddin Efendi için de Nuri Bey, Tepeköylü Hoca’ya tatbik ettiği denemeyi yapıyor ve Şavşat’a gelen Ziyaeddin Efendi’nin Babası Recâî’nin ata bin-

11 Nuri Bey, Tepeköy yolundan bir atlı ve bir yayanın Kurudere köyüne doğru ilerlediğini dürbünle görünce kendi sohbet arkadaşı olan Yavuzköylü Balcı Hasan Ağa’yı Kurudere köyüne gönderip hoca ile babasını Satlel’e gelmeden doğru köylerine dönmelerini tembih etmişti.

miş, kendisinin de atın yularından tutmak suretiyle gelmekte olduklarını öğreniyor. Bunun üzerine Nuri Bey, gelmekte olan misafirlerini kasaba ile Söğütlü arasındaki (Koç-börü) mevkiinde karşılayarak birlikte kendi evine getiriyor ve samimi şekilde gönüllerini hoşnut ediyor.

Nuri Bey ertesi günü kazanın bütün köylerine mektup yazarak okumak isteyenlerin hemen medreseye gelmelerini istiyor. Kısa zamanda yatakhaneleri ile on dört gözeli dershanelerinin hepsi talebe ile hıncahınç doluyor. Ve hemen derslere başlanıyor.

Bir taraftan öğrenci okutulmakta, bir taraftan da eskisi gibi silah ve cephane hazırlığı yapmaları bu talebeler vasıtası ile halka telkin ediliyordu. Bir yandan da talebelere yerli halk sporlarından at koşuları, güreşler, avcılık yaptırmak suretiyle silah kullanma usulleri de öğretiliyordu.

Medresenin açılışı 1319 (1903) tarihine rastlar. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra Bakü’de çıkan *Bahçesaray Gazetesi*, Kafkasya Türklerine bir umumi harp çıkma ihtimalini duyuran yazılar neşretmeye başlamış, hazırlıklı olmalarına ima ile işaret etmişti.

Bu sahada Azerbaycan Türklerinin de büyük yardımları görülmüştür. 1878 Harbi’nin felaketlerine tahammül edemeyen halk, yukarıda işaret ettiğim gibi, kendi aralarında yetişen müderrisler, hocalar ve beylerin yanı başında halk şairlerinin yaptıkları telkinlere de son derece bağlı bulunuyordu.

Halk şairleri arasında “Sefil Hoca” mahlasını kullanan Posoflu halk şairi bir hocanın yazdığı uzun destan çoğaltılarak köylere dağıtılıyordu. Bu dilek destanı, camilerde her namaz sonlarında yapılan dualar arasında okunup “Âmin” deniliyordu.

On iki Kıtalı Olan Bu Destan:

Bu Urus içinde çok kaldık yeter
Urus’un töhmeti ağudan beter
Aklı olan bunun yanından yiter
Allah sen Halas et Urus’tan bizi.

Kıtası ile başlar ve:

SEFİL HOCA destan söyledi kendi

Hicran deryasını boyladı indi

İnşallah Urus'un günü tükendi

Allah sen halas et Urus'tan bizi.

Dörtlüğü ile biter¹².

Rusların üç sancaktaki İslâm-Türk ahaliye tatbik ettikleri baskı ve zulüm hareketleri 1905 Rus-Japon Harbi'nden sonra daha da artmıştı. Rus idarecileri, halkımızı yurtlarından başka yerlere göçmeye zorlamak maksadı ile türlü düzenler çevirirken halka önderlik edenleri hapsedmekte, İslam okullarını kapatmakta idiler. Hanaklı halk şairi merhum Ahmet Mazlumu Efendi de Rusların bu hareketlerini o yılda yazdığı “Nikola Destanı” ile halka duyurmuştur. Tamamı on iki kıta olan destanın başla-yış ve bitiş dörtlükleri şöyledir:

Vasfını eyliyem bilmeyen bile

Bu cümle âlemi yıktın Nikola.

Yazık bu milleti ettin kul, köle

Ne zamanki tahta çıktın Nikola.

Yazık **MAZLUM** söyler vasf-ı hâlini

Senin zulmün kırdı senin belini

Bir Allah'a verdi arzuhalini

Dağılsın o tacın tahtın Nikola¹³.

Yine aynı yıllarda Çıldır kazasının ilk kaymakamı olarak Merkez Zurzuna'da oturan Karabağ Ermenilerinden Andoni adında biri vardı. Bu kaymakam yanına askerî kaymakam arkadaşını da alarak kazak atlı-ları ile birlikte Çıldır'ın Köyhas köyüne gelmiş, İsmail Ağa'nın konağında Âşık Şenlik sohbetlerini dinleyen toplu derneğe baskın yapmıştı. Ansızın içeriye giren kaymakamlara halk yer gösterip oturtmuşlardı.

12 Kitabımızın hacmi müsaade etmediği için bu gibi destanların hepsini sayfalarımıza almak mümkün olamıyor. Tamamı için M.F. Kırzioğlu Bey'in *Edebiyatımızda Kars* adlı eserinin 68. sayfasına bakılabilir.

13 Tamamı için bak. *Edebiyatımızda Kars II* Kırzioğlu M. Fahrettin.

Az sonra Andon, Karabağ ağzı ile Türkçe olarak Âşık Şenlik ile sohbe başladı:

- Sizin Osmanlı Devleti'ni bizim Rus Devleti yendi, çok askerini kırıdı, çok da esir aldı, yerlerini zapt etti. İmdi sizlere köprü, yol yaptıracak, sizden asker almayacak. İmdi söyle görüm bu devletlerin hangisi daha koçaktır? Hangisinin burada olmasını istersin? Ama doğru söyleyeceksin, dedi.

Bu sözleri dinleyen halk acaba Âşık Şenlik ne cevap verecek diye heyecan içinde kalmış, benizleri sararmıştı. Şenlik, üç sancak yerlilerinin duygularını korkusuzca bu Ermeni kaymakama nakletmekten çekinmedi. Sazını aldı ve cevap vermeye başladı:

Hulusu kalbimle bilsem fikrini
Men Allah'tan Al-Osman'ı isterem.
Merhamet sahibi erham-ı gani
Nesl-i mürsel hükm-i hanı isterem.

Süleyman mülkünde ber-karar duran
Muhammed Vekili, makamı nûrân
Hıfzının ezberi âyât-ı Kur'an
Salâvat-i ol Sübhânı isterem.

Osmanlı askeri şâhlar serveri
Kaf'tan Kaf'a, zir-i zeminden beri
Dilinde salâvat zikri, ezberi
Hükmetmeğe birce onu isterem.

Emr-i Hak yedinden çekilmiş kalem
Varmış bir ettiğin, yetişir belâm
Hükmünde saltanat, adlinde alem
Dîvânında şevket, şânı isterem.

Gamgîndir bu sefil **ŞENLİĞİN** şâdı
Hiç fikrinden çıkmaz Âl-Osman adı
Gidiptir dünyanın lezzeti, tadı
Mahşer günü bir mekânı isterem.

Bayatısı :

Payidar olmaz zalim

Yiğide neyler ölüm

İşte boynum, şal kılıç

Doğruyu söyler dilim¹⁴.

Demek oluyor ki, Artvin ve Kars havalisinde yetişen zamanın halk şairleri, halka millî duyguları aşulamakta bilgili kimseler kadar hizmet edebilmişlerdir. Birinci Dünya Harbi'nin ilanından sonra daha da artan Rus ve Ermeni zulümlerine karşı bu şairler tarafından söylenmiş kahramanlık destanlarına ve esirlik yıllarının acı hatıralarını aksettiren deyişlerine bundan sonraki sayfalarımızda da yer vereceğiz.

BİRİNCİ CİHAN HARBİ

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya 1914 yılının Ağustos ayı başlarında birbirlerine karşı harp ilanını bildirmişlerdir.

Artvin'in Sinkot "Sümbüllü" köyünden Çil Hüseyinoğullarından Kadir Ağa savaşın ilanından önceki yıllarda ve ilan yılında Rusların zabıta teşkilatlarının başında bulunuyordu. Bu Kadir Ağa Batum'dan yukarı Maçahel, Borçka Artvin, Ardanoç ve Şavşat köylerinin zabıta işlerinin Oretnik rütbesi ile başçılığını yapıyordu.

Batum'da oturan Gobernat "Askerî Vali" savaş ilanı günlerinde Kadir Ağa'yı Batum'a davet etmişti. Vali Kadir Ağa'ya şu vahitleri yaptı:

Hazineden istediğin kadar para alacaksın. Artvin ve bağlısı kazalardaki halkı Türk Hükümeti aleyhine silahlandırarak Rusya'ya yardımda bulunacaksın.

Silah almak şartıyla Kadir Ağa Batum'dan verilen paralarla Artvin'e döndü. Emniyet ettiği kimselere para vererek silah tedarikine başlarken bu silahlarla Rusya aleyhine mücadeleye geçileceğini şart koşmuştu.

Harbin başlama tarihi 1914 Kasım ayında iki devlet orduları, birbirlerine ateş açmadan daha önceki günlerdi. Halkın temin ettiği silahlardan başka Kadir Ağa'nın verdiği paralarla alınan silah ve cephaneye

14 M. Fahrettin Kırzioğlu'nun *Edebiyatımızda Kars II* adlı eserinin 74. sayfasında yayımlanmıştır.

Ruslara karşı koymaya başladı ve Kadir Ağa başta olarak harekete geçilmiş oldu. Kadir Ağa, ilk önce **Hopa'nın Sultan Selim Dağı** ile **Melo** ve **Hod** mıntıklarında Rus karakollarında bulunan düşman kuvvetlerine ani baskınlar yaptırdı.

Bu hareketi duyan Ruslar kendilerine hıyanet eden Kadir Ağa'nın cezasını vermek için kuvvetlerini **Batum** ve **Maçahel** tarafından harekete geçirdiler.

Rusların bu hareketini gören halk, Artvin' in ileri gelenlerinden **Cumuroğlu Mustafa** ve **Aksakal Muhammed Ağalar** ve isimlerini tespit edemediğim daha başka birçok kişi Kadir Ağa'nın hareketine katıldılar.

Ardanuç kazasından da **Üçirmaklar** köyünden **Meşhur Yusuf Pehlivan**'ın oğlu **Aslan Pehlivan** ile **Yolağzı** “Kondurum” köyünden **Şerifoğlu Ali Efendi** ve **Cevizlik** “Anagert”ten **Şirin** oğlu **Cevri Ağa**, yerli halktan bini aşkın silahlı kuvvet topladılar. Bu kuvvetler **Yalağuzçam** mıntıkasında **Ardahan**'a taarruz edecek kuvvetler olarak **Bahaeddin Şakir Bey**'in emrinde bulunuyordu.

Şavşat'ın **Sahara**, **Delikli Taş** ve **Arsiyan** Dağlarından hücumla geçen Ruslara karşı ise kazanın muhtelif köylerinden toplanan üç binden fazla silahlı yerli kuvvetle mücadeleye başlandı. Bu kuvvetlerin toplanmasında, **Yavuzköy**'den **Balcı Hasan Ağa**, **Kocabey**'den **Cerrah Arif Ağa**'nın oğlu **Ziya Ağa** ile aynı köyden **Fuat Atabek** ve **Kâmil Efendi** “Doğan”ların önyak olan kişiler arasında adları geçmektedir.

Şavşat'tan toplanan ilk kuvvetler **Susuz** köylü **Yusuf Bey** kumandasında **Sahara Dağı** geçidini tutmuş oluyordu.

Ruslara karşı mücadele devam ederken **Yusufeli**'nden **Melo** (Sarıkamış) köylü **Yalağuzoğlu Ali Efendi** ile **Lusuncur** (**Demirdöven**) köyünden **Hasan Efendi oğullarından Sabit Bey** ve aynı köyden **Aziz Efendilerin** kumandasındaki iki bin kişilik gönüllü silahlılar da Şavşat'a gelip **Sabit Bey**'in başçılığında **Sahara** geçidini tutmuşlardı.

Yukarıda zikrolunan yerli kuvvetlerimizle savaşlarımız devam ederken 22 Aralık 1914 tarihinde Sarıkamış'tan Kars üzerine Türk ordusunun harekâtı başlamıştı. Köprüköy'den ve çevresindeki sarp dağlardan şiddetli kış günlerinde yürüyen bu ordumuzdan bir kolda **Alman Yarbayı Ştange Bey** kumandasında mürettep “**Sekizinci Alay**” adı

ile Ardanoç üzerinden Ardahan'a taarruz ediyordu. Bu resmî kuvvetler arasında İstanbullu **Yüzbaşı Halit Bey** (Paşa) ve İstanbul gönüllü kuvvetlerinin başında İhtiyat Binbaşısı İstanbullu **Yakup Cemil Bey** bulunuyordu. Ardahan taarruzu 27 Aralık 1914 günü başlamıştı. Bu sırada Yakup Cemil Bey bütün gönüllülerin “**Teşkilât-ı Mahsusa Alayı**” adını alan kuvvetler başında, Alay Kumandanı Ştange Bey ise resmî alayın kumandanı idiler¹⁵.

Artvin, Ardanoç, Yusufeli ve Şavşat halkının eli silah tutanları topla bu Ardahan hücum savaşına katılmışlardır¹⁶. Ardahan'ın zaptında Ştange Bey'in resmî alayı ile Halit Bey (Paşa) ve Bahattin Şakir Bey'in emrindeki gönüllü Artvin ve Ardanoç kuvvetleri Yalağuzcam üzerinden aynı günü Ardahan Taarruzu'na katılmışlardır. Gönüllü kuvvetlerimizin hayatları pahasına arslanlar gibi düşmana saldırmaları akılları hayrete düşürecek nitelikte olmuştur.

Sarıkamış felaketini takip eden 4 Ocak 1915 günü Rusların yaptı-

15 Yakup Cemil ve Ştange Beyler birlikte 26 Aralık günü Şavşat'a geldiler. Bugün de cennetmekân babam Talip Efendi rahatsız olduğu için beni sesledi ve “Bizim askerler Ardahan'a hareket edeceklermiş, kumandana at lüzumu varmış. Benim atımı eğerle, kumandana götür, benim de hürmetlerimi söyleyerek, Ardahan harekâtında benim atımı binmesini rica ettiğimi kendisine söyle” dedi. Atı hazırladım; Kocabey köyünden kaza merkezine geldim. Yakup Cemil Bey'in eski hükümet konağında olduğunu öğrenerek yanına çıktım. Babamın selamını söyleyerek atını gönderdiğini anlattım. Memnun oldum ve bana bir asker kattı. Hana bağladığım atı çekti. Atı gördükten sonra, “Babana çok teşekkür ederim. Memnun oldum” dedi. Benim de 28.12.1914 günü çok erkenden yanına gelmemi emretti. “Baş üstüne,” dedim. Tabii atı da askerlere teslim ettirdi.

Emir gereğince aynı 28'inci günü çok erken Yakup Cemil emrine geldim ve kendisini buldum. Bana hitaben: “Şimdi Ardahan'a hareket ediyoruz. Sen de beraber geleceksin” dedi. Benim için de ayrı bir at hazırlattırmıştı. Atlara bindik ve o günün erken saatlerinde Sahara yoluyla Ardahan üzerine yürüdük. Ardahan'ın Sarzep köyüne geldiğimizde “Sen burada kalacaksın, biz Ardahan'ı Ruslardan aldığımızda yanına geleceksin. Ben de mal-ı ganaimden babanıza hediye göndereceğim” demişti. Tabii 29 Aralık 1914 günü sabah erkenden Ardahan'a hücum başladı ve sonunda bu şehir Ruslardan zapt edildi. Ben ise Ardahan'a gitmekten vazgeçerek babamın rahatsızlığının ilerlediğini öğrendiğim için Kocabey köyüne döndüm.

16 Benim hatıramdan başka, Dokuzuncu Kolordu Erkânı Harbiye Reisi (Kurmayaşkanı) Şerif Bey'in *Sarıkamış Felaketi* adlı kitabı ile M. Adil Özder'in *Ana Vatan'ın Gözbebeği Türk Çoruh da Kurtuluş Ana Vatana Kavuşma* adlı eserine bakılabilir.

ğı ani bir baskın sonunda Ardahan'dan çekilen kuvvetlerimizin bundan sonraki müdafaa savaşlarını yine kendi görgülerime dayanarak burada belirtmeye çalışacağım.

Ancak daha önce Ardahan harbinde şehit olanları burada toplu olarak rahmetle andıktan sonra tespit edebildiğim şehit ve gazilerin isimlerini belirtmek isterim.

Şehitler arasında ve Artvin silahlılarının başında bulunan **Kadir Ağa**'nın şehit oluşu halk arasında derin üzüntüler yaratmıştır. Artvin'den **Kamışoğlu Ahmet Ağa** da Ardahan hücumunda yaralanmış ve tedavi için Kocabey köyünde Cerrah Arif Ağa'ya getirilmişti. Orada rahmete kavuşan şehidimiz de köyün okulu civarındaki mezarlıkta yatmaktadır.

Yaralılar arasında ise; Artvin'den **Cumuroğlu Mustafa Ağa** ile Şavşat'ın **Yavuzköy**'ünden **Davutoğlu Tufan** ve Kocabey köyünden Küçükağgil'in **Süleyman Ağalar** vardı. Bunlar da diğer yaralılar gibi Kocabey köyünde Cerrah Arif Ağa tarafından tedavi edilmişlerdir. Ancak, Şehit Kadir Ağa'nın kardeşinden yeğeni olan **Ahmet Ağa** aynı hücum sırasında hem yaralanmış hem de Ruslara esir düşmüştü. Batum'a götürülen Ahmet Ağa orada idam edilmiştir. Bunlardan başka benim tespit edemediğim çok sayıda yaralı ve şehidimiz olmuştur.

Ardahan bozgunumuzdan sonra **Şavşat**'a aşan silahlı kuvvetlerimiz, Rusları **Şavşat** ve **Ardanuç**'a bırakmamak için **Yalağuzçam**, **Deliklitaş**, **Sahara** ve **Arsiyan** Yaylalarındaki mevzileri tutarak müdafaa ve mücadeleye devam ettiler.

Sahara'daki silahlılarımızın rütbeli milis subayı olarak bulunan **Yusufelili Sabit Bey** maiyetinde **Yavuzköy**'den **Balcı Hasan Ağa**; **Karaköy**'den **Bilal Ağa** (Çelik); Kocabey'den Cerrah Arif Ağaoğlu **Ziya Ağa** ve yine aynı köyden **Mustafa Oğlu Miktat Ağa** (Kaya) Şavşatlı kuvvetlerimizle başçılık etmişlerdir.

Şavşat-Hanlı köyünün **Mağara Boğazı** (Delikli taş) kesimindeki Şavşat silahlılarının başında da **Susuz köylü Yusuf Bey** bulunmakta idi. Buradaki kuvvetler de **Sahara Kumandanı Sabit Bey**'e bağlı idiler. Bu cep-helerdeki mücahitlerimizin yiyecek, silah gibi ihtiyaçlarını temin edenler ise: **Ciritdüzü**'nden **Fuat Bey** ve **Kâmil Efendi** (Doğan), Kocabey'den **Mahmut** ve **Tevfik Efendiler** **Yavuzköy**'den **Şaban Ağa** idiler. Silahlıların

sözü geçen ihtiyaçlarının tevzi vazifesini de **Yavuzköy**'den **Raşıtoğlu Halil Efendi** üzerine almıştı.

Ardahan bozgunumuzdan sonra eldeki silahlarımızın yetersizliği anlaşıldığından Türkiye içindeki **Hopa-Sultan Selim**, **Yusufeli-Melo** depolarından cephane ve silah getirme hazırlıklarına geçilmişti. **Şavşat**'tan katile silah getirmeye gidenler bu malzemeyi mevzilerimize ulaştırmışlardır. Silah getirmeye gidenler arasında **Kocabey**'den **Miktat Kaya**'nın maiyetinde ben de vardım. Yine bu köyden **Süleymanoğlu Arslan**, **Derişoğlu Koçali**, **Süleymanoğlu Şefik**, **Osmanoğlu Güli**, **Keskinoğlu Hâşim** ile sayıları on sekiz olan daha başkaları, **Murgul**'a giderek silahlarımızı alıp geri döndük¹⁷. Biz dönerken Ruslar, **Borçka**'yı geçip **İrsa** (Erenler) köyünü ateşe vermişlerdi. **Berta Deresi**'ndeki kemer köprü ise Ruslar tarafından tutulup kapatılmış, **Ardanuç** üzerinden **Şavşat**'a geçme yolu böylece kesilmişti. Bu sebeple **Berta Deresi**'ne yukarı eski yollardan geçerek **Kaparya-Opize** köyleri üzerinden **Anç köyüne** geçtik. Vakit gecenin yarısı olmuştu. Girdiğimiz evde uzun yol yorgunluğu ile hepimiz uykuya daldık. Yalnız **Arslan** ve **Şefik Ağa**'lar nöbet bekliyorlardı. Köy tamamıyla boşalmış, halk **Anadolu**'ya göç etmişti.

Ruslar ise **Anza**'nın sırtlarını işgal etmiş **Berta Deresi** yolunu da kapamağa uğraşıyorlardı.

Yattığımız odaya gece yarısından sonra ansızın gençten bir kişi girmişti. Selam vermesi ile beraber “Sizin kumandanınız kimdir?” diye sormuştu. Nöbetçilerden **Aslan Ağa** uyuyan **Miktat Kaya**'yı göstermiş “İşte kumandanımız budur,” demişti. Bu sözler üzerine **Miktat Ağa** kalkarak, “Kimsin ne istiyorsun?” diye sorunca, gelen adamın **Ali** ve kendisinin **Melo** köyünden olduğu anlaşıldı. Bu adam, önceki sayfalarda adı geçen **Yalağuzoğlu Ali Efendi** idi.

Ali Efendi, Rusların **Anza**'nın başına kadar geldiğini **Ardanuç** köylerini sağdan beraber ateşe verdiklerini, bizden de buna karşı Rusların **karargâhlarına** gece baskınları yapmamız istendiğini anlattı. Bu sözler üzerine **Miktat Kaya** hemen silah başı etti. Oradan bir kısmımızı **Tekmezar**'a, birkaçımızı ise **Anza**'nın tepelerine, silahlı birkaçımızı da Rusların o toplu

17 Tabii bu nakil işleri tamamen insan sırtı ile yapılmakta idi.

bulunduğu **Bice** (Tütünlü) köyüne baskın yapmak istendiğini anlattı. Bu sözler üzerine **Miktat Kaya** hemen silah başı etti. Oradan bir kısmımızı **Tekmezar'a**, birkaçımızı ise **Anza'nın** tepelerine, silahlı birkaçımızı da Rusların toplu bulunduğu **Bice (Tütünlü) köyüne** baskın yapmak üzere hareket ettirdi. Çok kısa zamanda ateş başladı. **Anza** başındaki Ruslar püskürtüldü. Bundan sonra **Bice'ye** baskın yapan **Ali Efendi'nin** yardımına koşuldu. Bu sırada **Kundurum köyünde** olduklarını sonradan öğrendiğimiz **Posof'un Vahla köyünden** bir eşkiya ile maiyetindeki silahlılar da bize katıldılar¹⁸.

Yapılan bu silahlı çatışmalarda Ruslar karşımızda zayıt vererek **Ardanuç'un Harkbaşı'na** kadar sürüldüler. Bundan sonra **Miktat Kaya** ve maiyetindeki silahlılarla **Şavşat'a** döndük.

Sahara'ya ulaştığımız 1915 yılı Şubat ayının ilk haftası içinde bir gündü.

Ruslar, o gün sabaha iki saat kala **Sahara'dan**, **Kürünler**, **Babazele** ve **Göller** mevkillerinde müdafaada olan yerli kuvvetlerimize karşı hücumla geçti. Bu sıralarda ben de **Yavuzköyden Balcıgil'in Eflet ve Armutlu'dan Meded Oğlu Cevri** ile isimlerini şimdi hatırlayamadığım başka arkadaşlarla sabah devriyesine çıkmıştım. Boyunduruk denen yere çıktığımızda çok meyilli olan vadiye aşağı, kar üzerinde yüründüğünü kulağımıza gelen ayak seslerinden anladık. Duyulan bu ayak seslerine kulak verdik, gördük ki vadiye aşağı Ruslar kar üstünde karınca gibi geliyorlar. Oradan derhal geri koşarak **Karaköylü Bilal Ağa'nın** bulunduğu istihkâma geçtik. Buradan da ileri geçerken **Soçluk** denilen yerdeki mevzilerimizden ateş başladı. Ateş açan bu mevzi **Kocabeyli Miktat Kaya** emrindeki çetelerin bulunduğu yerd.

Ben ise babam **Talip Efendi'nin** emri üzerine **Yavuzköylü Balcı Hasan Ağa'nın** emrinde çalışıyordum. **Miktat Kaya** çeteleri ateş açınca **Tuzluk** ve **Babazela** mevzilerimizden de ateş başladı. Biz de **Babazela'nın** birinci istihkâmına ulaşmıştık. Burada çarpışanlardan **Yavuzköylü Akifoğlu İlyas** yaralanmıştı. Tedavisi için **Göller'deki karargâhta** tedavi işlerini bizat organize eden **Cerrah Arif Ağa'ya** gönderildi.

¹⁸ Bunlar, eşkiya **Ahmet Ağa** adıyla anılan bir kişi ile yine **Posof'tan Mirza ve Yusuf Ağalar** ve bunları maiyetleri idi.

Ateş alabildiğine devam ediyordu. Ruslar, bizim bulunduğumuz mevzileri dövmeye başladı. Babazele ile Kürünler ve civarı çam, köknar (soç) ve ladin ağaçları ile kaplı olduğundan bu yerler gerek bizim müdafaamıza gerekse Ruslara yardımcı oluyordu. Bu yerdeki karşılıklı ateş sırasında bir Rus saldatının kalın bir çam arkasına geçerek bize kurşun yağdırdığını gördük. Bizim elimizdeki silahlar işe yaramaz çeşitli eski tüfeklerdi. Tam bu sırada Balcı Hasan Ağa kendi köylüsü Şaban Ağa (Erişti)’nin oğlu Rüştü Ağa’ya şöyle emir veriyordu: “Rüştü, karşımızdaki çamın arkasına geçen saldat bizim amanımızı kesiyor, orayı hedef tutun.” Rüştü Ağa elindeki tekli martin ile attığı ilk kurşunla saldatı yuvarlamıştı. Vurulan bu saldatın arkasından bir başka saldat aynı çamın ardına geçerek ateşe başladı. Hasan Ağa bu sefer Balcıoğlu Eflet’e: “Eflet ne duruyorsun çamı hedef al,” emrini verdi. Eflet Ağa elindeki Belçika tüfeği ile yaptığı ilk atışta o saldat da yuvarlandı. Elimizdeki cephanenin biteceği anlaşılınca yerimizden ayrılarak Göller’deki Halil Efendi’nin istihkâmlarına çekilmek zorunda kaldık.

Ruslar bütün güçleri ile hücum ederek Göller’deki müdafa mevzilerimizi ele geçirmek istiyorlardı. Bu hareketleri arasında Rusların kumandanı Göller’in başına indiği sırada bizim Tuzluk mevzilerinden atılan kurşunlardan biriyle vuruldu. Yavuz’dan Hasanoğlu Vezir, Kocabey’den Arifoğlu Ziya Ağaların beraberindeki silahlılar da arkadan Zöltün tarafından Sahara Postasındaki Rus yığıntıları üstüne ateş açtılar.

Böylece iki ateş arasında kalan Ruslar sarıldıklarını sandıklarından bozuldular ve Sahara’nın sarp yamaçlarından yukarı gerilere kaçmaya başladılar. Rusların bu kaçışlarına karşı bütün mevzilerimizden toplu ateş açılınca, meydana gelen zayıat Rusların Ardahan’da verdikleri ölü sayısının çok üstünde olmuştur. Yerli gönüllü silahlı Türklerin zaferi ile biten bu **Sahara vuruşmasını** böyle küçük bir kitapta anlatmak mümkün değildir.

Ruslar, Sahara bozgunundan sonra bu geçitten Şavşat’a inemeyeceklerini anladıklarından dolayı Borçka’dan Artvin’e yürümüş, bir taraftan da Ardanuç üzerinden Berta Deresi geçitlerini kapamaya başlamışlardı. Çekilecek yerleri bu suretle kapanan Şavşat düşman kuvvetleri ile dört bir yandan çevrilince halkın göçmesine de imkân kalmadı.

Bu durum karşısında Sahara müdafaamızın çözülmesi zaruri görülmüştü. Berta Deresi kapanmadan önce Berta Köprüsü’nde bulunan **Yüzbaşı Halit Bey** çekilme emrini vermiş **Sahara Milis Kumandanı Sabit Bey** kendi çeteleri ile Berta dağlarından geçerek Halit Bey’e katılmıştı.

Sahara müdafaasının bırakılması üzerine, halk göç etmekten ziyade, ne pahasına olursa olsun Rusların bir “katliam”a girişmeleri ihtimaline karşı ellerindeki silahlarla sonuna kadar mücadeleye karar vermiştir. Rusların elinde tutsak olarak yaşamaktansa çarpışarak şerefle ölmeyi tercih etmişlerdir. Bu kararlar dairesinde ormanlara çekilen Şavşatlı silahlılar, köylerde kalan yaşlılara, müdafaasız kadın ve çocuklara Rusların tatbik edeceği muamelenin neticesini beklediler.

Ruslar, Sahara yamacındaki Karaköy’e iner inmez buradaki evleri ateşe verdiler. Bu köy halkı aşağı köylere sığındıklarından insanca bir ziyan olmadı ise de köy bir kül yığını hâline geldi.

Yalağuzçam’dan Ardanuç’a inen Ruslar, Artvin’den yürüyen kuvvetleri ile Berta Deresi’nde irtibat sağladılar. Bunun üzerine Şavşat’a inen Rus kuvvetleri de **Karaköy, Köprülü, Kocabey, Yavuzköy ve Ciritdüzü** köylerinde karargâh kurdular. Bundan sonra Ruslar, Ermenilerin önderlikleri ile geceleri etraf köylere baskınlar yapmaya giriştiler. Elleriine geçirdikleri Türkleri harp esiri ve “vatan haini” olarak Batum’a sevke başladılar.

Sahara harbinde şehit olanlardan ismini tespit edebildiklerime gelince: Rus kuvvetleri Sahara’da Göller mevkiinde indiklerinde, burada kuvvetlerimizin işlerini ve silahlarını tevzi ile görevli Yavuzköy’den Reşitoğlu **Halil Efendi** emrinde aynı köyden Topçuoğullarından Molla Ali adlı bir mücahidimiz şehit olmuştur. Bu şehidimiz zaman ve şartlar elverişli olmadığı gibi gerek Halil Efendi’nin ve gerekse yanında bulunan savaşıçılarımızın ısrarlarına rağmen elindeki Belçika tüfeği ile tek başına tekbir okuyarak Ruslara karşı hücumu geçiyor ve düşman kurşunu ile şehit oluyor.

Yine aynı gün Kayadibi köyünden Hanefi Ağa’nın oğlu Ahmet Ağa ile Tepeköy’den Ahmet Pehlivan, Carat (Köprüyaka)’dan Harem Kâhyaogullarından Tevfik Bey ile İrfan Ağa şehit olmuşlardı.

Rusların Şavşat’a inmesinden sonra, kendilerine karşı harekete geçenlerin elebaşlarından ele geçirdiklerini Batum’a askerî mahkemeye sevk

ettiklerine yukarıda temas etmiştim. Bütün Şavşat köylerinden toplayıp Batum'a sürülenlerin sayısı iki yüzden fazladır.

Bunlardan ismini tespit edebildiklerim; Ciritdüzü köyünden Kâmil Efendi (Doğan), Fuat ve oğlu Musa (Atabek) Beyler, Kocabey'den ise Cerrah Arif Ağa'nın oğlu Sabit Ağa, Sofu Efendioğlu Muhittin Efendi, Genççagil'in Hamza Pehlivan, Meşeli köyünden Davut ile Elmalı köyünden Burhan Ağalardır.

Bu arada harp esiri olarak tutularak Ardahan'a götürülmekte olan Cerrah Arif Ağa'nın oğlu Ziya Ağa; muhafız saldatların elinden kurtulup kaçmak için önce onlara saldırmış, sonra Sahara başında kurşunla şehit edilmiştir.

Bu tutuklamalar ve Batum'a sürgünler devam ederken Satlel (Söğütlü) Cami Mahallesi'nden olup Ardahan'a taarruz eden Şavşat gönüllülerinden bir kısmının başcılığını yapmış olan Haşımoğulları'ndan Ramiz Bey ile kardeşi Nusret Bey, Elmalı köyünden Yusuf Beyoğlu Şevki Bey de Rusların takipleri sırasında Kurudere köyünde geceleyin baskı yapan Ruslarla uzun çarpışmalar yaptıktan sonra teslim olmayıp her üçü de orada şehit olmuşlardır.

Rusların bu ikinci işgallerinden faydalanan Ermeniler, bugünlerde Müslüman halka amansız düşman kesilmişlerdi. Ermeniler geceleyin Rus askerlerinin kılavuzluğunu yaparak Türklerin evlerine baskın yapmak, talan etmek ve daha nice akla hayale gelmeyen insanlık dışı işkence ve zulümlerle intikamcı hareketlerden çekinmemişlerdir. Ormanlara çekilen silahlılarımızın varlığı karşısında etraf köylere fazla sarkıntılığa cesaret edememişlerse de Karaköy ile Meşeli, Aşağı ve Yukarı Koyunlu, Veli Köy, Ciritdüzü, Kocabey, Yavuz ve Düzenli köyleri Ermeni zulümlerinin ağırlık merkezi olmuştur.

Ben de ormanlar arasına çekilenler arasında iken elbise temizliği ve diğer yiyecek ihtiyaçlarımızı temin için müsait bir gecede köyüm Kocabey'e geliyordum. Köyün üst tarafında Ağmadma denilen yere inmiştim. Cerrah Arif Ağa'nın evi yönünden bir figan koptuğunu işittim. Bu figan arasında birkaç el silah da patladı. Köye giremedim. Sabahleyin duydum ki, Ermeniler Rus saldatları ile Cerrah Arif Ağa'nın evini basmışlar ve yetmiş yaşlarını aşkın ihtiyar karısı Fahî ismindeki hanımdan para istemiş-

ler. Para bulamayınca ihtiyar nineyi tehdide başlamışlar ve “Kocanı esir olarak Batum’a gönderdik. Sen de onsuz rahat edemezsin. Seni de oraya göndereceğiz,” diyerek çeşitli işkenceler yapmışlar ve ihtiyar kadını şehit ettikten sonra evin balkonundan aşağı atmışlardır.

Rus askerlerini bir koz gibi kullanmasını bilen Ermenilerin **Kars, Ardahan, Göle, Çıldır ve Artvin’e** bağlı yerlerde yaptıkları işkence ve zulümleri burada sayıp dökmeye sayfalarımız müsait değildir.

Her gün zulümlerinin şiddetini daha da artıran düşmanlar, zulüm çemberini de genişletiyorlardı. Bize hiçbir taraftan yardım gelmiyordu. Bu durum karşısında ormanlarda saklananlardan kırk kişilik bir silahlı kabile kurtuluş çaresi kalmadığını, Türkiye’den yardım yapılacağı ümitlerinin kesildiğini görünce Türkiye’ye geçmeye karar vermişlerdi. Kafilenin başında Karaköy’den Tufanoğlu **Bilal Ağa** (Çelik) ile Pınarlı’dan Şakir ve Şalcı’dan **Kadem Pehlivanlar** olduğu hâlde Ardanuç’tan, Hopa üzerinden sınırı geçmek üzere iken Rusların pususuna düşmüşlerdi. Burada yapılan karşılıklı savaşta bizimkiler kendilerine yaraşır kahramanlık ve cesaretle düşman karşısında yılmadan savaşarak hiçbir zayıat vermeden huduttan Türkiye’ye geçmeye muvaffak olmuşlardır.

Bunlardan Bilal Ağa, **Oltu’da Halit Bey** (Paşa) birliklerine katılıyor. Muhtelif cephelerdeki savaşlarda yararlık gösteren bu Bilal Ağa, Halit Bey’den yazılı takdirname aldığı cihetle Şavşat’ta millî emlakten Köprülü köyünde kendisine yerler verilerek mükâfatlandırılmıştır.

Rusların bu işgallerinde **Artvin, Ardanuç, Murgul, Borçka, Maradit’e** kadar olan ve halkın göçmesi ile boş kalan köyler, Ermeniler tarafından ateşe verilip kül hâline getirilmişlerdir. Rus, Ermeni ve Rumların üç sancakta yaptıkları zulümleri Hanaklı halk şairi Ahmet Mazlumu Efendi bir destanında dile getirmiştir. Fahrettin Kırzioğlu’nun *Edebiyatımızda Kars* kitabının 102. sayfasında 21 ve 22. kıtaları noksan olarak “**1915-1916 Kırgını ve Açlığı Destanı**” başlığı altında yayımlanmış olan bu destanın aslı 64 kıta olup buraya on kıtası alınmıştır.

Dinleyin efendim vasfedem hali
 Görün neden neye kaldı zamane.
 Gözyaşımla yazdım gam arzuhali
 Perişanlık düştü cümle cihana,

...

Taladılar dana, inek, öküzü
 Rica kabul etmez dinlemez sözü
 Ne keçi var ne koyun var ne kuzu
 Gör nice kastetti kâfir hayvana.

...

Dağıldı her biri bir yana kaçtı
 Oğul-uşak küffar eline geçti
 Niceleri ecel câminı içti
 Ne komşu var ne kardeş var ne ana.

...

Al kana boyandı güzel vatani
 Çıldır'ı, Göle'yi, hem Ardahan'ı
 Ahıska, Kobliyan sıktı Zegân'ı
 Şavşat'le İmerhev geldi amana.

...

Amanı işitti çünkü Acara
 Çürüksu, Maçahel etti macera
 Oltu ile Penek kavruldu nâra
 Yanıptır Ardanoç, Batum, Livana.

...

Ardahan'da haçan bozdu çeteyi
 Ata evlât attı, evlât atayı
 Soran olmadı hiç cürm ü hatayı
 Karataşlar döndü lâl ü mercana.

...

Ormana kaçıştı hep sabi sıbyan
 Bütünü aç susuz gövdesi üryan
 Gönlü intizarlı, didesi giryan
 Ugradılar tipi, boran dumana.

...

Nuh-Tufanı koptu, Ad-Yeli esti
 Bu Kafir'in zulmu cihânı bastı
 Şetaret kalmadı süruru kesti
 Kimi cana ağlar, kimi vatana.

...

Ağlar kan-yaş döker nice merdanlar
 Oğuldan, uşaktan ayrıldı anlar
 Sofrası meydanda çok hânedânlar
 Şimdi ister torba taka dilene.

...

Bize olsun Şah-ı Merdan himmeti
 Habib'in ruhuna ver selâvatı
 MAZLUMÎ bitirdi bu hikâyeti
 Hamd ü şükür olsun Gani-Sübhan'a.

BATUMA GÖNDERİLENLERİN MUHAKEMELERİ VE SONUCU

Kars, Ardahan ve Artvin kazalarından harp esiri olarak Batum'a götürülenler orada Rus Askerî Mahkemesinde **muhakeme** edilmişlerdir. Yapılan duruşmalar sonunda mahkeme reisi kararları tefhim ederken kimisine dörder sene, kimisine de yüz dört sene hapis cezası verildiğini bildirmişti. **Artvin-Sinkot** köyünden şehit Kadir Ağa yeğeni **Ahmet Ağa** ile Şavşat kazasından Fuat Atabek, Elmalı köyünden **Burhan** ve Meşeli köyünden **Davut Ağalar** idam cezası verilmişti. Bu karardan sonra Fuat Bey'in mahkeme reisi ile münakaşalar yaptığı, Burhan ve Davut ağaların cezalarının hapse çevrilmesi için itirazda bulundukları bilinmektedir. Ancak adı geçen iki ağa mahkemeden ayrıldıktan sonra cezaları infaz edilmeden ölmüşlerdir. Sinkotlu **Ahmet Ağa** idam edilmiştir. Fuat Bey'e sıra gelinceye kadar Bolşevik İhtilali olmuş, hapishaneler Azerbaycan Türkleri tarafından kırılarak hükümlüler kurtarılmış, bu arada Fuat Bey de kurtulmuştur.

Mahkeme sırasında geçen bu olayları yaşamış olanlar Kocabey köyünden Sofi Efendioğlu Yusuf ve Şakir Efendioğlu Muhittin Efendilerle Hamza Pehlivan ve Cerrah Arif Ağa oğlu Sabit Ağalardır. Adları geçen bu kimseler hadiseleri tıpkısı ile anlatmışlardır.

Fuat Bey'in oğlu Musa Atabek ise yüz dört sene hapse mahkûm edilmişti. Cezaevinde dört sene yattıktan sonra ihtilal yılında kurtulup Şavşat'a dönmüştür.

MİLLÎ ŞURA HÜKÜMETİ KURULMASI

Cenub-ı Garbî Kafkasya Cumhuriyeti adıyla, merkezi Kars'ta olmak üzere bir hükümet kurulmuştu. Üç sancak bölgesini Ermeni işgal ve zulmünden korumak ve gelecek herhangi bir düşman tehlikesine karşı koymak üzere kurulan bu hükümetin ilk müteşebbisleri şu kişilerdi:

- 1- Avrazlı Apsal Bey
- 2- Ahılkelekli Behçet Bey
- 3- Akbaba'dan İsrafil Bey

Bu ilk heyet, kurdukları geçici hükümetin reisliğine Karşı Fahrettin (Erdoğan) Bey'i seçmişlerdir. Hükümette üyelik verilen zevat ise şunlardı:

- 1- Yenigazili Hayrullah
- 2- Revan muhacirlerinden Ahmetoğlu Taki Bey
- 3- Karaçantalı Hacıoğlu Ahmet Bey
- 4- Ahisha'dan gelen Apsal ve Behçet beyler
- 5- Akbaba'dan Albay İsrafil Bey
- 6- Rumlardan Öğretmen İstafan Efendi.

Kurulan bu geçici hükümet, genel kongresini yapmak üzere Batum, Ardahan ve Kars bağlısı yerlerden delegeler istedi. Kars'ta böylece 250 delege toplandı. Bu delegeler arasında Şavşat kazasını temsil edenler Ciritdüzü'nden **Hamit** ve Kocabey'den Ali Efendioğlu **Mahmut** Efendilerdi. Ardanuç delegesi Müderris Mehmet Remzi (Çağal) Efendi, Artvin delegesi de Aksakaloğlu Muhammet Ağa idi. Batum ve Acara'dan giden delegelerin adlarını tespit edemedim. Kars'ta toplanan delegeler Yusufpaşa Mahallesi'nde şimdiki Ahmet Muhtar Paşa Caddesi'ndeki büyük taş binada ilk kurultay toplantısını yapmışlardır. Bu kurultaydan sonra resmî hükümet aşağıdaki kişilerden kurulmuş oldu:

Cumhur Reisi: Cihangiroğlu **İbrahim Bey**

Dâhiliye Nazırı: Ali Rıza Bey (Ataman) (Birinci dönem Kars Milletvekili)

Hariciye Nazırı: Fahrettin Bey (Erdoğan) (Birinci dönem Kars Milletvekili)

Harbiye Nazırı: Cihangiroğlu Hasan Han Bey

Parlamento Reisi: Doktor Esat Bey (Oktay)

Kurulan hükümet çalışmalarına başladığı günden itibaren Ermenilerin mezalimine son vermek, **elviye-i selaseyi** (üç sancak) bir daha düşman eline bırakmamak kararını almıştır.

Hükümetin gerekli masraflarını karşılama ve çeşitli işlerinde kendisine yardımcı olma mevzusunda zengin, fakir bütün halk el birliği ederek yarışa çıkmış durumda idiler.

“**Cenub-ı Garbî Kafkas Hükûmeti**” adıyla çalışan bu millî hükümet, İngilizlerin işgali sırasında 1919 Nisan’ında baskına uğradı. Hükümet erkânı tutulup sürgün edildi. Gümrü, Kars ve Revan Ermenileri **Müslüman Türkler** üzerine saldırmaya başladı. İngilizlerin gerek Ermeni saldırılarına ve gerekse Gürcülerin Batum, Ahıska taraflarından harekete geçmelerine göz yummaları, Türkleri giriştikleri kurtuluş mücadelesinden vazgeçirmemiştir. Böylece yeni bir mücadele başlamıştır. Bugünlerde Ermeniler, Gümrü ve Sarıkamış’tan Kars üzerine yürümekte ve Türk köylerini ateşe vermekte idiler.

Gürcülerin yaptığı harekâtı önlemek için Ahıskalı Atabekler ailesinden **Osman Server Bey**, yerli halkın başına geçerek silahlı bir karşı koyma teşkilatı kurdu. Beyin bu teşkilatını azami derecede ilkten destekleyenler arasında şu zevatı tespit etmiş oluyoruz:

Posof’tan Hamşioğlu **Arslan Bey**, Ardahan-Dikan köyünden **Hafız Efendi**, Artvin atabeklerinden **Şakir Bey** ile yine Artvin’den Aksakaloğlu **Muhammet** ve Çumuroğlu **Mustafa Ağalar** ve Şavşat’tan Muratoğlu **Kâmil Efendi** ile Kocabeyli **Cerrah Arif Ağa**.

Server Bey’in silahlı teşkilatı, merkezi Ardahan olarak mücadeleye geçerken Ardahan Ermenileri de Kars ve Sarıkamış üzerinden yürüyen Ermenilerden kuvvet alarak Ardahan’da bize karşı silahla mukabele etmeye başladılar. Buradaki Ermenilerin ilk silahlı hareketi Kür Nehri yanındaki kışlada bulunan silahlı kuvvetlerimize karşı yapılmıştır. Yaptıkları baskında bir askerimiz şehit düşmüş, bir erimiz de yaralanmıştır.

Hamşioğlu Arslan Bey, Ermenilerin azgın faaliyetlerinin ileride daha da artacağı ihtimaline karşı Şavşat'tan da silahlı kuvvetler istemişti. Kocabey köylü **Cerrah İhsan Ağa**'ya gerek silahlı kuvvetlerin Ardahan'a gönderilmesi ve gerekse yaralı askerlerimizin tedavisi için bir mektup göndermişti. O günlerde İhsan Ağa vefat etmiş, kardeşi Cerrah Arif Ağa ise hasta idi. Arslan Bey'in elime geçen mektubunu bu sebeple Arif Ağa'ya vermeden önce onun oğlu **Sabit Ağa** ile görüştüm. Keyfiyeti kendisine izah ettim. Ve elde edeceği silahlılarla Ardahan'a hareket etmesini bildirdim. Bundan sonra ben de durumu **Yavuzköy** halkına duyurmak üzere oraya gittim.

Yavuzköy'ün elebaşlarından Balcı **Hasan Ağa**'yı bulamadığım için **İdris Ağa** ile görüştüm. "Kukul'un Oğlu" lakabı ile anılan İdris Ağa, Rus idaresi zamanında zabıta teşkilatı içinde vazifeli idi. Birinci Dünya Harbi'nin ilanında da Ruslara karşı silah kullanmıştı. Dindar ve milletsever olarak şöhret bulmuştu. İdris Ağa keyfiyeti öğrenince etrafındaki gençlere haber saldı. Kısa zaman içinde 72 silahlı, bu zatın evi önünde toplanmıştı. Toplananlar arasında şimdi isimlerini hatırlayabildiklerim:

Yunusoğlu **Cezair** (Meydan), Şakiroğlu **Mahmut** (Bilmiş), Veyseloğlu **Davut** (Karahana), Ömeroğlu **Yakup** (Çiftçi) idiler.

Toplanan bu 72 silahlı ile (bu satırların yazarı ben de dâhil olarak) İdris Ağa'nın emri altında 1919 Nisan'ında Ardahan'a hareket ettik. Ardahan'daki silahlılardan bir grup bizi şehre yakın Güre mevkiinde karşıladılar. Şehirde hemen asayiş işini elimize aldık. Şehrin üst tarafındaki askerî kışlaya yerleşeceğimiz sırada kumandanımız İdris Ağa kışla içindeki gerekli muayeneleri yaptırdı. "Pec" denilen ocaklarda ve soba borularında Ermenilerin yerleştirdikleri bombaları çıkardık. Kışla tehlikeli maddelerden temizlendikten sonra içerisine yerleşip şehrin inzibatı ile meşgul olmaya başladık.

Bir gün sonra da Kocabeyli **Sabit Ağa**, emrindeki 65 kişilik silahlı kuvvetle Ardahan'a gelmiş bize iltihak etmişti. Bizim Ardahan'a girişimizin üçüncü günü ise, Kocabey'den Mehmet Recai Efendi'nin oğlu **Müderriş Yusuf Ziyaeddin** (Arslan) Efendi başta olmak üzere eski ve yeni talebelerinden 150 kişinin Ardahan'a hareket ettikleri haberi alınmıştı. Bu haberi duyan Hamşioğlu **Arslan Bey**'in millî cesareti bir kat daha arttı ve

derhal askerini saf nizamında toplayıp birlikte **Yusuf Ziyaeddin Efendi**'yi şehrin giriş yerinde törenle karşıladık. Müderris Efendi kendisini ve emrindeki silahlıları karşılayanlara şu anlamda bir hitabede bulundu:

“Muhterem Kardeşlerim, Türk Milleti tarih boyunca hiçbir millete boyun eğmemiş, kendi buyruğunda daima hür yaşamıştır. Uğradığı bütün felaketleri yenmesini bilmiş, zulmü kovmuş, dinine ve milliyetine yakışır şekilde hakkı, adaleti ve istiklali korumuştur. Peygamberimiz Muhammed Mustafa Hazretleri ‘Türkler İslamiyet’in kılıcıdır’ diye buyurdukları hadisi şerifleriyle Türk milletini ve kahramanlığını övmüşlerdir.

İşte biz bugün kanımızın asaletinden gelen kahramanlık, dinimizden aldığımız iman ve ölçüsüz yurt aşkıyla; aziz yurdumuza, canımıza, namusumuza, dinimize ve hürriyetimize saldıran; bütün bu maddi ve manevi kutsal varlıklarımızı elimizden almaya kastetmiş olan düşmanlarla kanımızın son damlasına kadar dövüşeceğiz. Hiçbir şey bizleri asla ve asla yıldırmayacaktır. Zafer hakla beraberdir. Biz ki haklıyız ve Hakk’a tapıyoruz, zafer bizimdir. Hürriyetsiz, vatansız, tutsak yaşamaktansa ölmek daha iyidir. Ölenimiz şehit, kalanımız gazidir. Allah yardımcımızdır. Bahtımız açık olsun.”

Müderris Efendi bu sözleri ile hitabete son vererek “Allahu ekber” nidaları ile şehre hareket edildi. Müderris Efendi’nin talebelerinden isimlerini bildiklerim ve görüp tanıdıklarım:

Küplüce köyünden **Vehbi**, Yavuz köyünden **Halil**, **Şevki**, **Fahri** ve **Sait** Efendilerdi. Kocabey’den ise **Yusuf Asım**, **Kaya**, **Seyfettin** ve **Faik** Efendilerdir. Diğer silahlı talebelerin isimlerini tespit edemedim.

Bu hareketleri duyan Şavşat halkı hiçbir çağrıya lüzum kalmadan bir bir toplandılar. Bu sıralarda Acara’dan Şavşat’a gelmiş olan Hamşioğlu **Timur Bey**’i kendilerine önder yaparak üç binden fazla kuvvet toplandı. Bu kuvvetlerin Ardahan’a hareket ettiği duyulunca gerek Arslan Bey’in ve gerekse Ardahan’daki silahlı Şavşatlıların manevi ve millî kuvvetleri daha çok artmış oldu. Bizler Ardahan şehrinin asayişini ele aldıktan sonra oradaki Ermenilerin silahlı kuvvetleri Alabalık tabyalarına sığındılar. Ruslardan kalma o zamanın bize göre üstün vasıflı silahları ile donatılı oldukları hâlde Ermenilerin endişeleri artmıştı. Onlar bir taraftan da Kars-Sarıkamış Ermenilerinin yardımlarını beklemekte idiler.

Gerek Hamşioğlu Arslan Bey ve gerekse Şavşatlı biz silahlı kuvvetler, Ermenilerle eskiden olduğu gibi iyi komşuluk münasebetlerini bundan sonra devam ettirmeye imkân kalmadığına karar vermiştik. Ancak, bunlara misilleme yapmayı da **Türklük ve İslamlık** şiarına yakıştıramıyorduk. Bu sebeple Ermenilerle münasip bir şekilde anlaşmaya varılması için bir toplantı yapılması ve neticesine göre hareketimize bir yön verilmesi uygun görülmüştü.

Bu düşünce ile **Arslan Bey**, Posof Digorlu **Vehbi Ağa** ile Şavşat'tan **İdris Ağa**'yı ve **beni** yanına alarak bir heyet tertip etti. Ermenilerin elebaşısı olan **Tikran** ve Şavşat'ın Köprülü köyü Ermenilerinden olup Ardahan'daki soydaşlarına rehberlik etmek üzere orada bulunan Kaşı Kırık **Moris** isimli Ermenileri görüşmeye davet etti. Bu iki Ermeni'den başka iki ayrı Ermeni elebaşı ve bir silahlı muhafızları topluca, çağrılan yere geldiler. Ardahan'da son yıllarda polis dairesi olarak kullanılan binada toplandık. Biz de silahlı muhafız olarak Yavuzköylü Yunusoğlu Cezair ile Şakiroğlu **Mahmut** (Bilmiş)'u götürmüştük.

Toplantıda ilk önce **Arslan Bey** konuşmaya başladı ve şunları söyledi:

“Siz Ermenilerle, uzun zamandan beri beraber yaşamaktayız. Ardahan, Çıldır, Göle, Posof ve Şavşat, bütün bu yöreler tamamı ile Türk ve Müslüman halk ile meskûn olmasına rağmen siz Ermeni azınlıklarına kötü muamelede bulunmadık. Fakat siz Rus hükümeti ile Türk hükümeti arasında meydana gelen harbin başlangıcından beri Rus ordularının ve hükümetinin buralardan çekilmesi ile Kars, Sarıkamış, Van, Muş ve İrevan Ermenileri ile el ele vererek biz Türklere karşı amansız bir düşman oldunuz. Her fırsatta her türlü mukaddesatımıza tecavüzde bulundunuz. Fırsat buldukça bu hareketlerinizi tekrarlamaktan da çekinmeyeceğinizi biliyoruz. Fakat biz, milletimizin asaletine yakışır bir davranışla şimdilik bir misillemede bulunmak istemiyoruz. Sizlere yurdumuzu terk edip gitmek üzere bir fırsat tanıyacak, hatta teklifimizi kabul ettiğiniz takdirde gitmeniz için her türlü yardımın yapılmasını ve can emniyetinizi teminat altında bulunduracağımıza söz veriyorum,” dedi. Bu sözlerden sonra Ermeni temsilciler mevzuyu değiştirmek ve işi başka mecraya dökmek istediler. Bunun üzerine **İdris Ağa** söze karışarak Ermenilere şunları söyledi:

“Ruslardan kalma silahlarla gençlerinizi teçhiz ettiniz. Alabalık tabyasına yerleşip her an hücumla hazır vaziyettesiniz. Bu vaziyetiniz gözü-müzden kaçmıyor. Aramızda kanlı bir çarpışmaya meydan vermemek için Arslan Bey’in teklifini kabul etmeniz, her iki tarafın menfaati icabıdır,” dedi. Ermeniler bu sözlerinde duymazlıktan gelerek eskisi gibi mevzuyu değiştirmeye başladılar. Tam bu sırada gözü-m, kapıda duran silahlı nöbetçi Ermeni’ye ilişti. Bu nöbetçinin Şavşat Köprülü köyü genç Ermenilerinden Ovanes olduğunu tanıdım. İdris Ağa’ya işaret ettim. Muhafız olarak getirdiğimiz Cezair (Meydan) ile Mahmut’a (Bilmiş) da İdris Ağa bir işaret verdi. Bunun üzerine Mahmut, Ermeni Ovanes’in boğazını sıkarak silahını elinden almış, toplantıdaki Ermenilere tevcih etmişti. Bu sırada Hamşioğlu Arslan Bey ile Vehbi Ağa, derhal Ermenilerin üstlerini muayene ederek bellerindeki tabancalarını aldılar.

Arslan Bey Ermenilere hitaben: “Bundan evvelki sözlerimi tekrar ediyorum. Aramızda silahlı çatışmaya başlamadan sizleri kendi vasıtalarımızla ve eşyanızdan götürebileceğiniz ne varsa birlikte Ahılkelek’e salimen götürüp kendi milletinize teslim edelim. Buna razı olunuz. Olmadığınız takdirde bir kazanda iki koçbaşı kaynamaz. Artık öz vatanımızda can düşmanlarımızla beraber yaşamamız imkânsızdır. Cevabınızı şimdi bekliyorum,” dedi.

Ermenilerin sözü yine mugalataya boğmak istemeleri üzerine Arslan Bey tekrarladı: Şimdi önümüze düşeceksiniz ve Alabalık tabyalarındaki askerlerinizin silahlarını teslim edeceksiniz. Şimdiden söyleyeyim ki tek bir silah patladığını işittiğim an, Ardahan’da tek canınızı bırakmam. Haberinizi olsun. Bu sözlerden sonra Ermenileri önlerine katarak Alabalık tarafına hareket ederlerken önceden bir Ermeni’yi tabyaya gönderdiler.

Bu arada ben ve İdris Ağa derhal kendi kuvvetlerimizin başına giderek her ihtimale karşı bütün tedbirleri aldık. Birliklerimiz zaten emre hazır vaziyette idiler. Durumun vahametini ve başka çıkar yol olmadığını anlayan Ermeniler bizim isteğimizi yerine getirmek üzere Alabalık tabyasındaki bütün silah ve mühimmatlarını teslim ederek evlerine dağıldılar. Ve biz, Ermeni azınlığına bir fenalık yapılmaması için de gerekli tertibatın alınmasını ihmal etmedik. Bu sırada Kars ve Sarıkamış köylerinde Ermenilerin baskınlar yaptığını haber aldık. Arslan Bey ile istişare edilerek

Şavşatlı kuvvetlerimizden bir kısmının Ardahan'ın asayişini koruması için orada kalması, bir kısmının da Kars'a hareket etmesi kararlaştırıldı. Yavuzköylü Balcı Hasan Ağa'nın da emrindeki silahlılarla Ardahan'a geldiği görüldü.

Ardahan asayişini koruma işi **Hasan Ağa**'nın emrinde olarak Kocabeyli **Sabit Ağa**'ya, (Tokdemir) teslim edildi.

Kars'taki Ermeni mezalimini önlemek için biz de İdris Ağa ile birlikte Yavuzköy'den Cezair Meydan, Mahmut Bilmiş, Yakup Çiftçi, Pınarlı köyünden Gençalioğlu Abdullah Ağa ve daha birçok Şavşatlı silahlılar Göle'ye hareket ettik. Göle'ye indiğimizde Molla Hasan köyü tarafından bir kişinin heyecanlı heyecanlı bize doğru geldiğini gördük. Adam bize yaklaşınca adının Hasan ve kendisinin karşığı Molla Hasan köyünden olduğunu söyledi. Heyecanlı gelişinin sebebini sorunca: “Ben Ardahan'daki Müslüman-Türklerin kumandanına haber vermeye gidiyorum. Bir habercimiz de Zaruşat'ta Hacisanemoğlu'na, bir başka haberci ise Dikoş'ta Gülizar'ın oğlu Abdullah Bey'in yanına gitti. Ermenilerin Sarıkamış köylerini ateşe verdiklerini, halkı kırdıklarını duyduk. Bunları haber vereceğiz,” dedi. Bu sırada Büyük Zagot tarafında büyük bir kalabalık görmüştük. Biz tedbirli olarak hareket ederken, bir kişinin o kalabalık arasından bize doğru geldiği görüldü. Bu adamdan öğrendik ki onlar da bizim gibi Müslüman Türklerden meydana gelmiş silahlı kimselermiş. Yanlarına yaklaştık, bu silahlıların başında (adını daha önceki sayfalarda andığımız ve **Ardanuç-Anza**'da Rusları birlikte püskürttüğümüzü söylediğimiz) **Artvin-Melo** köylü Yalağuzoğlu Ali Efendi'yi görünce birbirimizle sarılıp öpüştük. Ali Efendi'nin verdiği malumat şu idi:

Emrindeki silahlılara Göle'den de 1500 kadar silahlı katılmış, bu kuvvetler ile Sarıkamış'taki Ermenilerin hareketlerine karşı koymuşlar ve Ermenileri püskürttükten sonra bir kısım kuvvetleri Sarıkamış köylerinde bırakılmış. Emrine aldığı bu kuvvetleriyle de Ardahan'daki Ermeni hareketlerini önlemek için oraya gidiyorlarmış. Bu malumat üzerine biz de Kars tarafına gitmekten vazgeçerek Ali Efendi ile birlikte Ardahan'a döndük. Ardahan'a döndüğümüzde öğrendiğimiz şu oldu:

Ahılkelek Ermenileri Ardahan üzerine harekete geçmişler. Bunların Ardahan'a gelerek oradaki Ermenilerle birleştikten sonra yapacakları zu-

lüm ve katliamı önlemek için yukarıda adı geçen Gülizar oğlu Abdullah Ardahan’a gelmiş ve oradaki Ermenileri bertaraf etmiş. Bu **Abdullah**, Hamşioğlu Arslan Bey ile Ardahan asayişine memur, **Balcı Hasan** ve Sabit ağalarla da birleşerek harekâtını tamamlamış oluyordu. Benim bizzat içinde bulunduğum ve yaşadığım olayları bu şekilde özetledikten sonra kısaca da olsa Gürcülerin yaptığı işgale ve bundan sonraki ana vatana kavuşma konularına değineceğim.

GÜRCÜLERİN İŞGAL HAREKETLERİ VE KURTULUŞ

Ahıska atabeylerinden Feyzullah Bey’in oğlu **Osman Server Bey**’in şahsi çaba ve yardımları ile kurulan millî silahlı kuvvetlerin başına getirilen Posoflu Hamşioğlu **Arslan Bey** ve **Altun Hoca**’nın da çaba ve yardımları büyük olmuştur.

Bu kuvvetler işgal hareketine girişen Gürcü kuvvetleriyle çarpışmışlardır. Bundan sonra da Gürcüler **Ardahan**’a ve oradan bir tabur askerle çarpışmadan **Şavşat** ve **Ardanuç** kazalarına inmiş oldular. Bu Gürcü kuvvetlerinin başında kumandan olarak Ança Parize adlı birisi bulunuyordu. **Kapitan Mershi** adlı subaylarının emrindeki Gürcü askerleri Şavşat ve Ardanuç’ta hiçbir fena muamelede bulunmadılar. Bu surette kurulan Gürcü hükümetinin Şavşat kazasındaki mümessili **Sisyanof** adlı bir Gürcü olup Naçalık görevini yapıyordu. Ardahan, Artvin, Ardanuç ve Şavşat kazalarının Gürcülerin işgalinden kurtarılaraq ana vatana bağlanması hususunu ise TBMM zabıtlarından hep beraber okuyalım:

“24 Şubat 1337 (1921) tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesinden, 156 ncı içtima, üçüncü celse, saat 16, sayfa 501–502’den naklen:

İkinci reis **Hasan Fehmi Bey**: Bütçe müzakeresi bitmiştir. Söz vekiller heyeti reisi **Mustafa Fevzi Paşa** (Çakmak) **Hazretlerindir**.

Heyet-i vekile reisi: Şarkın vaziyeti üzerine heyet-i alinizden aldığım salahiyyetle o gece (20-21 Şubat 1921) heyet-i vekile biliçtima buradaki Gürcistan Sefirine bir nota tebliğ etmiştik. O notayı okuyorum: “Gürcistan selahiyattar mümessili **Simon Midivani Cenapları**; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti** ile **Gürcistan Hükümeti** arasında sulhun in’ika-tını kemal-i ciddiyet ve samimiyyetle arzu ettiğimizi, buraya muvasalatınız-

dan beri vuku bulan mülakat ve cereyan eden müzakerat esnasında her vesile ile zat-ı sefiranelerine beyan ettiğim bu sulhun esasatını dahi tarafımızdan vuku bulan teklife mukabeleten şifahi bir nota ile tebliğ etmiştim.

En son 20-21 Şubat 1921 gecesi vuku bulan müzakere neticesi üzerine öğleden sonra saat dörde kadar bir cevap vereceğimizi belirtmiş olmakla beraber bu müddet-i muayyene inkiza-pezir olduğu hâlde henüz bir işaretiniz vaki olmadı. İşbu meseleyi bugün Büyük Millet Meclisinin hafi celsesi kararını infaza mecbur olan hükümetimiz işbu karara tevfikân 22 Şubat tarihinden itibaren tahliye ile tarafımıza teslim edildiği takdirde mevcut münasebat-ı hasenemize bir gûna halel gelmeyeceğini beyan eder, 23 Şubat tarihine kadar tatbikini talep eylediğimiz işbu harekâtın Gürcü Hükümetinden hüsnü temakki edildiğine dair cevap alamadığımız takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin mârûzzıkr kararını tatbik ederken işbu tatbikatı himaye etmek üzere ittihazı zaruri olan tedabir-i askeriye tevessül edilmesi tabiidir. Evvel ve ahir pek samimi lisan ile beyan eylediğimiz veçhile tarafeyn arasında müstemir bir dostluğu resmen teyide hadim bir sulhun akdını teshil edecek olan işbu teklifat ve hareketimizin Gürcistan Hükümeti tarafından hüsnü telakki edileceğine kaviyyen ümitvar olarak ihtiramat-ı faikamın kabulunu rica ederim.”

Fevzi Paşa devamla «Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey bu notayı verdikten sonra, heyet-i vekilenin kararı ile Gürcüler bu notaya muvafık cevap vermedikleri takdirde harekât-ı askeriye tevessül edilecekti. Ancak, askerî harekâta lüzum kalmadan Gürcüler muvafık cevap verdiler. Ve 23 Şubat 1921 günü sabahı Ardahan ve Artvin'i tahliye ettiler. Dün Şark ordusu Kumandanlığının burada okunan telgrafı veçhiyle ahalinin büyük meserretleri arasında Ardahan işgal edilmiştir. Çok yağmış olan karlar yüzünden geciken Artvin'in de bugün veya yarın işgali muntazırdır»¹⁹ denmektedir.

Yukarıda okuduğunuz üzere TBMM'nin zabıtlarından, Ardahan 23 Şubat 1921 günü sabahı bir daha tutsaklık yüzü görmemek üzere ana vatanı kavuşmuş, millî kuvvetlerimiz bölgeyi teslim almışlardır.

19 Tırnak içindeki kısım M. Fahrettin Kırzioğlu'nun *Çıldır, Ardahan, Hanak, Posof* adlı eserinin 7-8. sayfalarından alınmıştır

Ancak, zabıtlarda da belirtildiği gibi Ardahan'a kahraman ordumuzun girdiği 23 Şubat 1921 günü çevreye ileri derecede fazla kar düşmüş olması ve hava şartlarının dağları aşmaya elverişli olmaması nedeni ile kahraman ordumuzun Şavşat'a girmesi gecikmiştir. Hava şartlarının elverişli hale gelip dağların aşılması olanaklar içerisine girdiği 7 Mart 1921 günü **Kahraman ve Şerefli Ordumuz** Şavşatlıların coşkun tezahüratları içerisinde bölgeye girmişlerdir. Kahraman ordumuz mensuplarının 7 Mart 1921 günü Sahara'dan aşmakta olduğu öğrenilince Hamşioğlu **Necip Bey** başta olmak üzere, kaza **Müftüsü Süleyman (Özbek) Efendi, Musa (Atabek) Bey, Zekeriya (Köksoy) Bey, Osman (Ural) Ağa**, ben ve yüzlerce Şavşatlı Yavuzköyü'nün kaldırım mevkisine kadar gittik. Çevre köylerden gelenlerle de bir hayli büyüyen kalabalık, halkın coşkun gösterileri ile kahraman ordumuz mensuplarını karşıladı. Bu karşılamada Şavşat Gürcü idaresinin temsilcisi Naçalnik Sisyanof da vardı.

Gelen birliğin başında Hamşioğlu **İsa Bey** ve bir de manga kumandanı bulunmakta idi. Oradan aynı köyden Dervişoğlu **Arif Ağa**'nın evine gelinerek öğle yemeği orada yendi. Aynı gün kaza merkezine inildi. Böylece Şavşat 23 Şubat 1921 günü hukuken, 7 Mart 1921 günü de fiilen ve bu kez ebedi olarak ana vatana kavuşmuş oldu²⁰.

20 Bu konu üzerinde bazı tarihçilerimiz durmuşlardır. Bu cümleden olarak 19.2.1964 tarihli mektubu ile Şavşat Belediye Başkanlığına baş vuran ve başkanlıkça 99 sayılı kenar yazıları ile 7 Mart Derneğimize havale edilmiş olan yazar M. Adil Özder'in bu mektubunda, kurtuluşun 23 Şubat 1921 tarihinde olduğu ve kutlamanın bugün yapılması gerektiği hakkındaki görüş ve isteklerini incelemek üzere derneğimiz, çevrede o günü yaşamış ve Türk ordusu mensuplarının 7 Mart 1921 günü ilçemize girişleri sırasında Yavuzköyü'ndeki karşılanmasına bizzat katılmış olanları derneğe davet etti. Bu toplantıya kaza merkezinden Müftü Süleyman Özbek, Musa Atabek, Zekeriya Köksoy, Osman Ural, Hamşioğlu Necip Bey ve Yavuzköyü'nden Dursunoğlu Eflet Kara ile Serdar Keskin katılmışlardı.

Kendilerini derneğe davetimizin nedeni açıklanarak bu konudaki görgü ve bilgileri istendi. Davetlilerin hepsi de konuyu, benim kurtuluş bahsinde bizzat yaşamış kişi olarak açıkladığım şekilde izah ettiler. Netice olarak 23 Şubat 1921 günü hukuken kurtulmasına rağmen bölgemize millî kuvvetlerimizin gelmesi ve fiilen kurtuluşun 7 Mart 1921 günü olduğunu olayı yaşamış kişiler olarak belirttiler. Böylece bölgemizin fiilen kurtuluşunun 7 Mart 1921 tarihi olduğu açık ve kesin olarak tekraren tespit edildi. Ve 7 Mart günü yapılmakta olan kurtuluş bayramının mektup sahibi M. Adil Özder'in isteğine uygun olarak 23 Şubat gününe değiştirilmesine gerek görülmediğin-

BAZI KİŞİLERİN HÂL TERCÜMELERİ

Kitabım sayfalarında adları geçen ve tarafımdan biyografileri hakkında bilgi edinilmiş olan kişileri çok kısa da olsa bu sayfalarda tanıtmayı uygun buldum.

7 Mart Kahramanları ne bu kitap içerisinde adları geçen ne de okuyucularımla bilindiği hâlde tarafından tespit edilemediği için burada kendilerinden ve hizmetlerinden bahsedemediklerimden ibarettir.

7 Mart Kahramanları, genç ihtiyar, kadın-erkek herkesin gücü oranında bilinçli ve şuurlu olarak, yurdu ve hürriyeti uğruna canı pahasına çarpışan ve çoğu adsız kahramanların tümünden ibarettir.

Elbette bu gibi eserlerin sayısı arttıkça gelecek kuşaklarca hazırlanacak eserler daha güzel, daha mükemmel olacaktır. Eğer o eserlerin hazırlanmasında hiçbir iddiası olmayan eserimizin de payı olursa ne mutlu. Biyografilere geçmeden önce adlı ve adsız bütün kahramanlarımızı tekrar saygı ile anarım.

Kadir Ağa

Artvin ilinin merkez kazasına bağlı Sünbüllü (Sinkot) köyünden Çil Hüseyinoğulları'ndan Osman Ağa'nın oğludur. Doğum tarihi kesin olmakla beraber akrabalarından aldığım bilgiye göre 1874 yılında doğduğu öğrenilmiştir.

2 Ocak 1915 günü Ardahan savaşında şehit olmuştur. Kadir Ağa'nın Süleyman, Ömer ve Mustafa adlı üç kardeşi vardı. Kendisi Rus idaresi zamanında Baş Oretnik (Jandarma teşkilatında Başçavuş) olarak çalışmıştır. Böyle olmakla beraber halis bir Müslüman, kıymetli bir milliyetçi kişi idi. Ruslara karşı 1914 sonbaharındaki millî ayaklanmanın hazırlanmasında önderlik yapmış, büyük hizmetler görmüştür. Kendisini çok yakinen tanıdığım Kadir Ağa evli değildi.

den eskiden beri süre geldiği şekilde kutlama törenlerinin fiilen kurtuluş günü olan 7 Mart'ta yapılmasının uygun olduğu karar altına alındı.

O günkü toplantıya ait tutanaklar dernek dosyalarında saklı olduğu gibi birer sureti de özel arşivimizde bulunmaktadır

Ahmet Ağa

Çil Hüseyinoğulları'ndan Kadir Ağa'nın kardeşi Süleyman Ağa'nın oğlu olup 1895 yılında Artvin'in merkez kazasına bağlı Sünbüllü köyünde doğmuştur. Amcası Kadir Ağa Ardahan'da şehit olduğu zaman kendisi de Ruslara esir düşerek Batum'a sevk edilmiş ve 1915 yılında orada idam edilmek suretiyle şehit edilmiştir. Yurt ve millet sever çok yiğit bir mücahit idi.

Müderriş Mehmet Remzi Efendi (ÇAĞAL)

Artvin merkezine bağlı Beşagıl (Besavul) köyünde 1870 tarihinde doğmuştur. Babası Hacı Osman Ağa, annesi Fatma Hanım'dır. İlk tahsilini köyünde yaptıktan sonra yüksek medrese tahsilini Trabzon'da görmüştür. Rus idaresi sırasında ilkten Artvin kadısı olup Müslümanların davalarında hüküm sahibi idi. Sonraki yıllarda Ardanuç'taki İskender Paşa Camii'ne bağlı medresenin müderrisliğine tayin edilmiş, orada çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bu arada halkın Rus idaresine karşı olan nefret duygularını da körüklemiş, bu uğurda azami fedakârlık ve gayret göstermiş saygıdeğer bir kişi idi. Mehmet Remzi Efendi 1936 yılında Artvin Müftülüğüne tayin edilmiş, uzun süre bu görevi yaptıktan sonra emekliye ayrılmıştır. 18 Haziran 1956 günü Artvin'de çarşı içinde bir dükkân önünde ahbabları ile sohbet sırasında ani bir kalp sektesiyle Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Müderriş Âbid Efendi

Ardanuç kazasına bağlı Üçumaklar köyünde Müderrişoğullarından Mehmet Efendi'nin oğludur.

Ardanuç'ta İskender Paşa Camii'nde Mehmet Remzi Efendi'den önce Âbid Efendi müderriş idi. Çevrenin Müslüman Türklerine ilmî ve ahlaki sahada büyük hizmetler görmüş, halkın Millî Mücadele'ye hazırlıklı bulunmalarında gerekli telkin ve uyarıları yapmıştır. Bu zat hakkında Karslı Fahreddin Erdoğan Bey *Doğu İllerinde Hatıralarım* adlı eserinde (s. 16) şunları yazmıştır: "1897 tarihinde Romanya'dan ayrılarak Karadeniz sahilleriyle yol alıp 1 Haziran 1897 günü Batum'a çıktım. Batum'da bir hafta kaldım. Abaşıze adı verilen o havalide tanınan ve bu aileden olan aynı zamanda eski adlarıyla sancakbeylerinden olan Hüseyin Bey'le görüştim. Artvin'de beş gün kadar kaldım. Çok misafirperverlik gördüm.

Köprübaşı'nda beni misafir ettiler. Bir gün bahçelerde gezerken (Korzul düzlüğündeki) yanmış bir konağın enkazına rastladım, merakımı çekti. Sorduğumda, Vahit Bey adında bir zat Artvin'de gezerken Ermeni taşnaklarından birisiyle münakaşa ediyor. Bu münakaşada Ermeni, Vahit Beyin dinine küfrediyor. Vahit Bey de tabancasını çekerek Ermeni taşnağını vuruyor. Ve derhal firar ve ailesini alarak hududu aşır Türkiye'ye atlıyor. Ve halen orada yerleştğini söylüyorlar, dediler. Ve Ermeni taşnağının öldürüldüğünden dolayı Ermeniler de (Tevfik Bey'in) evini ateşe verip yakıyorlar, cevabını aldım. Ve bu vesile ile Artvin eşrafından Keleşoğlu Hasan ve Cumuroğlu Mustafa Beylerle de görüştüm. Fikirlerini öğrendim. Dindar ve milletçi kimseler olduğunu anladım (...) Oradan da Ardanoç'a hareket ettim. Oranın Müderrisi Âbid Efendi ile de tanıştım. Türkleri seven, istiklal ve hürriyet âşığı bir zat olduğunu fikirlerinden anladım. Ve hatıratıma kaydettim," diyor ve bu bahsi böylece kapatıyor. Fahrettin Erdoğan Bey'in bu eserinde sözü edilen Vahit Bey ismi yanlış kaydedilmiştir. Gördüğü yanan konağın sahibi Livana (Artvin) Sancakbeyleri sülâlesinden ve 600 Livanalı ile Kars savaşına katıldığı yukarıdaki sayfalarda yazılan Ali Bey'in akrabası Ahmet Tevfik Bey'dir. Ahmet Tevfik Bey'in Ermeni taşnağını vurmasından sonra Türkiye'ye geçip Bursa'ya yerleştği tarafımdan sıhhatli malumatla tespit edilmiştir.

Müftü Süleyman ÖZBEK

Şavşat'ın Tepeköy'ünden Arif Ağa'nın oğlu olup 1878 yılında doğmuştur. Annesi Ayşe Hanım'dır. İlköğrenimini köyündeki medresede, orta ve yüksek öğrenimini ise İstanbul'da yapmıştır. Bir müddet köyündeki medresede, daha sonra Şavşat ilçe merkezinde açılan Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de müderrislik yapmıştır. Bu okulun Rize'ye kaldırılmasından sonra Şavşat müftülüğüne atanmış uzun yıllar bu görevi ifa etmiştir.

Millî Mücadele'nin hazırlanmasında ve içerisinde çok kıymetli hizmetler yapmış olan bu saygıdeğer bilgin kişi emekli iken 20 Mart 1969 tarihinde vefat etmiştir.

Ali Efendi

Ardanoç kazasının Yolağzı (Kondurum) köyünden Şerif Ağa'nın oğludur. Yüksek medrese tahsili görmüş aydın bir din adamı ve halis bir

milliyetçidir. Çok yakından tanıdığım bir kişidir. 1860 yılında doğmuş ve 17.10.1955 yılında vefat etmiştir.

Ali Efendi, Birinci Dünya Savaşı'nda ve bilhassa harbin ilan edildiği günlerde halkı Rusya'ya karşı ayaklandırmakta ve silahla çarpışmayı teminde büyük hizmet görmüştür. Ali Efendi, Uçırmaklar köyünden Yusuf Pehlivan'ın oğlu Arslan, Cevizli (Anagert) köyünden Şirinoğlu Cevri Ağa ve aynı köyden Velioğulları'ndan Ahmet oğlu İsmail Ağa'nın çetelerini de getirip kuvvetlerine katarak Ruslara karşı çarpışmış, Yalağuzçam, Acı Elma gibi kesimlerde Ruslara büyük zayıat verdirmiş, yurt ve millet sever kahraman bir mücahit idi.

Müderriş Muhammed Recâî Efendi

Yukarıdaki sayfalarda da adını andığımız Kocabey köylü olan bu kişi şair ve bilgin bir hoca idi. Çevrede “Büyük Hoca” unvanını almış olan Müderriş Recai Efendi, 1834 yılında Kocabey'de doğmuştur. Babası Üzeir Efendi, annesi ise Zahide Hanım'dır.

Halkın millî ve dinî mukaddesatını koruyup korumadığını kontrol için bir müfettiş gibi köyleri dolaşır, toplantılarda görüşlerini bir rapor gibi halka vaaz ve nasihat ederdi. Kendi eliyle yazdığı “Hediyetü'l-İhvan” isimli manzum eseri dinî ve millî duygularını takviye edici bir öğüt mecmuasıdır.

Müderriş Muhammed Recât Efendi 1907 yılında köyünde vefat etmiş, aile kabristanına defnedilmiştir.

Fuat ATABEK

Bundan önceki sayfalarda adı geçen Fuat Atabek Şavşat'ın Ciritdüzü köyünden Sefer Bey'in oğludur. Annesi İzzet Hanım'dır. 1856 yılında doğmuş, 22.10.1939 günü vefat etmiştir.

Fuat Bey, 1293 (1878) harbine katılmış, Rus işgalinden sonra halkın Anadolu'ya geçme isteklerini önlemiştir. Birinci Cihan Harbi'nin ilanında halka önderlik ederek düşmanla çarpışmış vatansever bir mücahittir. Ruslar tarafından esir edilerek Batum'a götürülmüş idama mahkûm edilmiştir. Ancak, cezası infaz edilmeden çıkan Rus İhtilali sırasında kurtularak memlekete dönmüştür.

Musa ATABEK

Fuat Bey'in oğludur. Annesi Seher Hanım'dır. 1893 yılında doğmuştur. Daha önceki kayıtlarımızda da görüldüğü gibi harp esiri olarak babası ile birlikte Batum'a götürülmüş, kendisine 104 sene hapis cezası verilmiştir. 1917 Rus İhtilali ile hapishanelerin boşaltılması üzerine kurtularak memleketine dönmüştür.

Musa Bey, sonraki Ermeni ve Gürcü muharebelerine fiilen iştirak etmiştir. Ana vatana kavuşmamızdan sonra kurulan çeşitli hayır cemiyetleri ve diğer cemiyetlerde fahri hizmetleri geçmiştir. Özellikle Şavşat Ortaokulu'nun yaptırılmasını sağlayan Şavşat İmar Derneği'ndeki faaliyetleri, nakdî ve bedenî yardımları takdire layıktır. Uzun süre Şavşat Belediye Reisliği de yapan Musa Bey hâlen ticaretle uğraşan saygıdeğer bir kişidir.

Nuri Bey (HAMŞİOĞLU)

Hamşioğlu Abdi Bey'in oğlu Nuri Bey (1835-1907) halkın millî ve dinî terbiyelerinin Ruslar tarafından zedelenme ihtimallerini göz önünde tutarak Şavşat'ın Söğütlü Mahallesi'ndeki kendi arazisi içinde yaptırdığı medrese ile gençleri yetiştirmek gibi çok önemli bir davayı yürütmüştür.

1293 (1878) harbinden sonra Rusya'ya bırakılan vilayet kazamızı halkını Ruslar yerlerinden göçmeye zorlarken Nuri Bey, bu göçmelere engel olmuştur. Bu göçmelerin ileride zararlı olacağını, kendilerinden boşalacak yerlere Ermeni-Hristiyan cemaatin yerleştirileceğini halka telkin eden Nuri Bey'dir. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için medresede gençlerin bu ruhla yetiştirilmelerini kendisine amaç edinmişti.

Bu medreseye Kocabey (Kuçen) köyünden Müderris Ahmet Recâî Efendi ile oğlu Müderris Yusuf Ziyaeddin Efendi'yi tayin ile davayı sıkı sıkıya takip etmiş millet ve vatansever saygıdeğer bir kişidir.

Hacı Şakir Efendi

Şavşat'ın Çoraklı köyünden Emin Ağa'nın oğludur. Annesi Perüze Hanım'dır. 1854 yılında doğmuş, 1925 yılında Suhara'da vefat etmiş orada defnedilmiştir. Hacı Şakir Efendi, ilk tahsilini kendi köyünde, yüksek tahsilini de Batum'da yapmıştır. Bundan sonra Çıldır'ın Suhara köyünde imamlık ve hatiplik yapmıştır.

Hacı Şakir Efendi 1884 yılında hac farızasını yerine getirmiştir. Hacdən döndükten sonra yine Çıldır'a gelerek oradaki vazifesine devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Çıldır halkı ile Ruslara karşı mücadeleye katılmış bir mücahidimizdir. Çıldır ve çevresinin sevgisini kazanmış saygıdeğer bir kişidir.

Vehbi Efendi

Yukarıda adı geçen Yukarı Koyunlu köyünden Saçlı Hüseyin Efendi'nin oğlu olup 1858 yılında doğmuştur. Babası Hüseyin Efendi yetiştirdiği öğrencilerle birlikte oğlu Vehbi Efendi'yi de alarak medresede Arapça, Farsça ve Türkçe bilimler yanında cebir ve hendese gibi matematik bilimleri alanında da yetiştirmiştir.

Osmanlı devrinde olduğu gibi 1878 yılından sonraki Rus idaresi zamanında da davalar şeri mahkemelerde görülürdü. Karar hâkimleri kadılar idi. Rus idaresi sırasında boş olan Şavşat kadılığına tayinini istemiştir. Batum'da ilmî bir heyet huzurunda yapılan imtihanda ehliyeti görüldüğü cihetle bu kişi Şavşat kadılığına tayin edilmiştir.

Uzun zaman bu görevi yapan Vehbi Efendi diğer ilim adamları gibi Müslüman Türklerin dinî ve millî hislerini muhafaza etmeleri, ileride çıkacağı kesin olarak görüldüğü bir harbe hazırlıklı olmalarını telkinde büyük hizmetler görmüş saygıdeğer bir kişi idi. Bölgemizin ana vatana bağlanmasından sonra Çıldır kazası müftülüğüne tayin edilmiştir. Yaşının çok ilerlemesi ile rahatsız olarak köyüne getirilmiş ve 1952 yılında köyünde vefat etmiştir.

Halil Efendi (ÇELİK)

Şavşat'ın Yavuzköy'ünden Reşit Hoca'nın oğlu olup 1881 yılında doğmuştur. Annesi Fatma Hanım'dır. İlk tahsilini babasından görmüş, sonra Hamşioğlu Nuri Bey'in Söğütlü'deki medresesinde Müderris Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin öğrencileri arasında öğrenimini tamamlamıştır. Birinci Cihan Savaşı'nda Sahara'daki harplere fiilen katılmış, ayrıca bu kesimdeki savaşçılarımızın işlerinin ikmal işini büyük hizmetleriyle birlikte yürütmüştür. Yukarıdaki sayfalarda yazıldığı gibi Ardahan'daki Ermeni baskınları sırasında hocası Müderris Yusuf Ziyaeddin Efendi başkanlığında Ardahan Ermenileri üzerine yürüyen 150 kişilik öğrenci

arasında Halil Efendi de bulunmuştur. Bu 150 öğrenci arasında Kocabey köyünden Şakir Efendi oğlu Seyfettin (Yazar), İbrahim Hoca'nın oğlu Yusuf Efendi, Süleyman Hoca'nın oğlu Şahik, Davut Ağa'nın oğlu Kaya, Ali Efendi'nin oğlu Faik Efendiler ile Yavuzköy'ünden Hasan Ağa'nın oğlu Sait, Şaban Ağa'nın oğlu Şevki (Erişti), Vehbi Efendi'nin oğlu Fahri, Balıcı Hasan Ağa'nın oğlu Fehmi Efendi ve ayrıca Küplüce köyünden Vehbi Efendi, Kurudere köyünden Abbas ve İsrafil Efendilerin de bulunduğunu biliyorum. Diğerlerinin isimlerini tespit edemediğim için buraya alamadım. Halil Efendi, yurdumuzun ana vatana bağlanışına kadar olan senelerde Gürcü ve Ermeni mücadelelerine fiilen katılmış bir mücahidimizdir. Ana vatana kavuşmamızdan sonraki otuz yıl içinde, ilmî kudreti ve sesinin güzelliği ile birlikte Kur'an-ı Kerim okumasındaki belagat ve secavendi takdir edilerek Şavşat merkezindeki Kemal Paşa Camii'nin imamlığını yapmıştır. Dindar ve mutekit bir kişi idi. 19.7.1961 tarihinde hakkın rahmetine kavuşmuş olan bu yurt ve millet sever mücahit Yavuzköy'ündeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Hacı Hüseyin Efendi

Şavşat'ın Yukarı Koyunlu köyünden olan bu kişi “Ulema-i kiram”-dandır. “Saçlı” lakabı ile anılmıştır. Önceleri Söğütlü (Satlel) Cami Mahallesi'ndeki eski medresede ve sonradan Kars'ın Şuregel ve Arpaçay kazalarında uzun yıllar müderrislik yapmış, kıymetli elemanlar yetiştirmek suretiyle halkı aydınlatmış yurt ve millet sever saygıdeğer bir kişidir.

Bilal Ağa (ÇELİK)

Bilal Ağa, Şavşat kazası Karaköy (Şevket)'ünden Tufan Ağa'nın oğludur. Annesi Fadime Hanım'dır. 1865 yılında doğmuş olup 25.2.1943 yılında vefat etmiştir.

Bilal Ağa, Sahara harbi kahramanlarından. Sahara müdafaası bozulup Ruslar Şavşat'ı tekrar istila ettikten sonra Bilâl Ağa, yanında Pınarlı (Suloban) köyünden Danabaşoğullarından Şakir Pehlivan'ı, Şalcı köyünden Kadem Pehlivan'ı ve kırk kişilik silahlı maiyetleriyle birlikte Melo'dan Osmanlı idaresinde bulunan bölgeye geçmek üzere Şavşat'tan hareket etmişlerdi. Melo-Artvin arasındaki Rus kuvvetlerine şarktan baskınlar yaparak düşmana zayıat verdirdiler. Kendileri hiçbir kayıp

vermeden sınırı geçmeye muvaffak olmuş ve Halit Bey kuvvetlerine katılmışlardır. Bilâl Ağa, Halit Bey'in emrinde çalıştığı sırada çok yararlılık göstermiş olduğundan dolayı Halit Bey tarafından takdirname almıştı. Bu hizmetlerine karşılık Bilâl Ağa'ya kazamızın Köprülü köyünde, yurdumuzdan temizlenen Ermenilerden kalan arazilerden mükâfat olarak verilmiştir.

Babamın ve amcamın yakın ahabplarından olan Bilâl Ağa'nın şairliği de vardı. Sesi de güzeldi. Eski hatıraları canlandırmak ve bu vesile ile birkaç parça deyişini elde etmek amacıyla kendisine yazdığım mektup ve aldığım cevapları hatırasına hürmeten buraya aynen aldım;

DEDİLER

«Muhterem Bilal Ağa Amca'ya hürmetlerimle».

Rüyâ-yı âlemde hâbda yatarken
Uyan bu gafletten kalk yaz dediler
Bul bir ehl-i kâmil konuş onunla
Ariflerden eyle niyaz dediler.

Karaköy'de, Körülü'de oturan
Bul ordadır her müşkülü yetiren
İsmi Bilâl ÇELİK soyun götüren
Bu ölkâda odur şahbaz dediler.

İrşat et sen beni kâmil sözünle
Kabul et hizmeten gezem özünle
Tenezzül et biraz konuş bizimle
Seni her sohbete ustaz dediler.

Amucamın, pederimin yoldaşı
Nice yıl oturduz karşı be karşı
Nice yıl hayatla kıldız savaşı
İlkbahar, sonbahar, sen yaz dediler.

Yaverin ben olem, sen bana amir
 Gelsem ziyareten var mıdır emir
 Affet seni taciz etti TOKDEMİR
 İltica et mektubun yaz dediler.

Mektubun cevabını bekler bu vesile selam ve hürmetlerimi sunarım.

Şavşat: 12.9.1939

A. Mecit TOKDEMİR

Bilâl Ağa'nın 12.9.1939 tarihli mektubuma cevabı:

DEDİLER

«Muhterem Yeğenim Mecit Tokdemir'e hürmetlerimle»

Erenler TOKDEMİR'i gevher seçer dediler
 Kalam-ı kadim içinde harfi seçer dediler
 Aşk ucundan hasretidir o mahi taban ziyasına
 Dünyanın müzebzebini koyup geçer dediler.

Aşk eseri olan olur pür hüner
 Aşkın ateşiyle her daim yanar
 Kâmilin sözünü dinleyip kanar
 Her söylenen sözü seçer dediler.

Bu fani dünyayı kılmıştır teftiş
 Sanma ki ülkâna konar bir baykuş
 Hem âşıktır hem hocadır hem devrüş
 Sanmayın meydandan kaçır dediler.

İyi bilin ilm-i afsun onda, var
 İmlaya getirir zehirli şahmar
 Hem yakuttur hem zümrüttür hem gevher
 Her türlü madeni seçer dediler.

Derya-yı umman olmuşsun, ehl-i diller başısın
BİLAL'ın gözünün nuru, hem dahi sırdaşısın
Kerametın zahir oldu, evliya yoldaşısın
Hazret-i pırlar elinden bade içır dediler.

Mektuplarınızı bekler bu vesile selam ve hürmetler sunarım.
Şavşat. Köprülü köyü : 20.9.1939

Bilal ÇELİK

Bilal Ağa'ya ikinci mektubum.

YAZ

«Muhterem Bilal Ağa Amca'ya hürmetlerimle»

Sahara harbinde düşmana karşı
Amansız, hücumı geçtiğini yaz.
Allah! Allah! Deyip hücum edende
Küffara alevler saçtığını yaz.

Kadem, Şakir Beyler ile sen yola
Düşünce verdiniz üçüz el ele
Hod'daki düşmana verdiz velvele
Adlayup Erzurum'a geçtiğini yaz.

TOKDEMİR der: Cephe cephe dolaştın
Nerde düşman ile durdun savaştın
Halit Bey'e, sen neredı ulaştın
Hangi bulaktan su içtiğini yaz.

Cevaplarınızı bekler bu vesile selam ve hürmetler sunarım.
Şavşat: 15.10.1939

A. Mecit TOKDEMİR

Yukarıdaki mektubuma Bilâl Ağa'nın cevabı:

YEGÂNIM

«Muhterem yeğenim Mecit Tokdemir'e hürmetlerimle»

Sahara Harbinde düşmana karşı
Amansız hücumu geçtim, Yegânım.
Tekbir sedaları titretti arşı
Ellerim dergâha açtım, yegânım.

Kadem, Şakir Beyler ile saldırdım
Düşmanlara arslan gibi daldırdım
Ben küffarı bölük bölük böldürdüm
Zafer kapusunu açtım, yegânım.

Der BİLAL ki, her tarafı gezdim ben
Nerde düşman varsa onu sezdim ben
Yakaladım kellesini ezdim ben
Akıttım kanını içtim, yegânım.

Mektuplarınızı bekler, selam ve hürmetler sunarım,
Şavşat. Köprülü köyü: 25.10.1939

Bilal ÇELİK

Muhammet (AKSAKAL) Ağa

Artvin ilinin merkez kazasına bağlı Varlık köyünden Hüseyin Ağa'nın oğlu olup 1866 yılında doğmuştur. Annesi Cevahir Hanım'dır.

Bölgemizin tutsaklıktan kurtulup ana vatana ve hürriyete kavuşması için uzun yıllar planlı bir şekilde yürütölüp şuurlu ve bilinçli olarak hazırlanan “Millî Kıyam”ın meydana getirilmesinde birinci derecede rol oynayan, millî ayaklanmada çete teşkili ile çeşitli cephelerde çarpışan; yurt ve millet sever mücahit, saygıdeğer kişilerden birisi olan Aksakal Muhammet Ağa'yı ilk defa 1911 yılında tanıdım.

1911 yılının yayla mevsimiydi. Ben henüz on altı, on yedi yaşlarındaydım. Babamı Bülbülvan Yaylası'ndan sünnet işi için davet etmişlerdi. Babam, tedavisi daha fazla önem taşıyan hastaları olduğu için onları bırakmadı ve sünnet işine beni görevlendirdi. Ben Bülbülvan'da Zülüfoğlu Ali Ağa'nın konduğu olarak sünnet işlerini yürütüyordum. Bu arada bir çadıra davet edildim. Çadırda sünnet işini bitirip davetliler arasına geldiğimde, davetlilerden birisi bana “Yeğen Bey, nerelisin? Kimlerdensin? Kimsin?” diye sordu. Ben de kendisine Şavşat'ın Kuçen köyünden Cerrah Ehsan ve Arif ağaların torunu, Cerrah ve Hoca Talip Efendi'nin oğlu olduğumu söyleyince hemen yerinden kalktı ve benim gözlerimden öperek bana özel bir ilgi ve sevgi gösterdi. Sonradan çok yakın aile dostumuz Bölkvaze Ahmet Ağa olduğunu öğrendiğim bu kişi beni sedirin başında yanına oturturdu.

Bu arada çadıra iki kişi geldi. Bütün davetliler boyu beraber kalkarak özel bir hürmet gösterdiler. Sedirin başında kendilerine yer verildi. Ben de zamanın kurallarına göre ellerini öperek saygı ve hürmette bulundum. Kim olduklarını bilmiyordum. Biraz sonra Bölkvaze Ahmet Ağa'ya benim kim olduğumu sordular. O da beni yukarıda belirttiğim şekilde tanıttınca her ikisi birden beni yanlarına alarak gözlerimden öptüler. Dedem Cerrah Ehsan ve Arif Ağalar ile babamın hâl hatırını sordular.

İşte bu şekilde tanıdığım bu iki kişiden birisi Cumuroğlu Mustafa Ağa, diğeri ise Aksakal Muhammet Ağa idi.

Aradan üç yıl geçmişti. 1914 yılı Ekim ayında bir akşam üzeri bir atlı çıkageldi. Bu kişi Bülbülvan'da tanıdığım Muhammet Ağa idi. Kendisini odaya buyur ettim. Biraz sonrada babam Talip Efendi geldi. Sarıldılar, öpüştüler. Hoşbeşten sonra kahveyi ve yemeği beklemeden Muhammet Ağa babama hitaben “Talip Efendi, Osmanlı Devleti ile Rus Devleti birbirlerine harp ilan etti. Biz Artvin'de meydana getirdiğimiz kuvvetlerle Melo ve Hod (Saribudak ve Maden) mıntıkasında Rusları püskürttük. Buraya da çete teşkilatı kurulmasının temini işi için geldim. Bu gelişimde Hamşioğlu Necip Bey'e, Vel (Ciritdüzü)'de Fuat Bey ve Kâmil Efendilere de uğradım. Onlar hemen hazırlığa başladılar. Burada da bu işi sizden rica ediyor ve bekliyorum,” dedi.

Bunun üzerine babam beni o anda amcası Arif Ağa'ya gönderdi. Ben de hemen gidip çağrılması istenen kişileri haberdar ettim. O gece toplanıldı ve yapılacak iş planlanarak faaliyete geçildi.

Sabahtan Muhammet Ağa, Artvin'deki işlerinin başına dönmek üzere hareket etti.

İşte bu şekilde tanıdığım Muhammet Ağa diğer şehit ve mücahitlerimiz gibi durmadan, dinlemeden, canı kanı pahasına yurduna ve milletine hizmet etmiş kahramanlardan birisidir.

Cerrah Arif Ağa (TOKDEMİR)

Arif Ağa, Şavşat kazasının Kocabey (Kuçen) köyünden Hekim ve Cerrah İsmail Efendi'nin yedi oğlundan en küçüğüdür. 1850 yılında doğmuş, 10 Ocak 1940 tarihinde vefat ederek aile kabristanına defnedilmiştir.

Babası İsmail Efendi hekimlik öğrenimini Mısır ve Fransa'da yapmış olup mesleğine ait *Menâfiu'n-Nâs* adlı yazma bir eser bırakmıştır. Kendi eliyle yazdığı ve bir nüshası elimde bulunan bu eserden öğrendiğime göre İsmail Efendi'nin babası Mustafa, Mustafa'nın babası da Karagöz adındaki kişi olup aslında Buhara'dan gelmişlerdir. Karahanoğlu kabilesine mensupturlar.

İsmail Efendi çocuklarının hepsini yetenekleri oranında kendi mesleğinde yetiştirmiştir. Çocuklarından en büyüğü olan benim birinci dedem Eyüp Efendi, hekimlikteki liyakatine binaen Batum hükümet hekimliğine atanmıştır. Bu görevde iken Çürüksu'da Ruslar tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Eyüp Efendi'den küçük oğlu Ehsan Ağa da hekimlikte büyük bir şöhret olmuştur.

Arif Ağa, babasından öğrendiklerini onun vefatından sona ağabeylerinden aldığı bilgi ve tecrübelerle de ilerleterek kudretli bir cerrah olmuştur. Bundan dolayı kısa zamanda Batum, Kars ve çevrelerinde büyük bir ün kazanmıştır.

Arif Ağa gerek Rus idaresi zamanında ve gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında hem mücadeleye katılmış hem de savaşçılarımızı tedavi etmek suretiyle çok büyük hizmetler yapmıştır.

Arif Ağa, 1878 harbinde ağabeyi Hüseyin Çavuş ile birlikte Kars ve Ardahan savaşlarına katılmış, sonra Rusya'ya kalan yerlerimizde he-

kimlik ve cerrahlık mesleğini icra etmek suretiyle halkın sağlığına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Tedavi ettiği kimselerin görev sahasıyla orantılı olarak çokluğu her okuyucumun rahatlıkla tahmin edecekleri bir husustur. Ve bunları burada sayıp dökmek mümkün değildir. Ancak bir vakayı hatırasına hürmeten buraya almayı uygun buldum:

Çıldırli ünlü halk şairi Âşık Şenlik'in oğlu Kasım, 1910 yılı kışında yaralanmıştır. Yaralının durumu ağır olduğu için her hekimin tedavi edemeyeceği gibi hastanın da herhangi bir yere götürülmesi imkânsız görüldüğünden çevrede ünleri bilinen Şavşat'ın (Kocabey) köyündeki cerrahlardan birinin Çıldır'a götürülmesinden başka çıkar yol kalmamıştır. Âşık Şenlik, köyde ileri gelen komşularından bu işi yoluna konması için yardım istemişse de komşuları: "Ay Âşık, Şavşat uzaktı, eyyam kıştı, hasta ağırdı. Bu siparişe olmaz. Ele sen ey sözü geçen bir kişiden bir mektup alıp hekime kendin gidersen hekimi getirersin. Yoksa bu iş ele siparişe miparişe olmaz," derler. Bunun üzerine atına binen Şenlik doğru Arda- han'ın Değirmenköy'ünde Hamşioğlu Celâl Bey'in yanına yollanır. Köye vardığında konağa konuk alınır. Biraz sonra da o gün Ardahan kazasında olan Celâl Bey gelir. Hoşbeşten sonra: "Ay Âşık hayırdır inşallah, seni fazla tedirgin görüyorum. Bir derdin mi var?" diye sorar. Bu sualı bir fırsat sayan Şenlik: "A Bey, ele izin verirsene sana derdimi tel ile söyleyecem. Emreyle nökara benim sazımı versin" der.

Sazı getirilen Şenlik, sazı sineye bastığı gibi dillendirir ve söylemeye başlar:

Vezir saltanatlım, beyzade beyim
İrahm eyle hali müşkül olmuşam.
Veli naam efendimsin her daim
Vechim turabını hakâ salmışam.

Düşmüşam dünyanın mihnet işine
Kul kurtaran serdar olur koşuna
Çevir beni Rasim Bey'in başına²¹
Canfeşan ruhumu töhfe kalmışam.

21 Rasim Bey, Celâl Bey'in ağabeyidir.

Fıkr-i Mecnun oldum, hayal-i Kerem
 Bütün vücudumu alıptur verem
 Hazret-i Eyyüp tek sızıldar yaram
 Mansur gibi dari cenkte kalmışam.

Zalım felek benimle girip meydana
 Cengi katil eder merdi merdana
 Hazret-i Yusuf tek düştüm zindana
 Yunus gibi bahr-i gama dalmışam.

ŞENLİK'im der, sana feda olsun can
 Yaralandı balam, yetiştir lokman
 Sinem dağlı, didem giryan, ciğer kan
 Gözüm yaşlı, gönglüm gamgün gelmişem.

Şenlik sözünü bitirince Celâl Bey, bir hayli yaşlı olan âşığın dağı aşamayacağını da göz önüne alarak: “Sen hiç üzülme âşık, ben ne gerekirse yaparım. Senin Şavşat’a gitmene lüzum yoktur” der. Ve hemen iki atlı hazırlar. Cerrah Ehsan Ağa’ya da bir mektup yazarak o gecede yken Şavşat’ın Kocabey köyüne gönderir. Sabaha doğru Kocabey’e varan atlılar mektubu Ehsan Ağa’ya verirler. Ehsan Ağa ihtiyar ve hasta olduğu için kendi gidecek durumda olmadığından hemen küçük kardeşi Cerrah Arif Ağa’yı çağırarak durumu anlatır ve derhal Ardahan’a hareket etmesini emreder. Celal Bey’e de bir mektup yazar.

O gün akşam üzeri Cerrah Arif Ağa Değirmenliköy’e varır. Mektubu Celâl Bey’e vererek “Ağabeyim beni emrinize gönderdi, buyurun görevim nedir?” der. Celâl Bey, Cerrah Arif Ağa’nın o güne kadar şahsen tanımadığı Âşık Şenlik’i göstererek: “Bu sorunuzun cevabını âşık versin,” der.

Bunun üzerine sazını kucaklayan Şenlik:

Felek meni salıp dermansız derde
 Ah çekmekten ciğer olur kan hekim.
 Gönül endişede, can intizarda
 Gözerdirdim yollarını men hekim.

Hicran alayları düşüp dalıma
 Gam leşkeri hisar çeküp yoluma
 Düşmüşam deryaya el at elime
 Menim halım olup perişan hekim.

Müddeti İbrahim, Nemrut çağı var
 Her Musa'ya bir firavun yağı var
 Kader Allah'ındadır düşman dağı var
 Kesilip takatım gider can hekim.

ŞENLİK'im der, arşa çıkar tütünü
 İn'am kıl lokmanım merhametini
 Her zamanın olur bir Eflatun'u
 Dertliler tabibi sensin sen hekim.

Ertesi gün Suhara'ya yollanırlar. Arif Ağa, hastanın durumu iyice düzelinceye kadar tedavi işini bizzat yürütür. Ondan sonra oğlu Ziya Ağa'yı getirterek bakımın devamını ve hasta yolculuğa tahammül edecek duruma gelince de tedavinin tamamlanması için hastayı Kuçen'e getirmesini tembih eder. Bir müddet sonra da Ziya Ağa, Kasım'ı Kuçen'e getirir. Suhara'dan ayrılırken de Âşık Şenlik'ten Şavşat'a gelmesi için söz alır.

Aradan zaman geçer. Hasta tamamen iyileşir. Fakat Kasım'ı nasıl olsa babası Âşık Şenlik gelecek diye bırakmazlar.

İhtiyar Şenlik hem çok özlediği oğlunu görmek hem de verdiği sözü yerine getirmek isterse de kışın şiddetli; kendisinin de ihtiyar olması nedeniyle bu arzusunu gerçekleştiremez. Bunun üzerine kısmen olsun özlemini gidermek ve verdiği sözü yerine getirmiş olmak üzere bir mektup gönderim diyerek sazını sineye basar ve şu mektubu yazdırır:

Seni yolluyorum Şavşat eline
 Karye-yi Kuçan'da eglen kal kâğız.
 Tenezzül eyleyüp istikbalına
 Git Ehsan Ağa'ya tazim kıl kâğız.

Ulaşanda sen Kuçan köyüne
 Düş Ehsan Ağa'nın hak-i payına
 Bak Arif Ağa'nın emr u reyine
 Düşüp peyandaza tavaf ol kâğız.

Yegân ağalarla otur dizbadiz
 Molla Talip ilm ü âmil dinler söz²²
 Sorup sual edenlere hem mahsus
 Söyle selamımla vasmı hal kâğız.

Molla Ziya ile etmiştik ikrar
 Yiğit ikrarını eylemez inkâr
 Şiddet-i şitadır ihtiyarlık var
 De ki, zalım dağlar vermir yol kâğız.

ŞENLİK der sebepsiz sağalmaz yara
 İlâç Allahtandır kul eder çare
 Perişan balamı ol lokmanlara
 Allah emaneti tapşır gel kâğız.

Müderris Yusuf Ziyaeddin (ARSLAN) Efendi

Kocabey köyünden âlim, şair Muhammet Recâî'nin oğlu olup 1860 yılında doğmuştur. Annesi Saliha Hanım'dır. İlköğrenimini babasından almış, yüksek medrese öğrenimini de Erzurum'da "Kurşunlu Medresesi"nde tamamlamıştır.

Yusuf Ziyaeddin Efendi, Arapça ve Farsçayı ana lisanı gibi konuşur, mükemmel bir tarihçi ve İslâm felsefesine hakkıyla vâkıf, temayüz etmiş bir kişi idi. Erzurum Kurşunlu Medresesi'nden icazet aldıktan sonra önceki sayfalarda sözü edilen Satlel Medresesi'ne Hamşioğlu Nuri Bey tarafından müderris tayin edilmiştir.

Gerek okul içerisinde öğrencilerine ve gerekse okul dışı faaliyetlerinde halka millî mücadele fikir ve ruhu vermekle ve gerekse bizzat öğrencileri ile Millî Mücadele'ye katılarak büyük hizmetler yapmış, yurt ve millet sever mücahit, âlim bir kişi idi.

22 Molla Talip, Arif Ağa'nın yeğeni, benim babamdır.

Bölgemiz ana vatana bağlandıktan sonra 1924 tarihinde Şavşat ilçe merkezinde açılan “Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye” adlı medresede akait ve fıkıh dersleri müderrisliğini yaparak çok değerli öğrenciler yetiştirmiştir.

Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye’nin imam hatip okulu haline getirilip Şavşat’tan kaldırılmasından sonra Yusuf Efendi, Şavşat kaza merkezinde Kemal Paşa Camii’nin vaazlığına tayin edilmiştir. Uzun zaman da bu görevde bulunduktan sonra 23 Ocak 1940 tarihinde ebediyete intikal etmiş ve köyünde babası Muhammet Recâî’nin kabri yanında defnedilmiştir.

Miktat (KAYA) Ağa

Kocabey köyünden Mustafa Ağa’nın oğludur. Annesi Altun Hanım’dır. Miktat Ağa 1882 yılında doğmuş, 15.11.1964 tarihinde vefat ederek Bey köyünde aile kabristanına defnolunmuştur. Gerek Birinci Dünya Savaşı’nda ve gerekse Millî Mücadele çarpışmalarında büyük yararlıklar göstermiş kahraman, yurt ve millet sever mücahit idi.

Kâmil (DOĞAN) Efendi

Şavşat’ın Ciritdüzü köyünde 1867 yılında doğmuştur. Babası Murat Ağa, annesi ise Gülsüm Hanım’dır. İlköğrenimini köyündeki hocadan, medrese öğrenimini ise Satlel’deki eski medresede Yukarı Koyunlu köyünden Saçlı Hüseyin Efendi’den görmüştür. Rus idaresi zamanında öğrenimini bitirir bitirmez Müslümanlar arasında ilk önce ticaret hayatına atılan Kâmil Efendi olmuştur (Ticaret yapmak bir gâvur işi olarak nitelenirdi o zamanlarda. Düşmanlar, Türkleri sömürmek için bu ve buna benzer olumsuz telkinler yaratmışlar ve yaratmaya çalışıyorlardı). Böylece Müslüman halkın Ermenilerin ihtikâr ve soygunundan kurtulmasında önderlik etmiştir. Ticari eşyayı Batum, Bakü, Tiflis ve Ahıska’dan temin ederlerdi. Bu münasebetle gittiği bu şehirlerde Türklerle, bölgesi arasındaki fikir alışverişinde de önemli rol oynamıştır. Kâmil Efendi aynı zamanda dindar, milliyetçi, ilim ve irfan sahibi bir kişi idi. Ticaretle gittiği Ahıska’da ATABEKLER ailesinden Feyzullah Bey ile tanışmış ve ahbaplık kurmuştur. Feyzullah Bey, onun bilgisini ve fikirlerini takdir ederek o yıllarda Rus okullarında okuyan oğlu Osman Server Bey’i üç yaz mevsiminde Kâmil Efendi’den eğitim ve öğretim görmesi için Şavşat’a göndermiştir. Yine bu yakınlıkları sebebiyle Türkiye’den esir edilerek Rusya’ya sürülenler

arasında Kâmil Efendi'nin de bulunduğunu haber alan Ahıskalı Feyzullah Bey, özel avukat tutarak onu savunmuş ve hapisten kurtarmıştır.

Daha sonra Kars'tan harekete geçen Ermenilere karşı kurulan teşkilatta halka önderlik etmiş, öğrencisi Mühendis Osman Server Bey'in de yardımıyla organize bir kuvvet meydana getirilmiştir. Bu kuvvetin oluşumunda Ardanuç'tan Tevfik Bey (Ataman) ile Artvin atabeklerinden Şakir Bey'in de hizmetleri olmuştur. Ayrıca Millî Mücadele'de de çete teşkili ile mücahitlerin yiyecek ve cephane gibi ihtiyaçlarının temininde canla başla çalışmış yurt ve millet sever bu saygı değer kişi 29.5.1961 yılında vefat etmiş olup köyündeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Nedim DOĞAN

Önceki sayfalarda adı geçen Ciritdüzü köyünden Kâmil Efendi'nin oğlu olup annesi Medine Hanım'dır. 1891 yılında doğmuştur. İlköğrenimini babasından görmüştür. Birinci Dünya Harbi'nde ve Millî Mücadele'de babası ve Ahıskalı Osman Server Bey ile birlikte Ruslara karşı yapılan harekete katılmış, halkı silahla donatma işlerinde büyük hizmetler görmüştür. Ana vatana kavuşmamızdan sonra babası ile birlikte ticaret hayatına devam etmiş, Şavşat İmar Derneği yönetim kuruluna katılarak yapılması kararlaştırılan şimdiki lise binasının meydana gelmesinde maddi ve manevi büyük yardımlarla övgüye lâyık hizmetler yapmıştır. İl Encümen Üyeliğinde de bulunmuş olan bu saygıdeğer kişi 21.11.1963 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuş, köyündeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Mahmut (YAZAR) Efendi

Evvelki sayfalarda adı geçen Mahmut Efendi, Kocabey köyünde Kâtiboğullarından Ali Efendi'nin oğludur. 1867 yılında doğmuştur. İlköğrenimini köyünde babasından görmüş sonra Müderris Saçlı Hüseyin Efendi'nin eğitim ve öğretimine devam etmiş aydın bir kişi idi. Mahmut Efendi, Rus idaresi yıllarında ticaretle uğraşırdı. Bu sebeple de halkın arasında dolaşır her fırsatta esir halkın maneviyatını kuvvetlendirirdi. Millî kinin daha da kuvvetlenmesi ile ilerideki millî ayaklanmada çarpışmalar için halkın hazırlıklı olmasını temine çalışırdı. Ticari eşya getirmek için Batum, Tiflis ve diğer merkezlerle de sık sık gittiğinden oralaradaki Türklerle de fikir alışverişinde bulunur, alınacak tedbirleri öğrenir, döndüğünde

halka bunları anlatarak birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli rol oynardı.

Millî Mücadele hareketlerinde silah ve yiyecek temin etmek hususunda da büyük hizmetler görmüş dindar ve milliyetçi saygıdeğer bir kişi idi.

Ciritdüzü köyünden Hamit Efendi ile beraber Şavşat kazasını temsilen Kars'taki Millî Şura Hükümeti'nin toplantısına da katılan Mahmut Efendi 10.10.1938 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuş olup köyündeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Tevfik (YAZAR) Efendi

Kocabey köyünden Ali Efendi'nin oğlu ve Mahmut Efendi'nin kardeşidir. 1878 yılında doğmuştur. Kardeşi Faik Efendi ile beraber Millî Mücadele çarpışmalarına katılmış, halkın silah ve diğer malzeme ihtiyaçlarını temine çalışmış, Artvin ve Murgul depolarından getirdiği silahları savaşılarımıza dağıtmak suretiyle de önemli hizmetlerde bulunmuş mücahit, münevver, saygıdeğer bir kişi idi. 30.12.1944 tarihinde vefat etmiş olup köyünde aile kabristanına defnedilmiştir.

Vesile Hoca

Kocabey köyünden bilgin ve şair Muhammet Recâî'nin kızıdır. 1896 yılında doğmuştur. Kur'an-ı Kerim ile din bilgilerini babasından almıştır. Aynı köyden İbrahim Hoca ile evlenmiş olan bu hanım gerek millî ayaklanmanın hazırlanmasında ve gerekse Millî Mücadele'de aktif hizmetler yapmış saygıdeğer bir Türk anasıydı. 1919 yılında vefat etmiş, köyünde aile kabristanına defnedilmiştir.

Sona Hoca

Bu hanımefendi de Kocabey köyünden Küçük Ağa'nın kızıdır. Annesi Muhammet Recâî'nin kız kardeşi, Hanım Hoca'dır. Sona Hoca 1850 yılında doğmuş, 29.5.1932 tarihinde vefat etmiştir. Öğrenimini annesinden ve dayısı M. Recâî'den görmüş olan Sona Hoca aydın bir hanımefendi olup Yavuzköy'ünden Hüseyin oğlu Aziz Ağa ile evli idi. Bu da Vesile Hoca gibi Millî Mücadele'nin hazırlanmasında ve içerisinde, cephede ve cephe gerisinde övülmeye değer faaliyetler göstermiş örnek bir Türk kadını idi.

Kadınların millet hayatındaki yeri ve etkinlikleri herkesçe bilinen ve bilinmesi gerekli olan çok önemli bir konudur. Bütün yurttta olduğu gibi bölgemizde de gerek Millî Mücadele ruhunun olgunlaşmasında, millî ayaklanmanın hazırlanmasında ve gerekse Millî Mücadele’de erkekleriyle el ele, omuz omuza çarpışmış, ikmal işlerinde erkeği kadar etkin hizmetler yapmış olan hanımlarımız pek tabii ki buraya aldığım iki simadan ibaret değildir. Bunlar gibi bölgemizin her köyünden daha nice bu sayfalara altın yaldızla yazılmaya layık olanlar vardır. Ama ne yazık ki ben bunların hepsini tespit edemedim.

Bugünkü mutlu günlerimizin hazırlanmasında canı kanı pahasına hizmetler yapmış, sevgi ve saygıları gönüllerde ebedi olan gerek kadın ve gerekse erkek isimsiz kahramanlarımızı siz kıymetli okuyucularımın yüksek huzurlarında tekraren saygı ile anmaktan ayrı bir mutluluk duymaktayım.

Abdul Mecit TOKDEMİR

Cerrah İsmail Efendi’nin günümüze kadar gelmiş olan *Menâfi-ü’n-Nâs* adlı eserinde ailesi hakkında vermiş olduğu bilgiye göre A. Mecit Tokdemir’in baba tarafından bağlı bulunduğu aile Buhara’da Karahan Oğulları olup bu soydan gelen Karagöz ve oğlu Mustafa göç ederek Kuçen köyüne yerleşiyor. Mustafa’nın oğlu İsmail bir olay sonucu çocuk denemek çağda köyünden ayrılıyor. Rusya, Mısır ve Fransa’yı dolaşıyor. Bu memleketlerde ilim tahsil ediyor, zamanının hekimlik, cerrahlık bilimlerine tam manası ile vâkıf, Arapça ve Fransızca’yı mükemmel bilen bir kişi olarak otuz beş yaşlarında yurduna ve köyüne dönüyor. Soya (cerrah-hekim) unvanı da bu kişiden geliyor.

İsmail Efendi yurduna döndükten sonra evleniyor ve yedi erkek üç kız çocuğu oluyor. Bunlar doğum sırasına göre Eyüp Efendi, Ehsan Ağa, Yusuf Ağa, Hüseyin Ağa, Loman Ağa, Koçali Ağa, Arif Ağa ile Cevahir, Fatma ve Hurizet Hanımlardır.

Erkek çocuklarının en büyüğü olan Eyüp Efendi, Batum hükümet hekimi iken Ruslar tarafından 1869 yılında zehirlenerek öldürülüyor. Geriye oğlu Talip Efendi (1867-1914) kalıyor. Talip Efendi Erzurum’da öğrenim yaparak yetişkin bir hoca oluyor. Köyüne dönmesini takip eden

1892 yılında âlim, şair Muhammet Recâî'nin kızı, Müderris Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin kız kardeşi olup çağına göre çok iyi yetişmiş, hoca unvanını kazanmış olan Asiye Hanım'la evleniyor. Bu evliliklerinden sırasıyla Abdulmecit (1894), Miyase (1895), Abdulhamit (1898), Hanife (1900) ve Gülçehre (1908) isminde beş çocuğu oluyor.

Anne ve baba tarafından yetişkin bir aileye mensup ve münevver insanların çocuğu olan A. Mecit, çok küçük yaştan itibaren eğitim ve öğretime tabi tutuluyor. Aile ocağındaki yetişmesini takiben köyünde Edehem ve Osman Hocaların eğitim ve öğretimine veriliyor. 1904 tarihinde ise Şavşat'ın Balıklı köyünde Müderris Hacı Mevlüt Efendi'nin dersine devam ediyor. Farsça, Arapça ile zamanının bilimlerinden nasipleniyor. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i de hıfz ederek hafız oluyor.

Bu şekilde öğrenimini tamamlayan A. Mecit Tokdemir, Birinci Cihan Harbi'nde ve Millî Mücadele'de çeşitli cephelerde bilfiil hizmet yapıyor. 1921 yılında Şavşat ilçesinde açılan Dâr'ü-l-Hilâfeti'l-Âliyye'de müdür muavinliğine atanıyor. Bu okulun kaldırılmasıyla 1925 yılında orman teşkilatında görev alıyor. 1938 yılında da bu görevden ayrılarak dava vekili ve fenni sünnetçi olarak serbest çalışmaya başlıyor. Ailesinden öğrendiği hekimlik ve cerrahlığı da kanunen yasaklanıncaya kadar icra ediyor. Sünnetçilik için ruhsat aldığından bu işi devam ettiriyor.

A. Mecit Tokdemir, uzun yıllar belediye encümeninde ve genel meclisi üyeliğinde bulunuyor. Bütün bu hizmetlerinin yanı sıra birçok hayır kurumunda görevler alıyor. Köyündeki ilkokulun yapımında ve diğer kamu hizmetleri ile Şavşatlılar Derneği başkanı olarak hizmet yapıyor. Bundan başka kurulmasını gerçekleştirdiği 7 Mart Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı olarak da çok kıymetli hizmetler yapıyor. Bilhassa Artvin tarihinin yazılması üzerinde son derece hassasiyetle çalışan şair Mecit Tokdemir, işin en iyi şekilde yapılması için bütün maddi ve manevi olanaklarıyla desteklemek üzere bu görevi tarihçi Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'na tevdi ediyor.

Okuma ve araştırmayı kendisine en önemli bir meşgale edinmiş olan A. Mecit Tokdemir, edebiyat, felsefe ve tarihî bilgilere ait oldukça zengin arşiv ve kitaplığa sahiptir. Kendisi alanında oldukça güçlü bir şairdir. *Oğluma Öğütler* ve *7 Mart Kahramanları* yayımlanmış eserleridir.

Yayıma hazır vaziyette *Mektubat*, *Artvin’de Edebiyat ve Kıymetli Sözler* adlı üç eseri vardır. Genel olarak millî ve ahlaki konularda yazan şairin şiirleri çeşitli kitap, dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Millî kahramanlardan olduğu için de Milli Kütüphane tarafından tespit edilmiştir.

Şavşat Kazasını Güzelleştirme ve İmar Etme Derneği Hakkında Birkaç Söz

Bölgemiz anlatılması güç doğal güzelliklere, tabii kaynaklara ve tarihî zenginliklere sahiptir. Ancak, uzun yıllar ihmale uğramış olan bu bölgede ne tabii kaynaklar layığı ile işletilmiş ve tarihî güzellikleri tanıtılmış ne de eşsiz doğal güzelliklerine insan emeği karışmıştır.

İşte bu eksiklikleri gören kişiler bu şirin yurt köşesini insan emeğinin de katkısı ile daha güzel, daha sevimli bir duruma getirmek için çaba sarf etme zorunluğunu duymuşlardır. Bu münasebetle ilçemizde 1946 yılında “Şavşat Kazasını Güzelleştirme ve İmar Etme Derneği”ni kurmaya teşebbüs etmişlerdir.

Bundan sonra ilçenin ileri gelen kişileri toplantı yapmışlar, bu fikri tartışarak bir dernek kurulmasına karar ile tüzüğün hazırlanma işini de içlerinden seçtikleri bir gruba vermişlerdir.

Ana tüzük hazırlandıktan sonra 4 Temmuz 1946 günü Kaymakam Salih Topkan’ın başkanlığında toplantı yapılmış ve yönetim kurulu seçilmiştir. M. Adil Özder’in başkanlığındaki yönetim kurulu, muhasip Tevfik Cengiz, veznedar Kâzım Denizaltı. Kâtip Abdullah Kalyoncu’dan oluşmuştur. Daha sonraki idare heyetinde Asim Zaim, Mahmut Meydan, Emin Avşarer, Abdulmecit Tokdemir de görev almış ve bu yönetim kurulları ilçe merkezinde Kemal Paşa Camii’ne bağlı imam hatip okulunu, şehir çeşmesi üzerindeki kulübeyi ve hükümet konağı önündeki parkı yaptırmak gibi önemli hizmetler yapmışlardır.

1947 yılında M. Adil Özder’in Artvin merkezine naklen tayin edilmesinden sonra yönetim kurulunca dernek başkanlığına getirildim. Yapılacak işler pek çoktu. Fakat her şeyden evvel ilçeye ilkokuldan sonra eğitim ve öğretim yapacak bir okula ihtiyaç vardı.

Bölgemiz halkı tutsaklık yıllarında bile eğitim ve öğretimi ihmal etmemiştir. Kitabımız kapsamı içerisinde kısaca da olsa yer yer bu konuya

değnilmiş olduğu gibi zamanın olanaklarına göre iyi sayılacak seviyede yürütölmüştür.

Bölgemizin ana vatana ve hürriyete kavuşmasından sonra devletimizin her davaya el koyduğu gibi eğitim ve öğretim davasında güttüğu politika halk tarafından içtenlikle desteklenmekte köylerde okul yapımı hızlanmakta ve her gün artan ilkokul sayısı ile orantılı olarak ilkokul me-zunu yavrularımız da artmakta idi. Oysaki o zamanlar ilkokul üzerine eğitim ve öğretim yapan en yakın ortaokul Artvin il merkezindeydi. O da artık ihtiyacı karşılayamıyordu. Karşılasa bile bölgemiz halkının büyük bir çoğunluğu oralarda çocuğunu okutma olanaklarına sahip değildi. İşte kısaca değindiğim bu ve buna benzer sebepler ilçede bir ortaokul yapımını zorunlu kılmıştı.

Konuyu yönetim kuruluna getirdim. Gerekli tartışma yapılarak oy birliği ile bir ortaokul yapımına karar verildi. Gerek o zaman ve gerekse ondan sonraki yönetim kurullarında görev alan arkadaşlarım Tevfik Cengiz, Nedim Doğan, Şevket Barlas, Musa Atabek, M. Takiyeddin Erkin, Necati Yazar, Cevri Keskin, Zihni Ural, Mehmet Ural, Abdullah Kalyoncu Beylerdir.

Ortaokul yapımına karar verildiğinden itibaren iş başarıyla sonuçlanıncaya kadar yönetim kurulunda görev alan bütün arkadaşlarım üstün çabalar sarf etmiş, maddi ve manevi fedakârlıklar yapmışlardır. Bütün bu faaliyetlere paralel olarak yönetim kurulu dışındaki bütün kaza erkânı ile tüm Şavşatlıların yüksek anlayışları içerisinde fedakârca yapılan yardımları ile 13 Haziran 1949 tarihinde temeli atılan okul, 1951 yılında öğretime açılmıştır. Okul tek kat üzerine kurulmuştu. Daha sonra devlet yardımı ile ikinci katı da yapılan bina hâlen lise olarak öğretim yapmaktadır.

Zamanın olanaklarına göre azametli bir yapıt olan binanın, eğitim ve öğretime âşık bölge halkı tarafından yapıldığını belgelemek, eğitime verilen önemi belirtmek, gelecek kuşaklara bu şekilde intikalini sağlamak amacı ile girişteki sütunlardan birisi üzerine “Temel atma tarihi 13.6.1949. Şavşat İmâr Derneği”, diğerinde de “Okula gel ilimden al gül yavru. Belki bağvan tutar seni bu bağlar. Şavşat İmar Derneği” ibaresi kabartma olarak yazılmıştı.

Bir süre sonra bu yazılar bilinmeyen sebeplerden dolayı okul sorumlularınca kazıttırılmıştır. Herkeste derin bir üzüntü yaratan bu olay üzerine derneğimiz yönetim kurulu yazıların tekrar aynı sütunlara yazılmasını sağlamak amacıyla gerekli kararları almışsa da olayın en hafif şekliyle halledilmesini temini için zamanın Kaymakamı Adnan Kantek Bey duruma el koymuştur. İlgililerin en kısa zamanda yazıların yerlerine yazılacağına dair söz vermeleri ile olay kapatılmıştır. Ancak, o günden beri verilen söz yerine getirilmemiştir.

İlim ve irfan âşığı Şavşat halkının eseri olarak meydana getirdiği gibi eğitim ve öğretime verilen önemi de belgeleyen ve üst satırlarda özet olarak sunmaya çalıştığım olayla silinen yazıları bu sayfalara geçirmek suretiyle gelecek kuşaklara intikalini sağlama fırsatı bulduğum için mutluyum.

El birliğini seven, yurduna ve milletine hizmet etme şuuruna sahip olan, bu gibi hizmetlerden zevk ve gurur duyan tüm hemşehrilerimi; çok özet olarak sunmaya çalıştım. Şavşat İmar Derneği'nin yapmış olduğu çalışmalarda yönetim kurulunda görev alarak her türlü takatlerinin üzerinde çaba harcayan arkadaşlarımı saygıyla anarım.

KURTULUŞ VE ANA VATANA KAVUŞMA GÜNÜ ÜZERİNE ŞİİRLER

7 MART

Yarım asır hasretini çektiğim
Müjdeler getirdin bize yedi mart.
Bu hasretle gözden yaşlar döktüğüm
Yetirdin bizleri hazza yedi mart.

Mağara, Sahara, Arsiyan Dağı
Harp sahnesi oldu bura yaylağı
Çevrildi Artvin'in dört bir bucağı
Darlanmıştı il ve kaza yedi mart.

Düşmanlar al giymiş, bizler karalar
Kimi şehit, kimi aldık yaralar
Kesildi geçitler, yoktu çareler
Yol vermedin itiraza yedi mart.

Kâzım Karabekir, O Halit Paşa
 Millî Kahramanlar girdi, savaşa
 Geldiler imdada hep koşa koşa
 Bu günde kavuştuk size yedi mart.

Yıktın esareti zillet koymadın
 Hasta gönüllerde illet koymadın
 Zalim düşmanlarda kudret koymadın
 Bizleri yetirdin hazza yedi mart.

Milletimin armağanı bu günler
 Artvinli, Şavşatlı yapın düğünler
 Tarihin bağrına geçti o günler
 Çıkarttın bizleri yaza yedi mart.

A. Mecit TOKDEMİR

7 MART

Bir muciz numadır, lütfü Hudadır
 Çoruh'taki kalmakala yedi mart.
 İkinci misali menend-i Bedir
 Oldu düşmanlara bela yedi mart.

Kırk yıl esarete almıştı yağı
 Arslan Artvinliler kesti bu bağı
 Bülbülan, Sahara, Arsiyan Dağı
 Açtı kar üstünde lâlâ yedi mart.

Ey şanlı Şavşatlı sendeki vekar
 Melekler cenginin seyrine çıkar
 Dirgânın süngüydü, baltan Zülfikar
 Düşmanın bağrına çala yedi mart.

Yediden yetmiş cenkte savaşır
 Anneler, bacılar cepbane taşır
 KARABEKİR imdadına ulaşır
 Halit gibi Rüstem Zal'a yedi mart.

Halit Miralay, Kâzım da Paşa
 Ürküttü düşmanı dağ ile taş
 Kahraman Artvinli binlerce yaşa
 Koy düşman bağırını dele yedi mart.

Demen ki palavra âşık demesi
 Aziz yurt olmuştu baykuş kümesi
 Şerefli Ecdadın paslı kaması
 Düşmanın kanıyla sile yedi mart.

Biz Türkler örneği aldık bozkurttan
 Dönmez acimiz üç ile dörtten
 Boğos, Martiloz'u çıkarttık yurttan
 Temel oldu istiklâla yedi mart.

Aldık intikamı Rus'ta koymadık
 Yurdu felaketli siste koymadık
 Ruhumuzda keder yasta koymadık
 Dikti al sancağı Balâ yedi mart.

Felâket ateşi söndü buz oldu
 Yaslı geçen gece bak gündüz oldu
 Hem Kadir hem Berat hem Nevruz oldu
 Gelip geçen bütün sala yedi mart.

Matemli havamız döndü ayaza
 Yedi mart getirdi ömrümüz yaza
 Gem takıldı hayin fikri yobaza
 Yer bırakmaz ihtilâla yedi mart.

Hamd olsun düşmandan yoktur telaşım
 Sütliman içinde kaynıyor aşım
 Bana sorsan otuz yedidir yaşıım
 Şükrüm yetmez Zülcelâl'a yedi mart.

Selam yurda, kurban şehit yatana
Selam yurdu kurtarıcı ATama
Selam Al Bayrak’a, selam Vatan’a
Destanı MÜDAM’dan kala yedi mart²³.

Sabit Müdami ATAMAN

23 Sabit Müdami ATAMAN, Kars ilinin yetiştirdiği yurt ölçüsünde üne sahip halk şairlerimizdendir. Bu destanı Şavşat’ta konuk bulunduğu 7 Mart 1957 tarihinde söylemiştir.

II. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ARTVİN ŞEHİTLERİ

Prof. Dr. Nurhan AYDIN*

Kübra ÖZTÜRK DERİCİ**

GİRİŞ

Dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olan Birinci Dünya Savaşı, uluslararası alanda önemli bir kırılma noktası olmuştur. Dünyanın büyük devletleri arasında meydana gelen bu savaş, daha önce görülmemiş silahların kullanılması açısından oldukça önemlidir. Tahrip gücü yüksek silahların kullanıldığı bu savaşta geniş çaplı çarpışmalar gerçekleşmiş, buna bağlı olarak da savaşın sonuçları da uluslararası siyaseti derinden etkilemiştir¹.

Avrupa'da Almanya'ya karşı İngiltere, Rusya ve Fransa arasında bir ittifak kurulmuş, buna karşılık Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında bir koalisyon kurulmuştur. Oluşan bu iki grup arasında gerçekleşen siyasi mücadele, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına zemin hazırlamıştır. Avrupa Devletleri arasındaki bu gerginlik karşısında ise Osmanlı Devleti nasıl bir tavır takınacağı konusunda kararsızdı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Avrupa Devletlerinin kendi topraklarını paylaşmak amacıyla gizli anlaşmalar yaptıklarından haberdardı. Bu durum da Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletlerine karşı güvenini sarsıyordu. Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya karşı olan sempatisi, savaş yıllarında İtilaf Bloğundan beklediği ilgiyi görmemesi, onu Almanya'ya yönelten önemli bir etken olmuştu. Savaşın getirdiği şartlar nedeniyle Osmanlı Devleti de savaşa girmek durumunda kalmış, başlangıçta İtilaf Devletleri'nin yanında girmek istese de aldığı olumsuz cevap sonucunda yönünü Almanya'ya

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548

** Araştırmacı-Yazar, kubraozturk73@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3240-3499

1 Selami Akbal, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yenidünya Düzeni", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2009, s.1.

çevirmiş, böylece Osmanlı Devleti savaşın başlamasından bir süre sonra Almanya'nın yanında savaşa girmişti².

1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması (1914-1918)

Devletler arası rekabetin kızıştığı bir dönemde, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna ziyareti sırasında bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi, bardağı taşıran son damla olmuş, bu tarihten itibaren devletler arası bloklaşma da artarak savaşın tarafları netleşmiştir. Bu olay üzerine 28 Temmuz 1914 tarihinde Belgrad'ı bombalayarak Sırbistan'a savaş açan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşılık, Rusya da Sırbistan'ın yanında yer almıştır. 4 Ağustos tarihi itibarıyla devletler birbirlerine savaş ilan etmiş, Almanya da Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa girmiştir. Savaşın başladığı bu dönemde Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalması çok da mümkün görünmüyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, savaş için ilk ittifak seçeneğini Fransa ve İngiltere'den yana kullanmıştır. Ancak bu devletlerden olumsuz yanıt alması, savaşı mutlak surette kazanacaklarına inandıkları Almanya'ya yönelmelerine neden olmuştur. Çıkarları doğrultusunda Almanya da Osmanlı Devleti ile savaşa birlikte girmeyi uygun görmüş, böylece iki devlet arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde ittifak antlaşması imzalanmıştır³.

2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'na göre; Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki mücadelede bu iki devlet tarafsızlığını koruyacak, Rusya'nın müdahale etmesi durumunda Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alacağı gibi, aynı durum Osmanlı Devleti için de geçerli olacaktı. Ayrıca antlaşmaya göre savaş durumunda Alman askeri heyeti de Osmanlı Devleti'nin emrinde olacaktı. Osmanlı Devleti'nin Rusya tarafından tehdit edilmesi durumunda ise Almanya, Osmanlı Devleti'nin topraklarını koruyacaktı⁴.

2 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.1.

3 Yavuz Özgüldür, "İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması ve Yansımaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 76, No: 2, Yıl: 2021, s.476-477.

4 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018, s.14.

Osmanlı Devleti ittifak antlaşmasının imzalanmasının ardından seferberlik ilan etmiş bulunuyordu⁵. Osmanlı Devleti zorunluluk olmadıkça fiilen savaşa girme taraftarı değildi. Ancak Türk Harp Filosu Komutanlığına atanan Alman Amiral Souchon'un 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasıyla Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girmiş bulunuyordu. Diğer taraftan Rus Kafkas Ordusu da 3. Türk Ordusu bölgesinden 1 Kasım 1914 günü Türk topraklarına saldırmaya başlamıştı. Böylece Osmanlı Devleti'nin savaşa fiilen girişinin ardından ilk harp ise Kafkas Cephesi'nde başlamış bulunuyordu⁶.

2. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi (1914-1917)

Rusya'nın geçmişten gelen sıcak denizlere inme politikası, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da kendini göstermiştir. Rusya'nın bu politikası nedeniyle Osmanlı Devleti ile zaman zaman karşı karşıya gelmiş, ilk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü ile başlayan bu karşılaşmalar, sonraki zamanlarda üstünlüğün Rusya'ya geçmesiyle devam etmiştir. Rusya'nın Osmanlı Boğazları üzerindeki planları Avrupa devletleri açısından hoş karşılanmamış, özellikle de İngiltere ve Fransa açısından Rusya'nın Boğazlara sahip olması tehdit olarak görülmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngiltere, Rusya ve Fransa bu durumu bir kenara bırakarak ortak bir amaç doğrultusunda bir İtilaf Bloğu oluşturmuşlardır. İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu ittifak antlaşması ile Rusya kendi emellerini güvence altına almış, diğer yandan da Osmanlı Devleti'ne karşı saldırılarını meşrulaştırmak için zemin hazırlamaya başlamıştır. Rusya'nın beklediği zeminin oluşmaması durumunda ise İstanbul'da yaşayan Hristiyan halkın katledildiği bahanesini öne sürerek İstanbul ve Boğazların işgali için hazırlık yapılmıştır. İşgal hazırlığı kapsamında ise Karadeniz kıyılarına yığınak yapmıştır. Ancak Goben ve Breslau'nun Osmanlı donanmasına katılması, Rusya'nın planlarını yerle bir etmiştir. Goben ve Breslau'nun Yavuz ve Midilli isimleriyle Osmanlı donanmasına katılma-

5 BOA, İ..MMS. , 187-10, 10.09.1332.

6 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap*, s.2.

ısıyla Rusya'nın cesareti kırılmıştı. Rusya, Karadeniz'de planlarının bozulması üzerine, yönünü Kafkasya'daki Osmanlı topraklarını çevirmiştir⁷.

Amiral Souchon komutasındaki Türk Donanmasının 29 Ekim 1914 günü Sivastopol, Odessa, Novarosiski ve Kefe deniz üslerine taarruz etmesi üzerine Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki harp fiilen başlamıştı. Rusların bir gambot ve bir torpido gemisi batırılmış, 3 subay ile 83 askeri de esir alınmıştır. 29 Ekim 1914 gününün akşamında ise Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından verilen emir üzerine 30 Ekim günü 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, 9. ve 11. Kolordular ve süvari fırkaları ile Erzurum Kalesi Kumandanlıklarına emir göndererek buradaki birliklerin harekate hazır olmalarını emretmiştir. Ayrıca gönderilen emirlerde 30 Ekim'de 17. Fırka'nın İspir'den Erzurum'a hareket etmesini, 33. Fırka'nın da Tutak'tan hareketle Karayazı üzerinden Erzurum'a gelmesini, 11. Kolordu'nun Erzurum'un doğusundaki Höyükler hattına devam ederek Van Seyyar Jandarma Fırkası'nın sınırı gözetlemek üzere milis kuvvetlerini bırakmasının ardından Bargiri'ye doğru hareket etmesini emretmiştir. Diğer yandan da Rus Ordusu 1 Kasım 1914 günü Sarıkamış'tan Pasinler'e doğru hareket ederek Osmanlı sınırlarını geçmiş bulunuyordu. Rusların 1. Kafkas Kolordusu ve bir Kazak Tümeni Aras Vadisi'nden ilerlemiş, Oltu'dan hareket eden bir Rus piyade tugayı Narman üzerine ilerlemişti. Rusların bu ilerleyişi karşısında ise 11. Türk Kolordusu 1-2 Kasım 1914 tarihinde Erzurum'un doğusuna çekilmiştir. 2. Türk Süvari Tümeni Hasankale-Köprüköy istikametinde ilerlemiş, ardından Erzurum-Hasankale-Sarıkamış-Hasankale yönünde ilerlemesi emredilmiştir⁸.

Ruslar 2 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmiş, Rus General Bergman aynı gün Osmanlı sınırlarını geçmiştir. Alay Mecingirt'ten Horasan'a doğru hareket etmiş, Sarıkamış'tan da sınırı doğru hareket etmiştir. Güneydoğu'da Iğdır'dan gelen birlikler Çengel Geçidi'ni aşarak Ağrı Dağı'na kadar gelmişler, Bayazıt ve Diyardin'i işgal

7 Sefa Uzunçakmak, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Çoruh ve Kop Muharebeleri", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2019, s.36-37.

8 Betül Eksik, "Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018, s.32-33.

etmişlerdir. Ruslar Kafkas Cephesi'nde pek çok yere taarruz etmişler ancak, Osmanlı Devleti'nin başarılı savunması karşısında kayıplar vererek geri çekilmek durumunda kalmışlardır⁹.

2.1. Köprüköy ve Azap Muharebeleri

Başkomutanlık Vekaleti'nden III. Ordu'ya verilen emire göre “*düşmanın ileri harekâtı lüzumu kadar şiddetli olmadığından vaziyetin müsaade ettiği yerlerde Rus arazisine tecavüz edilmesi*” gerektiği bildiriliyordu. Ancak verilen bu emirde bir kesinlik yoktu. Türk Ordusu'nun yapacağı ilk iş ise Erzurum yönünde ilerleyen Rus kuvvetlerine darbe vurmaktır. Aynı tarihlerde Rus Kazak süvarileri ile Türk süvarileri arasında gerçekleşen çatışmalarda Kazakların mağlup olarak geri çekildikleri ve Türk süvari fırkalarının Rusların gerisine kadar çekildiği bildiriliyordu. Ruslar tarafından yapılan resmi tebliğde ise Rus birliklerinin Ardos yakınlarındaki Türk birliklerine beklenmedik bir anda saldırdıklarını, bunun üzerine Türk birliklerinin yara alarak geri çekildikleri bildiriliyordu. Rus Kafkas Ordusu bulunduğu bölgeyi tahkim etmeye devam ederken, Kolordu Komutanı General Berhman, III. Türk Ordusu'nun Erzurum'da toplanmasının ardından aynı gün Köprüköy'e taarruz ederek Hasankale'yi ele geçirmek amacıyla harekete geçmeye karar vermişti¹⁰.

Osmanlı ordusu ise taarruza geçmeden evvel bölgedeki keşif kollarından gelen raporlara göre Rus ordusunun durumunu değerlendirmiştir. Keşif kollarından gelen bilgiler doğrultusunda Hasan İzzet Paşa, XI. Kolordudan iki fırkayla süvari fırkasını Hasankale üzerinden ve 33. Tümen ile aşiret birliklerini de güneyden saldırarak şekilde taarruzu başlatmıştır. 7 Kasım günü belirtilen kuvvetler harekete geçse de taarruzun iyi organize edilememesi dolayısıyla harekât başarılı olamamıştır. 8 Kasım'da yeniden yapılan taarruzla Ruslar, Köprüköy'e kadar atılabilmiştir. 11 Kasım günü tekrar taarruza geçilmiş, ancak yine bir üstünlük sağlanamamıştır. Taarruzun en büyük başarısı ise 83. Alay tarafından gerçekleştirilmiştir. 83.

9 Eksik, “Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918)”, s.33-34.

10 Süleyman Tekir, “Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kars 2015, s.131-132.

Alay askerleri Hasankale'yi geçerek Köprüköy'ün doğusunda bulunan Rus kuvvetlerini 1905 rakımlı tepeden atmışlardı. 83. Alayın bu tepeyi alması, Osmanlı ordusu açısından moral olmuş, ayrıca Rusların da geri çekilmesini beraberinde getirmiştir. Ruslar çekilme sırasında Azap bölgesine yerleşerek burada kendisine yeni güçler takviye ettirmiştir¹¹.

12 Kasım 1914 günü Köprüköy'den atılan Rus birlikleri, 15 Kasım'da Azap mevkiine yerleşmiştir. Osmanlı 3. Ordusu ise Köprüköy muharebelerinin ardından imha hareketi yapmamış, Ruslar da bunu fırsat bilerek bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Osmanlı ordusundaki keşif kollarından gelen haberler doğrultusunda Hasan İzzet Paşa 16 Kasım günü taarruz etmeye karar vermiştir. 17 Kasım günü yapılan ilk saldırıda 29. Tümen ve süvari birlikleri, Rus Türkistan birliklerine karşı mücadele etmiştir. Köprüköy muharebelerinde ağır kayıplar veren Ruslar, Osmanlı kuvvetlerinin taarruz etmediği 3 günlük süre içerisinde takviyeler almıştır. Diğer yandan Azap bölgesinde zamanında yapılmayan hamleler ve hücum konusunda yeteri kadar kararlı olunmaması ve geri çekilmenin devam etmesi, Rusların imha edilmesi yada da sınırdan atılması fırsatlarının kaçmasına da neden olmuştur. Taarruzun net olarak sonuçlanamaması ve yoğun kar yağışı nedeniyle 21 Kasım günü 10 kilometre kadar geri çekilme nedeniyle Rusların takip edilmesi de zorlaşmıştı. Geri çekilme sırasında Ruslar panik halinde Sarıkamış'a kadar çekilmişler, Rus Komutan Berhman da muharebenin kaybedildiğini ve geri çekilmelerin başladığını bildirmiştir¹².

2.2. Sarıkamış Harekâtı

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Kafkas Cephesi'nde Hasan İzzet Paşa komutasındaki 3. Ordu Azap ve Köprüköy Muharebeleri ile Rus kuvvetlerini bir nebze olsun durdurabilmiş, az da olsa bir toprak parçası kazanılmıştır. Enver Paşa ise Türk kuvvetlerinin bu başarısından cesaretlenerek Rus kuvvetlerini kuşatarak Sarıkamış'ı

11 Uzunçakmak, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Çoruh ve Kop Muharebeleri", s.45-47. , Köprüköy'den Rusların geri çekilmesi, BOA, HR.SYS. 2108-6, 12.11.1914.

12 Uzunçakmak, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Çoruh ve Kop Muharebeleri", s.48-49.

Ruslardan geri almayı planlıyordu. Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı'nı planlarken 1877-1878 yıllarından kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum'u da Ruslardan almak istiyordu. Enver Paşa, Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Paşa ile birlikte Rusları mağlup edecek bir kuşatma fikri üzerine çalışmaya başlamışlardı. Alman Cephesinde Ruslarla savaşan Alman kuvvetleri, 26-28 Ağustos 1914 tarihlerinde kendilerinden sayıca üstün olan Ruslara karşı gerçekleştirdikleri kuşatma harekâtı sonucunda imha hareketlerinin başarılı olması, kendilerinin yapacakları harekâta da olumlu bakmalarını sağlıyordu¹³.

Yapılan plan üzerine Sarıkamış Harekâtı 22 Aralık 1914 günü başladı. IX. Kolordu Bardız, X. Kolordu ise Oltu yönünde ilerlemeye başladı. Oltu'da bulunan General Nikolay İstomin komutasındaki Rus kuvvetleri geri püskürtüldü. Osmanlı kuvvetleri kayıp vermelerine rağmen, IX. Kolordu 25 Aralık günü Bardız'ı ele geçirerek kuzeyden Sarıkamış'a doğru harekete geçti. 17. ve 29. Piyade Tümenleri ile birlikte Bardız'a ulaşan Enver Paşa, aynı gün Sarıkamış üzerine harekât emrini verdi. Osmanlı kuvvetleri ile Rus kuvvetleri arasında yapılan çatışmalar sonucunda Osmanlı kuvvetleri şehre girmeyi başarmış, 156. Yelizavetpol Piyade Alayı'nın kışlasını ve şehir tren garını ele geçirmiştir. Diğer taraftan destek sağlamak amacıyla IX. Kolordu'ya yetişmesi gereken Hafız Hakkı Bey komutasındaki X. Kolordu, Rusların Oltu yönünde ilerleyen kuvvetleri tarafından oyalandı. Bu oyalanma sonucu iki gün geciken X. Kolordu, Sarıkamış'a hareket etmek üzere Allahuekber Dağlarını aşmak durumunda kaldı. Ancak burada da şiddetli soğuk ve kar fırtınasına yakalanan askerlerin çoğu soğuk hava şartları nedeniyle donarak hayatlarını kaybettiler. Askerlerin soğuktan donarak hayatlarını kaybetmeleri sonucu Osmanlı kuvvetleri de zayıfladı. Sarıkamış'a hareket eden Osmanlı kuvvetlerinden ise sadece 3000 kişilik bir kuvvet Sarıkamış'a ulaşabildi. Osmanlı kuvvetlerinin Sarıkamış'ta görülmesi üzerine Rus Komutanlar Aleksandr Mışlyayevski ile Georgiy Berkman, Osmanlı kuvvetlerinin gelmesiyle tehlikeye düştüklerini, bu nedenle de askerlerine şehri terk etmeleri emrini vermiştir. Ko-

13 Sayim Türkman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Muharebeleri (22 Aralık 1914-10 Ocak 1915)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 67, Yıl: 2020, s.534-535.

mutanların kendilerini tehlikede görmelerinin nedeni ise Osmanlı kuvvetlerine karşılık veremeyecek gücü kendilerinde bulamamalarıydı. Ancak General Yudenich'in iki komutana da itiraz ederek; Rus ordusunun çekilmesi durumunda mağlup olacaklarını, direnmeleri durumunda kazanma ihtimallerinin olduğunu belirtmiştir. Yudenich bu sözlerinin ardından Rus Ordusu Kurmay Başkanı olarak Sarıkamış savunmasının sorumluluğunu üstüne almış, Rus kolordularını da uygun mevziler aramaya göndermiştir. Diğer yandan Sarıkamış-Kars Yolu da X. Kolordu tarafından ele geçirilmiş, Rus ordusu da Köprüköy'den vazgeçerek Sarıkamış'ın savunulması gerektiğine karar verdi¹⁴.

Rus ordusu kendi birliklerine takviyelerle gücünü arttırmış, diğer yandan Osmanlı Devleti ise şiddetli soğuk, salgın hastalık ve başarısız taarruz girişimleriyle kayıplar veriyordu. Bu sıkıntılara rağmen Enver Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri Sarıkamış'a defalarca taarruzda bulundu. Ancak zamanla Rus ordusunun kuvvetlenmesiyle Osmanlı ordusu ile Rus ordusu arasındaki fark açıldı. Rus ordusu daha iyi duruma geldi. Sarıkamış'ta üç gün süren çatışmalar sonucu 20 Türk Subayı ile 1500 asker Ruslara esir düştü. Ruslar tarafından III. Ordu geri püskürtülmüş, bunun üzerine Enver Paşa, Rusların gücünü kırmak amacıyla topyekün mücadele emrini vermiştir. Ancak 30 Aralık itibariyle silah ve askeri güç bakımından üstünlük tamamen Ruslara geçmiş, Osmanlı X. Kolordusu'nun ise dayanacak gücü kalmamıştı. Bunun sonucunda 3. Ordu Oltu'dan çekilmeye başladı. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekildiğini gören Yudenich, Türk kuvvetlerini kuşatma altına almak için harekete geçti. Rusların kuşatma harekâtı neticesinde X. Kolordu kayıplar vererek geri çekilmek durumunda kaldı. IX. Kolordu da Rusların saldırısına uğrayarak Bardız'dan geri çekildi. 4 Ocak itibariyle kolordu komutanı İhsan Paşa da dahil olmak üzere 17, 28 ve 29. Tümen komutanları ile beraber binlerce Türk askeri Ruslara esir düştü. IX. Kolordu'yu esir alan Rus ordusu Ardahan'a yönelmiş, burada da şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Burada da Osmanlı kuvvetleri mağlup bir şekilde geri çekilmeye mecbur kaldı. Rus ordusu Osmanlı ordusunu bir süre takip ettikten sonra soğuk hava ve kış şartları

14 Ramin Sadıgov, "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46, Yıl: 2021, s.287.

nedeniyle takibe devam edemedi. Osmanlı ordusu Erzurum'a kadar çekilirken, Ruslar da eski mevzilerine döndüler. Böylece Sarıkamış Harekâtı da Osmanlı ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlandı. Enver Paşa ise mağlubiyetin ardından İstanbul'a dönmek durumunda kaldı¹⁵.

3. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Artvin

Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Harbi başladığı sırada Karadeniz kıyılarında Rusların ileri bir harekâtı olmamıştı. Batum ve çevresinde bulunan Rus kuvvetlerinin görevi ise Batum müstahkem mevki ile Çoruh bölgesini örtmektir. Batum'da bulunan Rus kuvvetleri Türk donanmasının Karadeniz'de devamlı olarak faaliyet göstermesinden dolayı bulundukları yerlerden ayrılamıyorlardı. Bölgede yaşayan halk, savaşın başlarında Türk gönüllü birlikleriyle beraber bölgedeki hudut birliklerinin 1 Kasım 1914 tarihinden itibaren baskın hareketlerine başlamışlar ve 22-23 Kasım 1914 tarihlerinde Artvin, Borçka ve Murgul'u Rusların elinden almışlardır. Rus sınırları içerisine giren Türk hudut ve gönüllü birlikleri, baskınlarına devam ederek Batum Kalesi'ne kadar yanaşmışlardır. Bu harekât esnasında da Hopa Hudut Taburu 25 Kasım 1914 tarihinde Ruslardan 140 esir almış ve 4 topu da ele geçirmiştir. Ruslar ise bu harekât sonucunda kıyı bölgesinde Çoruh Nehri sahiline kadar atılmıştır¹⁶.

3.1. Rusların Artvin ve Çevresindeki İlerleyişleri

15 Kasım 1914 günü Ruslar, iki kruvazör ve üç torpido botu ile Batum ve Hopa'daki Türk mevzileri üzerine bombardıman etmiştir. Bunun üzerine Türk müfrezesi de Hopa'nın doğusundaki Kopmuşburnu bölgesindeki Rus sınır karakolunu kuşatmışlardır. Ancak Rusların bombardımanı sonucu Türk kuvvetleri buradan çekilmiş, çekilme sırasında Rusların Beldesor mevkiinden başlattıkları karşı saldırı da geri püskürtülmüştür. 18 Kasım'da Batum tarafından gelen iki adet Rus kruvazörü Hopa ve çevresini bombalamış, ancak bu bombardıman sahildeki Türk taarruzunu durduramamıştır. Ruslara baskın yapan Teşkilat-ı Mahsusa

15 Sadıgov, "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı", s.288-289.

16 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap*, s.599-600. , BOA, HR.SYS. 2108-8, 22.11.1914.

birlikleri de çevredeki bazı köyleri ele geçirmişlerdir. Diğer yandan Acaları Rıza Bey komutasındaki gönüllü birliklerden oluşan Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetleri ile Milo Hudut Taburu Artvin'in batısında bulunan Rus karakollarını taarruzla ele geçirmişlerdir. 21 Kasım 1914 günü de Milo Müfrezesi Artvin'i, Hopa Müfrezesi de Borçka'yı ele geçirmiştir. 25 Kasım'da Türk kuvvetleri sahildeki Rus kuvvetlerine baskın yaparak 140 esirle birlikte 4 top ele geçirmiştir. 2 Aralık'ta Rus donanmasına bağlı bir muhrip, Hopa'dan sahil yönünde ilerleyerek Çoruh Nehri kenarına kadar gelmiş ve burada Hopa Hudut Taburu ile Teşkilat-ı Mahsusa birliklerine ateş açmıştır. Bunlar olurken diğer yandan 3 Aralık günü Artvin'e ulaşan Rıza Bey Müfrezesi Çoruh Nehri'ni aşarak Ardanuç'u ele geçirmiştir¹⁷.

9 Aralık 1914 günü Ruslar Batum'un güneyinde bulunan Gönye Kalesi'ne saldırmışlardır. Ancak burada Ruslar, Türklerin karşısında mağlup olmuşlardır. 16 Aralık'ta Hopa'ya ulaşan Stange Bey Müfrezesi, 17 Aralık günü Borçka üzerinden Artvin'e hareket etmiş, bu sırada takviye kuvvetlerle gücünü arttırmaya çalışan Rus kuvvetleri kıyıya taarruz ettiği sırada Rıza Bey Müfrezesi tarafından geriye atılmıştır. Aynı gün Rus kuvvetleri Hopa'yı bombalayarak Gönye Kalesi'ne geçmeyi hedeflemiş ancak burada Türk kuvvetlerinin başarılı ilerleyişi ile karşılaşmıştır. 20 Aralık'ta Rıza Bey Müfrezesi tarafından Pehlivan Tepeleri de ele geçirilmiştir¹⁸.

Sarıkamış Harekâtı sonrası Rusların üstünlüğü ele geçirmesi, onların Kafkas Cephesi'nde ilerleme cesareti bulmalarına neden olmuştur. Bu nedenle Ruslar 4 Ocak 1914 günü Ardahan'ı ele geçirmişlerdir. Ardahan ve çevresindeki Türk kuvvetlerine yardım ulaşamamasından dolayı da Stange Bey Komutasındaki Türk birlikleri ilk olarak Yalnızçam Geçidi'nden Ardanuç'a, Halit Bey ile Yakup Cemil Bey komutasındaki birlikler ile Yusufelili Sabit Bey ve Çetesi ile Şavşatlı Çete birlikleri de Sahara Geçidi'ne doğru çekilerek Rus kuvvetlerine karşı mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Sahara Geçidi'ndeki mücadeleyi yürüten Halit Paşa

17 Serap Yasuboğa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kars 2016, s.36-38.

18 Yasuboğa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917)", s.39-40.

daha sonra birlikleri ile beraber Artvin'e gitmiş, Sahara çevresindeki Türk birliklerinin idaresini de Sabit Bey Çetesi ile Şavşat gönüllü birliklerine emanet etmiştir. Ancak askeri birliklerini sürekli takviye eden Rus ordusu karşısında daha fazla direnemeyen Türk kuvvetleri geri çekilmeye başlamışlar ve bu geri çekilme esnasında Ruslar Ardanuç'u ele geçirmişlerdir¹⁹.

Sahil kesiminde Rus saldırılarının artması üzerine Stange Bey, müfrezesi ile birlikte Murgul ve Arhavi'ye gitmek üzere harekete geçti. Rusların saldırıları karşısında Yusuf Rıza Bey birlikleri de 22 Şubat 1915 günü, Borçka'da İçkale Deresi'ne çekilmek durumunda kalmıştı. Aynı günlerde Arhavi'ye ulaşan Stange Bey, Rus saldırıları nedeniyle Murgul'a çekilmek durumunda kalmıştır. Stange Bey burada Yusuf Rıza Bey'in Murgul-Borçka birliklerinin kumandasını üzerine almış, Yusuf Rıza Bey'e de Çoruh üzerinden Acara üzerine saldırmasını emretmiştir. Burada gerçekleşen çarpışmalarda Türk kuvvetleri geri çekilmiş, Ruslar ise bu bölgede ilerleme imkânı bulmuştur. 16 Mart 1914 günü itibariyle Rus ilerleyişi karşısında Stange Bey Müfrezesi Artvin'e çekilmek durumunda kaldı. Ruslar burada da Türk kuvvetlerini top atışına tutmuşlar ve bu durum karşısında Türk kuvvetleri de 27 Mart 1915 günü Artvin'den ayrılarak Melo (Sarıbudak) bölgesine çekilmişlerdir. Türk birliklerinin bu geri çekilişiyle birlikte Çoruh Vadisi yoluyla Anadolu'ya ikinci göç hareketi başlamıştır. 27 Mart 1915 günü Melo bölgesine çekilen Türk birlikleri Kumandanı Stange Bey, burada rahatsızlanarak görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Teşkilat-ı Mahsusa Komutanı Yakup Cemil Bey'in de Erzurum'a gitmesi üzerine Türk Milis kuvvetlerinin Kumandanlığını üzerine alan Bahattin Şakir Bey de Erzurum'a gitmiştir. Bu durum üzerine Türk kuvvetlerinin kumandasını Binbaşı Halit Bey üstlenmiş ve birlik Çoruh Silahlı Birlikleri adını almıştır²⁰.

19 Yücel Şimşek Çelik, "I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadeleye Artvin (1914-1921)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kars 2011, s.11-12.

20 Çelik, "I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadeleye Artvin (1914-1921)", s.12-13. , BOA, DH.ŞFR. 49-23, 29.02.1333.

3.1.1. Çoruh ve Kop Dağı Çevresinde Türk-Rus Mücadeleleri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Karadeniz’de Çoruh Havzası’nı oluşturan cephe yaklaşık olarak 60 km genişliğinden oluşan ve çoğunluğu gönüllü, Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinden oluşuyordu. Çoruh Müfrezesi Binbaşı Halit Bey tarafından teşkilatlandırılmış, yaklaşık 5000 muharip er, 5 makineli tüfek ve 8 cebel taşından oluşuyordu. Çoruh Müfrezesi Kop Dağı-Aktaştepe-Tombul Tepe-Ziyarettepe-Kaledere-Gorgod bölgesinde teşkilatlanmıştı. Müfrezenin karşısında ise Rusların 2. Türkistan Kolordusu bulunuyordu. Rusların bu kolordusu çoğunlukla Ovacık-İspir hattında bulunuyordu. 17 Mart’ta bulundukları çevreyi yoklayan Ruslar, Çoruh Vadisi’nin sol tarafında ilk deneme taarruzlarını yapmışlar ve Türk kuvvetleri de bu taarruz karşısında geri çekilmek durumunda kalmıştı. 18 Mart 1915 günü Rus Kolordusu Çoruh Cephesi’nde kapsamlı bir taarruz harekâtına başladı. Bu taarruzun amacı ise Türk kuvvetlerini geriye atarak cephe hattını düzlem haline getirmektir. Türk ve Rus kuvvetleri arasında çatışmaların devam ettiği sırada Ruslar yayınladıkları bir tebliğde 10 subay, 250 nefer ile bir alay sancağı esir ettiklerini bildiriyorlardı. 22 Mart 1915 günü itibariyle de Ruslar Danzor’a girdiler. Ertesi gün devam eden çarpışmalarda ise Ruslar Deliktaş Dağı’nı ele geçirdiler. Rusların bölgedeki bu ilerleyişi Çoruh Müfrezesinin çabaları sonucunda durduruldu²¹.

26 Mart 1915 günü itibariyle Türklerin taarruzu başlamış, taarruz sonucunda Ruslar Karakoç’tan geriye atılmıştır. 27 Mart’ta ise Türk taarruzunda eski savunma hattı mevzileri tekrardan ele geçirilmişti. 29 Mart’ta Çoruh Müfrezesi yaptığı taarruzla ilerlemeye devam etmiş, Sabah köy ile Karakoç’a kadar ulaşmışlardır. Ancak Rusların Of’u işgal etmeleri üzerine Türk kuvvetlerinin 26 Mart’ta başlattığı taarruz durduruldu ve birliklerin bir kısmı Bayburt’a alındı. Karadeniz kıyısında taarruzların devam ettiği sırada Ruslar havanın sisle kaplı olmasından faydalanarak sabahın erken saatlerinde taarruza geçtiler. Kuzey taraftan Rusların taarruzuna uğrayan Çoruh Kuzey Müfrezesi Danzor’un güneyine çekilmek durumunda kaldı. Çekilme sırasında Türk birlikleri Rus saldırılarına ma-

²¹ Tekir, “Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi’nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)”, s.549-460.

ruz kaldı. 1 Nisan 1916'da ise Rus taarruzuna karşılık Türk taarruzu başarıya ulaştı. Ancak Rus kuvvetleri bölgeden geri çekilirken Danzot'u ele geçirdi. Bölgede yeteri kadar kuvvet olmaması nedeniyle Halit Bey taarruzu durdurmak durumunda kaldı. 2 Nisan'da Türk birlikleri de harekât bölgesinden çekilmiş, Ruslar da takip harekâtı yapmamışlardır²².

4. Birinci Dünya Savaşı Artvin Şehitleri

4.1. Arhavi Şehitleri

Şehit Er Hasan Oğlu Ali

Şehit Er Eğriburun Oğulları lakabıyla biliniyordu. Doğum yeri Artvin ilinin Arhavi ilçesidir. Birinci Dünya Harbi Kafkas Cephesi'nde şehit olmuştur²³.

Şehit Başçavuş Ali Oğlu Berat

Mollamehmetoğullarından lakabıyla bilinen Şehit Başçavuş Berat, 1875 tarihinde Artvin'in Arhavi ilçesi Sidere köyünde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde 9. Kolordu'ya bağlı Başçavuş olarak görev yapan Berat, savaş sırasında şehit olmuştur²⁴.

Şehit Er Hacı Mustafa Oğlu Hüseyin

Şehit Er Hüseyin, 1876 tarihinde Artvin Arhavi'de dünyaya gelmiştir. Hacı İsmail Oğulları olarak da bilinen Şehit Hüseyin, Birinci Dünya Harbi'nde Harp Meydanında 1916 tarihinde şehit olmuştur²⁵.

Şehit Er Hasan Oğlu Hüseyin

Can Oğulları lakabıyla da bilinen Şehit Er Hasan oğlu Hüseyin, Artvin Arhavi'de dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde Liman Muharebesinde şehit olmuştur²⁶.

²² Tekir, "Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)", s.461-462.

²³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 19.11.1330.

²⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 12.12.1330.

²⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 00.00.1332.

²⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 01.09.1330.

Şehit Er Hasan Oğlu İlyas

Hacıhüseyin Oğulları lakabıyla da bilinen Şehit Er İlyas, 1882 tarihinde Arhavi’de doğmuştur. 86. Alay 2. Tabur 3. Bölük’e bağlı olarak görev yapan Şehit İlyas, Hasankale Muharebesi’nde şehit düşmüştür²⁷.

Şehit Er Hamit Oğlu Mehmet

Yahyaogullarından olarak da bilinen Şehit Mehmet, 1893 tarihinde Arhavi’ye bağlı Kestanealan Köyü’nde dünyaya gelmiştir. 1. Tabur’a bağlı olarak görev yapan şehidimiz Birinci Dünya Harbi esnasında Urba Muharebesi’nde şehit olmuştur²⁸.

Şehit Er Mustafa Oğlu Mehmet Zühtü

Mahmut Ağa Oğulları olarak da bilinen Şehit Mehmet Zühtü, 1888 tarihinde Arhavi’de dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi’nde 83. Alay 1. Tabur’a bağlı olarak görev yapan Şehidimiz, Sarıkamış Muharebesi’nde şehit olmuştur²⁹.

Şehit Er Recep Oğlu Murtaza

Derviş Oğulları ailesinden olan Şehit Er Murtaza, Arhavi’de dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi’nde Kohterni Mevkiinde şehit olmuştur³⁰.

Şehit Er Mehmet Oğlu Musa

Giritli Oğulları ailesinden olan Şehit Er Musa, 1886 tarihinde Arhavi’de dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi’nde 9. Kolordu’da görev alan Şehit Er Musa, Sumla mevkiinde şehit olmuştur³¹.

Şehit Onbaşı Ali Oğlu Mustafa

Çakmakçı Oğulları lakabıyla da bilinen Şehit Mustafa, 1878 tarihinde Arhavi’de doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 1. Bölük’e bağlı

27 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 11.01.1334.

28 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 19.10.1330.

29 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 19.10.1330.

30 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.01.1331.

31 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 20.11.1330.

olarak görev yapan Şehit Mustafa, Kuvarabat Muharebesi'nde şehit olmuştur³².

Şehit Er Koçur Oğlu Osman

Sakarlı Oğulları ailesinden olan Şehit Er Osman, Arhavi'de dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi esnasında Ardanuç'ta şehit olmuştur³³.

Şehit Er Hüseyin Oğlu Süleyman

Şehit Er Süleyman, 1874 tarihinde Arhavi'de dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda 1. Tabur'da görev yapan Şehit Er Süleyman, Civarret Muharebesinde şehit olmuştur³⁴.

4.2. Ardanuç Şehitleri

Şehit Er Ahmet

Şehit Bedri oğlu Ahmet, 1881 tarihinde Artvin'in Ardanuç ilçesi Çakıllar Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında 9. Kolordu, 50. Alay, 3. Tabur'da görev yapan Şehit Er Ahmet, Ziyarettepe Muharebesinde şehit düşmüştür³⁵.

4.3. Hopa Şehitleri

Şehit Mülazım-ı Sani (Teğmen) Dursun Oğlu Ahmet

Birinci Dünya Savaşı sırasında 18. Alay 2. Tabur 5. Bölük'te görev yapan Şehit Teğmen Ahmet, 1881 tarihinde Artvin'in Hopa ilçesinde dünyaya gelmiştir. Harşit Hattı Müdafaasında ileri hatta nöbetçi zabıt görevini ifa ederken şehit düşmüştür³⁶.

Şehit Er İbrahim Oğlu Ali

Memiş Oğulları lakabıyla da bilinen Şehit Er Ali, 1871 tarihinde Hopa'da dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Liman Muharebesinde şehit düşmüştür³⁷.

³² <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 13.10.1330.

³³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

³⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 12.12.1330.

³⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 21.05.1332.

³⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 13.,02.1333.

³⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 01.09.1331.

Şehit Er İbrahim Oğlu Ali

Muhsin Oğulları ailesinden olan Şehit Er Ali, Hopa’da dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi esnasında Meydan Harbinde şehit olmuştur³⁸.

Şehit Er Osman Oğlu Ali

Birinci Dünya Savaşı sırasında 9. Kolordu 83. Alay 1. Tabur ve 3. Bölük’e bağlı Piyade sınıfında görev yapan Şehit Er Ali, Köprüköy Muharebesinde şehit olmuştur³⁹.

Şehit Er Hasan Oğlu Ali Haydar

Birinci Dünya Savaşı sırasında 9. Kolordu 1. Bölük’e bağlı olarak görev yapan Şehit Er Ali Haydar şehit olmuştur⁴⁰.

Şehit Er Hüseyin Oğlu Hasan

Vanlı Oğulları lakabıyla da bilinen Şehit Er Hasan, 1861 tarihinde Hopa’da dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Murgul’da şehit olmuştur⁴¹.

Şehit Er Mustafa Oğlu Hasan

Abidin Oğulları ailesinden olan Şehit Er Hasan, 1878 tarihinde Hopa’da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arpatepe Muharebesinde şehit olmuştur⁴².

Şehit Zabit Namzedi Ali Oğlu Hasan Fehmi Efendi

Şehit Hasan Fehmi Efendi, 1897 tarihinde Hopa’da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında 3. Fırka, 32. Alay, 3. Tabur 12. Bölük’te İhtiyat Sınıfında Zabit Namzedi olarak görev yapan Şehidimiz Romani’de şehit düşmüştür⁴³.

38 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 18.08.1330.

39 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 29.08.1330.

40 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 03.09.1330.

41 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 30.08.1331.

42 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 10.10.1331.

43 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 22.05.1332.

Şehit Er Ömer Oğlu Hüseyin

Muğkin Oğulları ailesinden olan Şehit Er Hüseyin, 1884 tarihinde Hopa’da dünyaya gelmiştir. Şehit olmuştur⁴⁴.

Şehit Er Hasan Oğlu İbrahim

Molla Oğulları ailesinden Şehit Er İbrahim, 1880 tarihinde Hopa’da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 9. Kolordu 51. Alay 2. Tabur’da Er olarak görev yapmıştır. Endek Muharebesi’nde şehit düşmüştür⁴⁵.

Şehit Er Hurşit Oğlu Mahmut

Boshor Oğulları ailesinden olan Şehit Er Mahmut, Birinci Dünya Savaşı sırasında şehit olmuştur⁴⁶.

Şehit Er Hasan Oğlu Mehmet

Kekeç Oğulları lakabıyla da bilinen Şehit Er Mehmet, 1875 tarihinde Hopa’nın Yoldere Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda Erzurum’da şehit olmuştur⁴⁷.

Şehit Er Hasan Oğlu Mehmet

Sarı Oğulları ailesinden Şehit Er Mehmet, 1889 tarihinde Hopa’da dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Acara Muharebesi’nde şehit olmuştur⁴⁸.

Şehit Onbaşı Şefik Oğlu Mehmet

Şefik Oğulları ailesinden Şehit Onbaşı Mehmet, 1892 tarihinde Hopa’da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz Boğazı Anadolu Kavağı Hastanesi’nde şehit olmuştur⁴⁹.

⁴⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 05.11.1330.

⁴⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 03.11.1331.

⁴⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 18.08.1330.

⁴⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 00.00.1330.

⁴⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 07.12.1330.

⁴⁹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 17.07.1333.

Şehit Er Osman Oğlu Mustafa

Yazıcı Oğulları ailesinden Şehit Er Mustafa, 1879 tarihinde Hopa ilçesinin Esenkıyı Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Samsun Hastanesi'nde şehit olmuştur.⁵⁰.

Şehit Er Osman Oğlu Mustafa

Güllenin Oğulları ailesinden olan Şehit Er Mustafa, Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Meydan Harbi'nde şehit olmuştur.⁵¹.

Şehit Er Seloh Oğlu Mustafa

Birinci Dünya Savaşı sırasında Meydan Harbi'nde şehit düşmüştür.⁵².

Şehit Er Recep Oğlu Osman

Kasap Oğulları ailesinden olan Şehit Er Osman, 1884 tarihinde Hopa'nın Liman Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda 2. Alay 1. Tabur 4. Bölük'te görev yapmış, Çoruh Müfrezesi'nde şehit olmuştur.⁵³.

Şehit Er Osman Oğlu Ömer

1882 tarihinde Hopa'da dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında 9. Kolordu 83. Alay 2. Tabur 8. Bölük'te Piyade sınıfında görev yapmıştır. Hınıs Hastanesi'nde şehit olmuştur.⁵⁴.

Şehit Er Yasin Oğlu Resul

Birinci Dünya Savaşı sırasında Meydan Harbi'nde şehit olmuştur.⁵⁵.

50 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 29.04.1333.

51 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.01.1331.

52 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.01.1331.

53 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 06.11.1331.

54 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 26.05.1331.

55 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.01.1331.

Şehit Er Mustafa Oğlu Tevfik

Hacı Bayrakdar Oğulları ailesinden olan Şehit Er Tevfik, Hopa’da dünyaya gelmiş, Meydan Harbi esnasında şehit olmuştur⁵⁶.

Şehit Er Osman Oğlu Yakup

Sarı Mehmet Oğulları lakabıyla da bilinen Şehit Er Yakup, 1872 tarihinde Esenkıyı Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1. Tabur 1. Bölük’te görev yapmış, Kostanvat Muharebesi’nde şehit olmuştur⁵⁷.

Şehit Er İbrahim Oğlu Yunus

Abdullah Oğulları ailesinden olan Şehit Er Yunus, 1888 tarihinde Hopa’da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Meydan Harbi’nde şehit olmuştur⁵⁸.

4.4. Murgul Şehitleri

Şehit Er Hasan Oğlu Şakir

Birinci Dünya Savaşı sırasında 45. Alay 2. Tabur 5. Bölük’te görev almış, 15. Fırka Sıhhiye Bölüğü’nde şehit olmuştur⁵⁹.

4.5. Yusufeli Şehitleri

Şehit Er Mehmet Oğlu Abdulgani

Salihbaş Oğulları ailesinden Şehit Er Abdulgani, 1894 tarihinde Yusufeli’ye bağlı Kirazalan Köyü’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kolik Tepesi Yaylası’nda şehit olmuştur⁶⁰.

Şehit Er Hacıp Oğlu Abdullah

Avcı Oğulları lakabıyla da bilinir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Ardanuç’ta şehit düşmüştür⁶¹.

⁵⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.01.1331.

⁵⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 06.13.1332.

⁵⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 21.01.1331.

⁵⁹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 09.10.1331.

⁶⁰ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

⁶¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Hüseyin Oğlu Abdullah

Kongal Oğulları ailesindendir. 1874 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Kırzalan Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ersinekk Yaylası'nda şehit olmuştur⁶².

Şehit Er Dursun Oğlu Ahmet

Abdi Oğulları ailesinden olan Şehit Er Ahmet, 1888 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Havuzlu Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Erkinis'te şehit olmuştur⁶³.

Şehit Er Bahri Oğlu Ahmet

İmam Oğulları lakabıyla da anılır. Yusufeli'ne bağlı İşhan Köyü'nde 1893 tarihinde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında 9. Kordulu'ya bağlı olarak görev yapmıştır. Balazlı'da şehit olmuştur⁶⁴.

Şehit Er Ahmet Oğlu Ali

1880 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda 82. Alay 3. Tabur'da görev yapmıştır. 2350 Rakımlı Tepede şehit olmuştur⁶⁵.

Şehit Er Beşir Oğlu Ali

Beşir Oğulları ailesindendir. 1874 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Yamaçüstü Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Ersinekk Yaylası'nda şehit olmuştur⁶⁶.

Şehit Er Mehmet Oğlu Ali

Hoşat Oğulları lakabıyla da anılır. Yusufeli'ne bağlı Bostancı Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Arkim'de şehit düşmüştür⁶⁷.

⁶² <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

⁶³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

⁶⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 28.12.1330.

⁶⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 25.04.1332.

⁶⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

⁶⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Mehmet Oğlu Ali

Bey Oğulları ailesindendir. Yusufeli'nin Bostancı Köyü'nde doğmuştur. Savaş sırasında Arkim'de şehit olmuştur⁶⁸.

Şehit Er Mustafa Oğlu Ali

Kürşat Oğulları ailesinden olup, Yusufeli'ne bağlı Sebzeciler Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Arkim'de dünyaya gelmiştir⁶⁹.

Şehit Er Osman Oğlu Ali

Yaka Oğulları ailesindendir. Yusufeli'ne bağlı Yağcılar Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ardanuç'ta şehit olmuştur⁷⁰.

Şehit Er Salih Oğlu Ali

1885 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Bademkaya Köyü'nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda 10. Kolordu 91. Alay 1. Tabur 3. Bölük'te görev yapmıştır. Meydan Harbi'nde şehit olmuştur⁷¹.

Şehit Er Osman Oğlu Arif

Behküzar Oğulları lakabıyla anılır. 1882 tarihinde Yusufeli'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kolik Tepe Yaylası'nda şehit olmuştur⁷².

Şehit Er Emin Oğlu Bekir

Salih Oğulları ailesinden olan Şehit Er Bekir, 1879 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Savaş sırasında Kilidyad Kordonu'nda şehit olmuştur⁷³.

68 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

69 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

70 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 04.05.1331.

71 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 21.05.1331.

72 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

73 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 25.01.1331.

Şehit Er Hasan Oğlu Bekir

Çil Ahmet Oğulları ailesindendir. Yusufeli'ne bağlı Bostancı-Utav Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Sarıkamış Muharebesi'nde şehit olmuştur⁷⁴.

Şehit Er Yusuf Oğlu Efraim

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kolik Tepe Yaylası'nda şehit olmuştur⁷⁵.

Şehit Er Mehmet Oğlu Emin

Birinci Dünya Savaşı'nda 10. Kolordu 92. Alay 2. Tabur'da görev yapmıştır. Meydan Harbi'nde şehit olmuştur⁷⁶.

Şehit Mülazım-ı Sani (Teğmen) Ahmet Oğlu Hafız

Molla Süleyman Oğulları ailesindendir. 1876 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Savaş sırasında 8. Bölük'te görev yapmıştır⁷⁷.

Şehit Er Mehmet Oğlu Hakkı

Kara Mehmet Oğulları ailesindendir. 1881 tarihinde Yusufeli'nde dünyaya gelmiştir. Kilidyad Kordonu'nda şehit olmuştur⁷⁸.

Şehit Er Salih Oğlu Halil

Tatav Oğulları ailesine mensuptur. 1887 tarihinde Yusufeli'nde dünyaya gelmiştir. Kilidyad Kordonu'nda şehit olmuştur⁷⁹.

Şehit Er Ali Oğlu Hasan

Çolak Oğulları ailesindendir. 1889 tarihinde Esenkaya Köyü'nde doğmuştur. Savaş sırasında 2. Alay 2. Tabur'da görev yapmış, Meydan Harbi'nde şehit olmuştur⁸⁰.

74 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

75 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

76 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 22.05.1331.

77 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 20.04.1332.

78 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 25.01.1331.

79 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 25.01.1331.

80 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 18.09.1331.

Şehit Er Hakkı Oğlu Hasan

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kolik Tepesi Yaylası'nda şehit olmuştur⁸¹.

Şehit Er Ali Oğlu Hasan

Çolak Oğulları ailesindendir. 1872 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Erkinis'te şehit olmuştur⁸².

Şehit Er İbrahim Oğlu Hasan

Deli Oğulları ailesindendir. 1881 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Kömürlü Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Kolik Tepesi Yaylası'nda şehit olmuştur⁸³.

Şehit Er Koçan Oğlu Hasan

Sağrıza Oğulları lakabı ile de anılır. Kolik Tepesi Yaylası'nda şehit olmuştur⁸⁴.

Şehit Er Mehmet Oğlu Hasan

Süleyman Oğulları ailesindendir. 1888 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Bostancı Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Tuzla'da şehit düşmüştür⁸⁵.

Şehit Er Mehmet Oğlu Hasan

1897 tarihinde Yusufeli'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda 13. Kolordu 111. Alay'da Piyade sınıfında görev yapmıştır. Erzurum Hilal-i Ahmet Hastanesi'nde şehit olmuştur⁸⁶.

81 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

82 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

83 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

84 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

85 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

86 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 18.06.1331.

Şehit Er Ahmet Oğlu Hüseyin

1885 tarihinde Yusufeli’nde dünyaya gelmiştir. Kolik Tepesi Yaylası’nda şehit olmuştur⁸⁷.

Şehit Er Mehmet Oğlu Hüseyin

Deli Ömer Oğulları ailesine mensuptur. Bostancı Köyü’nde doğmuştur. Arkim’de şehit olmuştur⁸⁸.

Şehit Er Ömer Oğlu Hüseyin

1885 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Savaş sırasında Erkinis’te şehit olmuştur⁸⁹.

Şehit Er Mustafa Oğlu Hüsnü

1887 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’da 13. Kolordu 1. Alay 1. Tabur 1. Bölük’te görev yapmıştır. Bayburt Hastanesi’nde şehit olmuştur⁹⁰.

Şehit Er Ahmet Oğlu İbrahim

1885 tarihinde Yusufeli’nin Morkaya Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Tavsınır’de şehit olmuştur⁹¹.

Şehit Er Dursun Oğlu İbrahim

1891 tarihinde Yusufeli’ne bağlı Havuzlu Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Erkinis’te şehit olmuştur⁹².

Şehit Er Ali Oğlu İsmail

Yusufeli’nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Erkinis’te şehit olmuştur⁹³.

87 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

88 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

89 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

90 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 04.02.1332.

91 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

92 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

93 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Bekir Oğlu İsmail

Bostancı köyünde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Ardahan'da şehit olmuştur⁹⁴.

Şehit Er İbrahim Oğlu İsmail

1888 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Köprügören Köyü'nde doğmuştur. Kilidyad Kordonu'nda şehit olmuştur⁹⁵.

Şehit Er Kurban Oğlu İsmail

Bostancı Köyü'nde doğmuştur. Savaş sırasında Ardahan'da şehit düşmüştür⁹⁶.

Şehit Er Osman Oğlu İzzet

1887 tarihinde Havuzlu Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Erkinis'te şehit olmuştur⁹⁷.

Şehit Er Emin Oğlu Kâmil

Yusufeli'ne bağlı Zığlıspir Köyü'nde doğmuştur. Sarıkamış Muharebesi'nde şehit olmuştur⁹⁸.

Şehit Er Muhsin Oğlu Kâmil

1876 tarihinde Yusufeli'nde dünyaya gelmiştir. Sarıkamış'ta şehit olmuştur⁹⁹.

Şehit Er Mehmet Oğlu Kasım

1879 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Sarıkamış'ta şehit olmuştur¹⁰⁰.

94 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1330.

95 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 27.01.1331

96 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1330.

97 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

98 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

99 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

100 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Mustafa Oğlu Kaya

1882 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Morkaya Köyü'nde doğmuştur. Tuzla'da şehit düşmüştür¹⁰¹.

Şehit Er Kemal Oğlu Kemal

Yusufeli'ne bağlı Yağcılar Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Sarıkamış'ta şehit olmuştur¹⁰².

Şehit Er Hüseyin Oğlu Mahmut

Hanım Oğulları ailesine mensuptur. 1893 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Tanol Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Balıklı Muharebesi'nde şehit olmuştur¹⁰³.

Şehit Er Ahmet Oğlu Mehmet

Yusufeli'nin Bostancı Köyü'nde doğmuştur. Arkim'de şehit olmuştur¹⁰⁴.

Şehit Er Ahmet Oğlu Mehmet

1872 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Yüncüler Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında 10. Kolordu 88. Alay 1. Bölük'te görev yapmıştır. Ardahan'da şehit olmuştur¹⁰⁵.

Şehit Er Ali Oğlu Mehmet

Yusufeli'nin Bostancı Köyü'nde doğmuştur. Savaş sırasında Arkim'de şehit olmuştur¹⁰⁶.

Şehit Er Ali Oğlu Mehmet

1875 tarihinde Yusufeli'nin Günyayla Köyü'nde doğmuştur. Erkinis'te şehit olmuştur¹⁰⁷.

¹⁰¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁰² <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁰³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.12.1330.

¹⁰⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁰⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 22.10.1330.

¹⁰⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁰⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Ali Oğlu Mehmet

1884 tarihinde Havuzlu Köyü'nde doğmuştur. Erkinis'te şehit olmuştur¹⁰⁸.

Şehit Er Bekir Oğlu Mehmet

Samsunlu Oğulları ailesine mensuptur. 1888 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Savaş sırasında Sarıkamış'ta şehit olmuştur¹⁰⁹.

Şehit Er Halil Oğlu Mehmet

Çelik Oğulları ailesindendir. 1874 tarihinde Yusufeli'ne bağlı Dokumacılar Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Erkinis'te şehit olmuştur¹¹⁰.

Şehit Er Mahmut Oğlu Mehmet

Yusuf Oğulları ailesine mensuptur. 1894 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda 2. Alay 2. Tabur 3. Bölük'te görev yapmıştır. Milo Müfrezesinde şehit olmuştur¹¹¹.

Şehit Er Osman Oğlu Mehmet

Hoca Oğulları ailesindendir. Birinci Dünya Savaşı'nda Erkinis'te şehit düşmüştür¹¹².

Şehit Er Taşdan Oğlu Mehmet

Dursun Oğulları ailesine mensuptur. Arkim'de şehit düşmüştür¹¹³.

Şehit Er İbrahim Oğlu Mehmet

1876 tarihinde Yusufeli'nde dünyaya gelmiştir. Erkinis'te şehit olmuştur¹¹⁴.

¹⁰⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁰⁹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹¹⁰ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹¹¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 20.09.1331.

¹¹² <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹¹³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹¹⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Hasan Oğlu Memiş

İmam Oğulları ailesindendir. 1875 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Tavsınir’de şehit düşmüştür¹¹⁵.

Şehit Er İsmail Oğlu Mevlüt

1869 tarihinde Yusufeli İmamoğlu Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda 18. Kolordu 45. Fırka 3. Alay 1. Tabur 3. Bölük’te Piyade sınıfında görev yapmıştır. Karahisar Şarki Hastanesi’nde şehit olmuştur¹¹⁶.

Şehit Er Mustafa Oğlu Mevlüt

Yusufeli Yağcılar Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Erkinis’te şehit olmuştur¹¹⁷.

Şehit Er Yusuf Oğlu Muhsin

1887 tarihinde Yusufeli’nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda Bayburt Hastanesi’nde şehit olmuştur¹¹⁸.

Şehit Er Alişan Oğlu Mustafa

Yusufeli Narlık Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Erkinis’te şehit olmuştur¹¹⁹.

Şehit Er Bilal Oğlu Mustafa

1864 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Erkinis’te şehit olmuştur¹²⁰.

Şehit Er Dursun Oğlu Mustafa

1896 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 9. Kolordu 83. Alay 1. Tabur’da görev yapmış, Meydan Harbi’nde şehit düşmüştür¹²¹.

¹¹⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹¹⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 01.03.1332.

¹¹⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹¹⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 08.02.1332.

¹¹⁹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹²⁰ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹²¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 17.08.1331.

Şehit Er Hasan Oğlu Mustafa

1881 tarihinde Yusufeli Erkinis Köyü'nde doğmuştur. Sarıkamış'ta şehit olmuştur¹²².

Şehit Er Hüseyin Oğlu Mustafa

Çavuş Oğulları ailesindendir. 1890 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda 2. Alay 3. Tabur 3. Bölük 'te görev yapmış, Çoruh Müfrezeleri Hastanesi'nde şehit olmuştur¹²³.

Şehit Er Mehmet Oğlu Mustafa

1893 tarihinde Yusufeli Bahçeli Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda 18. Kolordu 51. Fırka 44. Alay 3. Tabur 9. Bölük'te görev yapmıştır. Şirket Menzil Hastanesi'nde şehit olmuştur¹²⁴.

Şehit Er Mehmet Oğlu Mustafa

1871 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Erkinis'te şehit düşmüştür¹²⁵.

Şehit Er Mevlüt Oğlu Mustafa

Bekir Oğulları ailesindendir. 1884 tarihinde Yusufeli Çeltikdüzü Köyü'nde doğmuştur. Tuzla'da şehit olmuştur¹²⁶.

Şehit Er Mevlüt Oğlu Mustafa

1884 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Kilidyad Kordonu'nda şehit düşmüştür¹²⁷.

Şehit Er Osman Oğlu Mustafa

Birinci Dünya Savaşı'nda Erkinis'te şehit olmuştur¹²⁸.

122 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331

123 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 27.11.1331.

124 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 27.02.1333.

125 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 13.03.1331.

126 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

127 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 27.01.1332.

128 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Sani Oğlu Mustafa

Cebeci Oğulları ailesindendir. 1892’de Yusufeli’nde doğmuştur. Erkinis’te şehit olmuştur¹²⁹.

Şehit Er Sani Oğlu Mustafa

Mollasüleyman Oğulları ailesindendir. Erkinis’te şehit olmuştur¹³⁰.

Şehit Er Şerif Oğlu Mustafa

1880 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 10. Kolordu 91. Alay 1. Tabur 4. Bölük’te görev yapmıştır. Meydan Harbi’nde şehit olmuştur¹³¹.

Şehit Zabit Vekili Mehmet Oğlu Mustafa Ağa

Zekeriya Oğulları ailesine mensuptur. 1877 tarihinde Yusufeli Esenkaya Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda 6. Bölük’te görev yapmıştır¹³².

Şehit Er Şerif Oğlu Naib

Yusufeli Narlık Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda şehit olmuştur¹³³.

Şehit Er Ali Oğlu Osman

1884 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 101. Alay 2. Tabur 5. Bölük’te Piyade sınıfında görev yapmıştır. 11. Kolordu 4. Seyyar Hastanesi’nde şehit olmuştur¹³⁴.

Şehit Er Hafız Oğlu Osman

Hoca Oğulları ailesine mensuptur. Birinci Dünya Savaşı’nda Erkinis’te şehit olmuştur¹³⁵.

¹²⁹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹³⁰ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹³¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 22.05.1331.

¹³² <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 00.04.1332.

¹³³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹³⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 10.04.1332.

¹³⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Mehmet Oğlu Osman

1879 tarihinde Yusufeli Esenkaya Köyü'nde doğmuştur. Kolik Tepesi Yaylası'nda şehit olmuştur¹³⁶.

Şehit Er Süleyman Oğlu Osman

Birinci Dünya Savaşı'nda Ardanuç'ta şehit olmuştur¹³⁷.

Şehit Er Ahmet Oğlu Ömer

Zemzem Oğulları ailesine mensuptur. Yusufeli Bostancı Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Savaş sırasında Arkim'de şehit olmuştur¹³⁸.

Şehit Er Mehmet Oğlu Ömer

Birinci Dünya Savaşı'nda 13. Kolordu 1. Alay 1. Tabur 1. Bölük'te görev yapmıştır. Bayburt Hastanesi'nde şehit olmuştur¹³⁹.

Şehit Er Topal Oğlu Ömer

1876 tarihinde Yusufeli'nde doğmuştur. Savaş sırasında Ersinek Yaylası'nda şehit olmuştur¹⁴⁰.

Şehit Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Mehmet Oğlu Ömer Efendi

Fazıl Oğulları ailesindendir. 1881 tarihinde Yusufeli Bostancı Köyü'nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda 2. Alay 1. Tabur 3. Bölük'te görev yapmıştır¹⁴¹.

Şehit Er Ali Oğlu Raşit

Birinci Dünya Savaşı'nda Erkinis'te şehit olmuştur¹⁴².

Şehit Er İbrahim Oğlu Salih

1879 tarihinde Yusufeli İmamoglu Köyü'nde doğmuştur. Sarıkamış Harekatı'nda şehit olmuştur¹⁴³.

¹³⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹³⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹³⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹³⁹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 12.02.1332.

¹⁴⁰ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁴¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.12.1331.

¹⁴² <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁴³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er İbrahim Oğlu Salih

1892 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Ardahan’da şehit olmuştur¹⁴⁴.

Şehit Er Hasan Oğlu Süleyman

1891 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 11. Kolordu 53. Alay 1. Tabur 2. Bölük’te Piyade sınıfında görev yapmıştır. Meydan Harbi’nde şehit düşmüştür¹⁴⁵.

Şehit Er Mehmet Oğlu Şaban

1882 tarihinde Yusufeli İşhan Köyü’nde doğmuştur. Kolik Tepesi Yaylası’nda şehit olmuştur¹⁴⁶.

Şehit Er Hüseyin Oğlu Şakir

Tenus Oğulları ailesine mensuptur. Birinci Dünya Savaşı’nda Tuzla’da şehit olmuştur¹⁴⁷.

Şehit Er Cuma Oğlu Şerif

1893 tarihinde Yusufeli Arselin Köyü’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Balıklı Muharebesinde şehit olmuştur¹⁴⁸.

Şehit Er Şamil Oğlu Şevket

Yusufeli Pamukçular Köyü’nde doğmuştur. Kolik Tepesi Yaylası’nda şehit olmuştur¹⁴⁹.

Şehit Er Hüseyin Oğlu Şükrü

Molla Halil Oğulları ailesine mensuptur. Yusufeli Zeytincik Köyü’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Ardanuç’ta şehit olmuştur¹⁵⁰.

¹⁴⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 27.01.1331.

¹⁴⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.05.1332.

¹⁴⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁴⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁴⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 28.12.1331.

¹⁴⁹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁵⁰ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Halil Oğlu Tevfik

Hoca Oğulları ailesine mensuptur. 1896 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 9. Kolordu 83. Alay 3. Tabur 12. Bölük’te görev yapmıştır. Meydan Harbi’nde şehit olmuştur¹⁵¹.

Şehit Er Mustafa Oğlu Veyis

1880 tarihinde Yusufeli Kirazalan Köyü’nde doğmuştur. Ersinek Yaylası’nda şehit olmuştur¹⁵².

Şehit Er Hüseyin Oğlu Yahya

1873 tarihinde Yusufeli Kirazalan Köyü’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 10. Kolordu 1. Bölük’te görev yapmış, Ardahan’da şehit olmuştur¹⁵³.

Şehit Er Molla Oğlu Yakup

Birinci Dünya Savaşı’nda Dalahaste’de şehit olmuştur¹⁵⁴.

Şehit Er Osman Oğlu Yunus

Dervişoğulları ailesindendir. Birinci Dünya Savaşı’nda Ardanuç’ta şehit olmuştur¹⁵⁵.

Şehit Er Feyzi Oğlu Yusuf

1888 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Suşehri Menzil Hastanesi’nde şehit olmuştur¹⁵⁶.

Şehit Er Mehmet Oğlu Yusuf

1873 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Ersinek Yaylası’nda şehit olmuştur¹⁵⁷.

¹⁵¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 31.10.1331.

¹⁵² <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁵³ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 22.10.1330.

¹⁵⁴ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

¹⁵⁵ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 02.02.1331.

¹⁵⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 19.05.1332.

¹⁵⁷ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

Şehit Er Mustafa Oğlu Yusuf

Aşıkoğulları ailesindendir. 1881 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda 2. Alay 2. Tabur 3. Bölük’te görev yapmıştır. Milo Müfrezesinde şehit olmuştur¹⁵⁸.

Şehit Er Osman Oğlu Yusuf

1898 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Dalahaste’de şehit olmuştur¹⁵⁹.

Şehit Er Halil Oğlu Ziya

1893 tarihinde Yusufeli Çamlıca Köyü’nde doğmuştur. Ersinek Yaylası’nda şehit olmuştur¹⁶⁰.

Şehit Mülazım-ı Sani (Teğmen) Mustafa Oğlu Ziya Efendi

1888 tarihinde Yusufeli’nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Büyük Kabaktepe’de şehit olmuştur¹⁶¹.

158 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 07.09.1331.

159 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

160 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 24.05.1331.

161 <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> , 08.09.1333.

SONUÇ

Dünya tarihinin seyrini değiştiren en önemli savaşlardan biri olan Birinci Dünya Savaşı, sonuçları bakımından da oldukça önemlidir. Birinci Dünya Savaşı'nda açılan en önemli cephelerden Kafkas Cephesi'nde Osmanlı kuvvetleri ile Rus kuvvetleri mücadele etmiş, Sarıkamış Harekatı'nda dahil olmak üzere pek çok şehit verilmiştir.

Kafkas Cephesi'nin en önemli kilit noktalarından biri olan Artvin'de de Türkler ile Ruslar arasında şiddetli çarpışmalar olmuş, bu bölgede pek çok askerimiz şehit olmuştur. Artvin sahil şeridi, Çoruh Vadisi, Çoruh-Kop Dağı arasındaki bölgelerde yaşanan çarpışmalarda kimi zaman Türk kuvvetleri üstün gelirken, kimi zaman da Rus kuvvetleri üstün gelmiştir. Artvin'in Kafkas Cephesi açısından önemi, bu bölgede verilen şehitlerin çokluğundan da anlaşılabilir. Yusufeli'nde 103, Hopa'da 23, Arhavi'de 12, Murgul ve Ardanuç'ta birer olmak üzere Kafkas Cephesi'nde Artvin'de toplam 140 kişi şehit olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı bütün cepheleriyle Türk tarihinin en önemli savaşlarından biri olarak adını ilk sıralara yazdırmayı başarmıştır. Nitekim bu toprakların korunması, onun üzerindeki akan kanlarla belli olmuş, ülkemiz şehitlerimizin kanları sayesinde zaferler kazanabilmiştir. Şehitlerimizin ruhları şad olsun.

KAYNAKÇA

- BOA, DH.ŞFR. 49-23, 29.02.1333.
 BOA, İ.L.MMS. , 187-10, 10.09.1332.
 BOA, HR.SYS. 2108-6, 12.11.1914.
 BOA, HR.SYS. 2108-8, 22.11.1914.
- AKBAL, S. (2009). Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yenidünya Düzeni, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATA-SE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018, s.14.
- ÇELİK, Y.Ş. (2011). I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadeleye Artvin (1914-1921), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- EKSİK, B. (2018). Siyasi ve Sosyal Açından Kafkas Cephesi (1914-1918), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- ÖZGÜLDÜR, Y. (2021). İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması ve Yansımaları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 76, No: 2.
- SADIGOV, R. (2021). Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 46.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- TEKİR, S. (2015). Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kars.
- TÜRKMAN, S. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Muharebeleri (22 Aralık 1914-10 Ocak 1915), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 67.
- UZUNÇAKMAK, S. (2019). I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Çoruh ve Kop Muharebeleri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.
- YASUBOĞA, S. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi>

III. BÖLÜM

ARTVİNLİ SADIYE HANIM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE İLK SEÇİLEN KADIN BELEDİYE BAŞKANI

Hüseyin KURT*

Ziraat Yüksek Mühendisi Bahadır Özarslan Bey ile yapılan yüz yüze görüşmedir. (Bahadır Özarslan, Sadiye Hanım'ın yeğenidir.) Görüşmeyi Yapan, Emekli Tarihçi Hüseyin Kurt (6 Kasım 2021 Samsun)

H.K. Sadiye Hanım'ın doğum tarihi ve doğum yeri hakkında bilgi verir misiniz?

B.Ö., Sadiye Hanım, 1897 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. 1951 yılında vefat etmiştir.

H.K. Eğitim durumu nedir?

B.Ö. Rüştîye mezunudur.

H.K. Sadiye Hanım'ın ailesini tanıyalım.

B.Ö. Sadiye Hanım, baba tarafından Ardahan Beylerbeyi Hacı Hüseyin Paşa'nın torunudur. Hacı Hüseyin Paşa'nın iki kızı vardır. Kızının birisini, Kiskim Beyi Ersisli Derviş Bey ile evlendirir. Derviş Bey'in dört kızı oluyor. (Oğlu yok.) Derviş Bey'in hanımının ismi Esma Hanım'dır. (Esma Paşa)

Erzurum'a evli olan kız kardeşinin ismi Perişan Hanım'ın iki oğlu bir kızı var. Esma hanım, kız kardeşinin oğullarından birine kızını veriyor. O'nu içgüveysi olarak alıyor. İşte bu içgüveysi olan Aslan Bey (Yüzbaşı) Çıldır Kaymakamıdır ve Sadiye Hanım'ın babasıdır. Sadiye Hanım'ın anesinin ismi Saniye Hanım'dır.

Esma Hanım, kızlarının bir tanesini de Trablusgarp Valisi Hafız Mehmet Paşa'ya veriyor ve Trablusgarp'a gelin gidiyor. Hafız Mehmet

* Artvinli tarih yazarı ve araştırmacı.

Paşa, daha sonra Kosova Valiliği'ne atanıyor. Orada rahmetli oluyor. Mezarı, Murat Hüdavendigar'ın türbesinin yakınındadır.

Hafız Mehmet Paşa'nın kızı Mediha Hanımdır.(Mediha Paşa) Mediha Hanım, Sadiye Hanım'ın teyzesinin kızıdır.

H.K. Belediye Başkanlığına nasıl seçiliyor?

B.Ö. 3 Nisan 1930'da 1580 sayılı Belediye kanununda yapılan düzenlemeyle, mahalli seçimlerde kadınların oy kullanabilme ve aday olup seçilmelerinin önü açılmıştır. Bu haktan istifade ederek Ersis'te Belediye seçimlerine iki teyze kızları yani Sadiye Hanım ve Mediha Hanım Belediye Meclisi'ne üye seçilmişlerdir.

Belediye Meclisi toplanıyor ve Sadiye Hanım, Belediye Reisi (Başkanı) seçiliyor. Böylece Meclis Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Kadın Belediye Başkanı'nı seçmiş oluyor. Burada şunu da ilave etmeliyim. Belediye Başkanlığı seçimi, iki dereceli seçim sistemidir. Yani önce Halk Belediye Meclisini seçiyor, Belediye Meclisi'nde Sadiye Hanım'ı Başkan seçiyor.

H.K. Sadiye Hanım, hangi yıllar arası Belediye Başkanlığı yapmıştır?

B.Ö. 1930 – 1932 yılları arası Ersis Belediye Başkanıdır.

H.K. Biraz da Sadiye Hanım'ın evliliği hakkında bilgi verir misin?

B.Ö.Sadiye Hanım'ın Beyi Çanakkale Gazisi Ata Ardahan'dır. (Bir ayağı sakattır. Kurşun dizkapağında durmaktadır.) İki oğlu, bir kızı vardır. Büyük oğlu Ali Babür Ardahan, gazeteci ve siyaset adamı olarak bilinir. Babür Bey Artvin doğumludur. Küçük kardeşi İnal Ardahan ve kızı Aylin Şahinoğlu'dur.

Sadiye Hanım'ın Kadri Bey ve Ferdiye Hanım adında iki kardeşi vardır.

Sadiye Hanım Belediye Başkanlığı dönemi sonrası rahatsızlanıyor. Vefatına kadar İstanbul'da kalıyor. (Mezarı, Sultanahmet mezarlığındadır.)

H.K. Ersis'te (Kılıçkaya) Uzun yıllar Belediye Başkanlığı yapan Tuncay Özarslan ile Sadiye Hanım bağlantısını açıklar mısınız?

B.Ö. Sadiye Hanım'ın erkek kardeşi Kadri Bey'in küçük oğludur. 1967 – 1992 yılları arası, aralıksız Belediye Başkanlığı yapmıştır. Kadri

Bey, Oltu’da kurulan Oltu Hükümeti’nin ilk reisi – kurucusu Hamşioğullarından Rüstem Bey’in kızı Vasfiye Hanım ile evlidir.

H.K. Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederim

B.Ö. Ben teşekkür ederim

Not: Bu ailede askerlerin çokluğu ve hanımların okumuş olmaları nedeniyle yöre halkı hanımlara “ Paşa” ünvanıyla hitap etmiştir.

Ersis’te Belediye 1899’da açılmıştır.

H.K. (Hüseyin Kurt.)

B.Ö. (Bahadır Özarıslan)

Bahadır Özarıslan Bey, Kadri Bey’in büyük oğludur. 15 Mayıs2022

Hüseyin Kurt (Tarihçi)

EK-1

Resim-1: Sağdaki Sadiye Hanım, soldaki teyzesinin kızı Mediha Hanım

(Belediye Meclisine seçilen ilk kadın üyeleri)

Kaynak: Sadiye hanımın yeğeni Bahadır Özarıslan Arşivi

Resim-2: Ortada yer alan Sadiye hanım ve yakın akrabaları.

Kaynak: Sadiye hanımın yeğeni Bahadır Özarslan Arşivi.

IV. BÖLÜM

ARTVİN'İN İLK MEBUSU ÖMER HİLMİ BEY VE FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Nuri YAVUZ*

Dr. Öğr. Üyesi Muhittin KUL**

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin en sorunlu dönemi olarak nitelendirilebilecek olan 19. Yüzyıl, devletin kendini yenileme ve dönüştürme çabalarının da nirengi noktasını oluşturmaktaydı. Özellikle batıdan geri kalındığı düşüncesi bu dönemde bürokrasi ve aydın kesiminde yerleşmişti. Bu durumun çözümü için siyasi, iktisadi, ticari gibi çok çeşitli alanlarda yenileşme adımları yüzyılın başından beri yapılagelmiştir. Bu alanların içinde ilk ve temel olarak düşünülenlerden birisi ise batıda da var olan anayasanın getirilmesi ve meclis (parlamento) gibi kurumların oluşturulmasıdır. Elbette ki bu türden kuruluş ve düzenlemelerin benzerleri insanlık tarihi boyunca hayatiyet kazanmıştır. Batıda modern anlamda yasama meclislerinin ilk örneklerini oluşturan danışma kurulları başlangıcı Yunan ve Roma'ya ama en temelde Avrupa'daki Krallık Meclislerine kadar uzanır. Türklerde ise bu türden yapılar birtakım farklılıklar taşısa da tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden beri vardır. İslamiyet öncesi Türk siyasasında “toy” ile görülen bu yapılar, İslamiyet sonrası ise “istişare” kavramı ile birlikte Şura'ya, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Divan'a, 18. yüzyılla birlikte meşveret meclislerine dönüşmüştür.¹ 19. yüzyıl'da sultan II. Mahmut ile birlikte yenileşme girişimlerinin etkisiyle devlet mekanizmasının daha işlerlik kazanması adına Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye oluşturulmuştur.

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nyavuz@artvin.edu.tr

** Muhittin Kul, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muhittinkul@artvin.edu.tr

1 Ayhan Ceylan, “Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 3/5, (2005), 624-625.

Daha sonra II. Mahmut döneminde devletin kaza ve idari işlevleri ayrılmıştır. Kazai işlevleri için Meclis-i Ahkamı Adliye, idari işlevleri için Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali adlı meclisler oluşturularak padişahın yetkilerinde bir takım kısıtlamalara gidilmiştir. Bu meclislerden kanun ve nizamnamelerin hazırlanması gibi çok çeşitli idari görevler üstlenen Şura-yı Devlet Meclisi Mithat Paşa'nın başkanlığında 37 üyeden oluşmaktaydı.²

Osmanlı Devleti için Şuray-ı Devlet ilk olma başarısı göstermişse de ömrü uzun olmamıştır. Sultan Abdülaziz'in bütün direnmelerine rağmen tahttan indirilip yerine geçirilen V. Murad'ın da ruhi sıkıntılarından dolayı azledilmesi ile II. Abdulhamit devletin başına geçirilmiştir. İç ve dış siyasi ekonomik ve idari bütün sıkıntılara rağmen 23 Aralık 1876 tarihinde Sultan Abdulhamit günümüze kadar devam edecek olan anayasal sürecin başlangıcı kabul edilen Kanun-ı Esasiyi ilan etmiştir.³ Böylelikle Meşrutî bir yönetim sistemi halini alan Osmanlı Devleti'nde batı anlayışına uygun ilk meclis Meclis-i Umumi oluşturulmuş, Mebusan ve Ayan heyeti olarak iki kısma ayrılmıştır. Mebus kısmı için seçim yapılması kararlaştırılması rağmen, bunu uygulayacak bir kanun çıkarılmamıştır. Yapılan seçimler sonucu 130 mebus (80 müslüman-50 gayrimüslim) 19 mart 1877'de ilk meclisi meydana getirmiştir. Çarlık Rusya'sının Osmanlıya savaşı açması sonucu İlk meclis 28 haziran 1877'de dağılmıştır.⁴ Meclisi Mebusan'ın bu ilk dönemi akabinde ikinci dönemin açılması için çalışmalarına girişilmiştir. Mebus sayısı bir öncekinin aksine 96 (56 Müslüman-40 gayrimüslim) sayısında kalmış olmasına rağmen 13 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edilmiştir.⁵

2 Gürsoy Akca; Himmet Hulus, "Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi", S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 21, (2007), s. 240-241, 247.

3 Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi. 6/2, (2005), s. 153.

4 TDV İslâm Ansiklopedisi, Cevdet Küçük, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, "Abdülhamid II" maddesi, s. 217. Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. 26/1 (2006), s. 262.

5 TDV İslâm Ansiklopedisi, Ali Akyıldız, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, "Meclis-i Meb'ûsan" maddesi. s. 246

Meşrutî yönetim 30 yıllık uzun bir süre sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyetinin'de etkisiyle 23 Temmuz 1908'de tekrar ilan edilmiştir. İkinci Merutiyet'in ilanından sonra Mebusan Meclisi'nin açılması için hazırlıklara girilmiştir. 17 Aralık günü meclis Sultan Abdulhamit tarafından açılmıştır. Meclis'te 282 mebusun biri hariç tamamı İttihat ve Terakki Fırkasına üyedir. Bu meclisi takiben 1912'de seçimler yenilenmiş, seçilen toplam 275 mebusun yine büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki Fırkasının olmuştur. İttihat ve Terakki 1914 yılında yapılan seçimlerde ise tek başına bütün milletvekilliklerini eline geçirmiştir. Bu meclis 20 Aralık 1918'de Mondros mütarekesi akabinde feshedilmiştir.⁶ II. Meşrutiyet döneminin son seçimli meclisi 1919 yılının aralık ayında yapılmıştır. Seçimler sonucu 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'a vasıl olan 72 mebusla meclis açılmıştır. Genel olarak Müdafaa-i hukuk cephesinin hakim olduğu meclis Misak-ı Milli'yi ilan ettikten sonra İngiliz işgaline uğramış ve 11 Nisan 1920 tarihinde kapatılmıştır.⁷

Artvin'in ilk Seçimleri

İstanbulun işgali ve Mebusan meclisinin kapatılması sonucu Müdafaa-i Hukuk Cephesi tarafından oluşturulan Heyet-i Temsiliyeyi temsilen Mustafa Kemal'in valiliklere, sancaklara kolordu komutanlıklarına gönderdiği genelge ile Ankara bir meclis toplanacağı, bu amaçla yapılacak seçimler için 15 günlük bir süre ayrıldığını belirtilmiştir.⁸ Her seçim çevresin beş milletvekilinin seçilmesi istenilmiş olmasına rağmen işgal durumundan dolayı belirli yerlerde seçim yapılabilmektedir. Seçim sonucu seçilen vekillerden Ankara'ya ulaşabilenlerle birlikte 23 Nisan 1920 Cuma günü meclis açılmıştır. Meclis 15 Nisan 1920 tarihinde seçim kanununda bazı değişiklikleri yaptıktan sonra 16 Nisan'da bir sonraki seçim için çalışmalarına ara vermiştir.⁹

6 Oğuz Kaan. "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10/1 (2021), s. 356.

7 Akyıldız, Meclis-i Meb'ûsan, s. 247.

8 TDV İslâm Ansiklopedisi, İhsan Güneş, 41 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2012, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" maddesi, s. 594.

9 Kenan Olgun, Demokrasi Tarihimizdeki İlk Çok Partili Seçimlere Genel Bir Bakış, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 0/7 , s. 110-111.

Yeni bir devletin kurulması birçok alanda değişimleri gerektirmekteydi. Bu değişimlerden biriside seçim kanunuydu. Yapılacak seçimlerden önce bu minvalde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Seçmen yaşı 18'e çekilmiş, seçmek ve seçilebilmek için vergi verme zorunluluğu kaldırılmış ve her 20.000 erkek başına bir vekil seçilecek şekilde yeni yasa kanunlaştırılmıştır. Seçimler partiler olmaksızın birbirinin muhalifi iki grup arasında yapılacaktır. Bu gruplardan en kuvvetlisi ise Müdafa-i Hukuk Grubuydu. Seçimler 1923 yılının Haziran-Temmuz ayları içerisinde icra edilmiştir. Meclis 11 Ağustos 1923 günü açılışını yaparak ikinci dönemine başlamış 26 Haziran 1927'ye kadar çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁰

İkinci dönem meclisi 72 seçim bölgesinden gelen 287 vekilden oluşmaktadır. ¹¹ Vekil çıkartılan yerlerden birisi de Artvindir. Artvin 19. Yüzyılın sonlarına kadar tamamiyle Türk hakimiyetinde bulunur iken, 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus savaşı akabinde Rus işgaline uğramıştır. Artvin, 2 Kasım 1914 tarihinde Rusların geçici çekilmesi ile işgalden kurtulsa da birkaç ay sonra tekrar Rus hakimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti 1. Dünya savaşı akabinde 3 Mart 1918 tarihinde yapılmış olan Brest-Litovks anlaşması ile tekrar Osmanlı sınırlarına dahil olmuştur. Bu durumda çok uzun sürmemiş İngilizler Mondros antlaşması ile Artvini 17 aralık 1918'de işgal etmişler, bir süre sonra şehri Gürcistana bırakarak çekilmişlerdir. Yeni Türkiye hükümeti 22 Şubat 1921'de Gürcistan hükümetine Artvinin terk edilmesine dair ultimatoma vermiştir. Direnemeyeceğini anlayan Gürcü Hükümeti 27 Şubat 1921'de çekilmesiyle Artvin Türkiye sınırlarına katılmış ve 18.07.1921 tarihinde il olmuştur.¹²

10 İhsan Güneş, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 46/1, s. 258-259. Erol Kürkçüoğlu, "1923 Seçimleri", Atatürk Dergisi, 1/3, (1989), s.145. Olgun, "Demokrasi Tarihimizdeki İlk Çok Partili Seçimlere Genel Bir Bakış", s. 11-13.

11 Ahmet Cemil Ertunç, Cumhuriyetin Tarihi Yaşadıklarımızın Dünyü-Bugünü, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008, s. 66.

12 TDV İslâm Ansiklopedisi, Metin Tuncel, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, "Artvin" maddesi, s. 421. TBMM Albümü (1920 - 2010) 1. Cilt 1920-1950, Ed: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, 2010, s. 20.

1923 yılında yapılan seçimlerle birlikte İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisine Artvin’den de milletvekili seçilebilecektir. Bu tarihte yapılan seçimlerde daha öncekinden farklı olarak bu sefer nüfusu 20.000’den az olan yerler de dahil olmak üzere 30.000’e kadar bir, 50.000’e kadar 2, 70.000’e kadar 3, 90.000’e kadar 4 ve bu sayıdan ziyadesi de aynı oranlama ile artacak olmak koşuluyla vekil seçebilme hakkı tanınmıştır.¹³ Seçim yapılacak vilayette bütün mülki amirler görevlendiriliyor, mahalle ve köylere kadar bütün erkek nüfus seçmen olarak kaydediliyordu. Seçmen ve milletvekili olmak için aranan şartlarda vergi verme zorunluluğu kaldırılmıştır. Vekil adayı seçilebilmek için ikinci seçmenlerin (ilk 300 seçmene kadar bir, bundan sonraki her iki yüz seçmene bir ikinci seçmen) oyunun çoğunluğunu alması gerekmektedir. Seçim işlerini yürütmek üzere livalarda teftiş heyetleri oluşturulmuştur. Bu heyet bir livadan kaç vekil çıkacağını hesaplamaktaydı.¹⁴

Bu minvalde 1923 seçimlerine göre Artvin bir milletvekili çıkarmıştır. Daha önce birinci dönem milletvekillerinden olan Artvin doğumlu Hilmi Bey Ardahan, Akif Bey (Ahmet Akif Suner) Batum, Edip Bey (Mehmed Edip Dinç) Batum milletvekili’dir. İkinci Dönem milletvekili olarak Artvin ili Ömer Hilmi (Bey) Gür’ü Meclise göndermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi albümünde ikinci dönem için başka bir Artvin vekili kaydedilmemiştir. Artvin, meclisin üçüncü ve dördüncü dönemlerinde Gördes doğumlu Mehmet Asım Us ile Selanik doğumlu Mehmet Ali Okar tarafından mecliste temsil edilmiştir.¹⁵

¹³ Servet Armağan, “Türkiyede Parlamento Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 33/3-4, (1966), s. 70. Artvin’in şehir nüfusu 1925 tarihi için 2.139. Metin Tuncel, Artvin, s. 422. 1927 tarihinde Artvin şehir merkezinde nüfus 2943’e yükselmiş, ilinin tamamında nüfus 90.066 olmakla birlikte, bunun 44.532’si erkektir. Mustafa Köse, “1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 134, 138. 1935 tarihinde ise şehir merkezindeki nüfus 3460’a köylerle birlikte 15.449’u erkek olmak üzere toplam 29.661’e ulaşmıştır. 1935, 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar, Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 21, 46

¹⁴ Güneş, “1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?”. s. 256-260.

¹⁵ TBMM ALBÜMÜ (1920 - 2010) 1. Cilt 1920-1950, s. 12, 14, 15, 84, 136.

Artvin'in İlk Milletvekili Ömer Hilmi Bey

Artvin'in ilk milletvekili Ömer Hilmi Bey'in hayatı oldukça yoğun geçmiştir. 1877 (1293) tarihinde Erzincan'ın eski adı Eğin günümüzdeki adı ise Kemaliye olan kazasında doğmuştur. Çocukluk dönemi hakkında yeteri kadar bilgi edinilemeyen Ömer Hilmi yaklaşık olarak 23 yaşında 1900 yılının 2 şubatında mülazım-ı sâni (teğmen) rütbesiyle 104. olarak Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuştur. Günümüzde yaşayan aile fertlerinden edinilen bilgilere göre, Hilmi Bey Harbiye'de okurken Parmakkapı (İstanbul) semtinde babaannesinin yanında ikamet etmekte olduğundan "Parmakkapılı Hilmi" diye anıldığı da ifade edilmektedir. Teğmen Hilmi 28 Mart 1901'de Erzurum 7. Fırka, 26. Alay, 4. Tabur, 4. Bölüğüne geçici olarak tayin edildi. Yaklaşık altı ay sonra 1901 yılının 25 Eylülünde 8. Fırka'nın Bitliste bulunan 31. Alay, 2. Tabur, 3. Bölüğüne atandı. Kısa bir süre sonra ise 5 Kasım 1901'de Diyarbakır'ın Silvan, Beşiri, Semerdik?, Garzan kazalarında 73. Alay 4 Tabur 4. Bölük mülazımlığına nakledildi. 1903 yılının sonunda Kulp, Muş bölgesinde, Temmuz 1905'te tekrar Beşiri, Mardin, Midyat, Eylül 1906'dan Ağustos 1907 tarihine kadar Erzincan Numune taburunda, buradan tekrar Midyattaki bölüğüne, 1908 nisanında Diyarbakır Tabur Merkezinden kendi taburuyla Dersim Kızılkilisede bulunmuştur.¹⁶

Teğmen Ömer Hilmi'nin askerlik yaşamı II. Meşrutiyet sonrası da oldukça yoğun geçmiştir. Mayıs 1909'da mülazım-ı evvel (üstteğmen) rütbesiyle Malatya, Temmuz'da Çemişkezek, Ağustosta ise Silvanda görev icra etmiştir. Şubat 1910'da İstanbul'a gelerek, Maltepe Endaht Mektebi (atış okulu) kursuna katılmış ve tekrar Silvana tayin edilmiştir. Buradan Ağustos 1910'da yüzbaşı rütbesiyle Bayezid'e 3. Hudud Bölüğü Kumandanlığına, Temmuz 1911'de 4. İşhan Hudut Bölüğü Kumandanlığına, 1914 genel seferberliğinde İşhan Hudut Taburu Kumandanlığına verilmiştir. Hilmi Bey Tercime-i Halinde belirttiğine göre 1914 yılının mart ayında Jandarma emrine verilmiş, 3 Ağustos 1914'te seferberlik dolayısıyla bölüğü tabur haline getirilip tabur komutanlığına atanmıştır. 1914 eylülünde Sivri Deresi ve Kaleboğazının kapatılmasında görev aldıktan sonra Kenbek Köyü Kaleboğazında Ruslarla çarpışmıştır. Buradan Torum taraflarından geri çekiliş yapılmış 22 Aralık günü Rus tabyalarını

¹⁶ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_453_1_2.pdf, Erişim 15 Haziran 2021.

işgal ederek 1.000 adet Rus esir ve birçok malzeme ele geçirmiştir. Aynı yılın Aralık ayının 28'inde Oltu'nun kuzeyinde ağzından yaralanmıştır. Oltu'nun düşmesi üzerine ise Erzurum'a geri dönmüştür.¹⁷

Hilmi Bey Mart 1915 tarihinde 50. Alay 3. Tabur kumandanlığına getirilmiştir. Haziran'ın 10'unda Çapakçur'da Ruslarla çarpışarak bozguna uğratmıştır. 11 Temmuz'da binbaşı rütbesine çıkarıldıktan sonra Tutak'da Ruslarla yapılan muharebede ağır yaralanmıştır. Bu yaralardan dolayı Ağır Mecruhin Hastahanesine yatışı gerçekleşmiştir. Eğin (Kemaliye) de aylık bir hava değişimi aldıktan sonra Nisan 1916'da sağlık nedeniyle menzil emrine verilmiştir. Menzil görevi Mesudiye Mevaşi Depo Müdür-lüğü'ne, 4. Menzil Mıntıka Müfettişliği Muavinliğine Terme ve Giresun Nokta Kumandanlıklarına görevlendirilmiştir. Şubat 1917 yılının sonunda kendi isteği üzerine İleri 33. kıtada 52. tabur 2. Kafkas Kumandanlığı-na atandı. 1334 yılında ise şark ileri hareketi ile Kars, Gümrü ve Erivan'ın güneyine kadar inen Hilmi Bey, Nahçıvan muharebelerinde yer alarak Tebriz Merkez Kumandanlığında üç ay kadar bulunmuştur.¹⁸

Mondros Mütarekesinden akabinde önce Van, daha sonra ise Ağustos 1919'da Bayazıt Mevkii Kumandanlığına, Mayıs 1920'de ise Karakö-sede 1. Liva Kumandanlığına verilerek Kars ileri hareketine iştirak etmiştir. 14 Şubat 1921 tarihinde kaymakamlığa (Yarbay) terfi ettikten sonra Gümrü, Erivan taarruzlarında sırasıyla Birinci Fırka kumandanlığına, doğu hareketi sonunda ise Artvin çevresi kumandanlığı ile Borçka Hudut Alayı Kumandanlığına tayin edilmiştir. 1923 tarihinde Artvin milletvekili seçildikten sonra 1925 tarihinde Miralay (Albay) olmuştur. Hilmi Bey 1927 yılında 50 yaşında kendi talebi üzerine emekli olmuştur. Ankara'da bir süre kaldıktan sonra 1928 Temmuzundan sonra doğduğu yer olan Kemaliyeye geri dönmüştür. Liyakat madalyalarına da sahip olan Hilmi Bey, Kars hareketinden dolayı İstiklal madalyası ile de onurlandırılmıştır. Görev hayatı boyunca ceza ve hapis görmemiş olan Hilmi Bey Temmuz 1939'da doğum yeri olan Kemaliye'de vefat etmiştir.¹⁹

17 https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_453_1_2.pdf, Erişim 15 Haziran 2021.

18 https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_453_1_2.pdf, Erişim 15 Haziran 2021. Ömer Hilmi bin Mehmet, Tercüme-i Hal, Sicil No: 316-104, 5 Nisan 1929.

19 Ömer Hilmi bin Mehmet, Tercüme-i Hal, Sicil No: 316-104, 5 Nisan 1929.

Ömer Hilmi Bey'in Meclisteki Faaliyetleri

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilk seçimlerinin sonuçlarına göre Artvin İli TBMM'ye bir vekil göndermiştir. Seçimler sonucu milletvekili olarak Meclise Artvini temsilen gönderilecek olan kişi ise Ömer Hilmi Bey'dir. Ömer Hilmi Bey'in seçim mazbatasında 1 Temmuz 1923 tarihinde 131 oy ile milletvekili seçildiği kaydedilmiştir. Alınan oyların 45'i merkez, 66'sı Şavşat ve 20'si de Borçka kazalarındandır. Verilen mazbata Meclis Heyeti Umumiyesince 19 Ekim 1923 tarihinde onaylanmış, kendisi de 4 Ağustos tarihinde meclise katılmıştır.²⁰

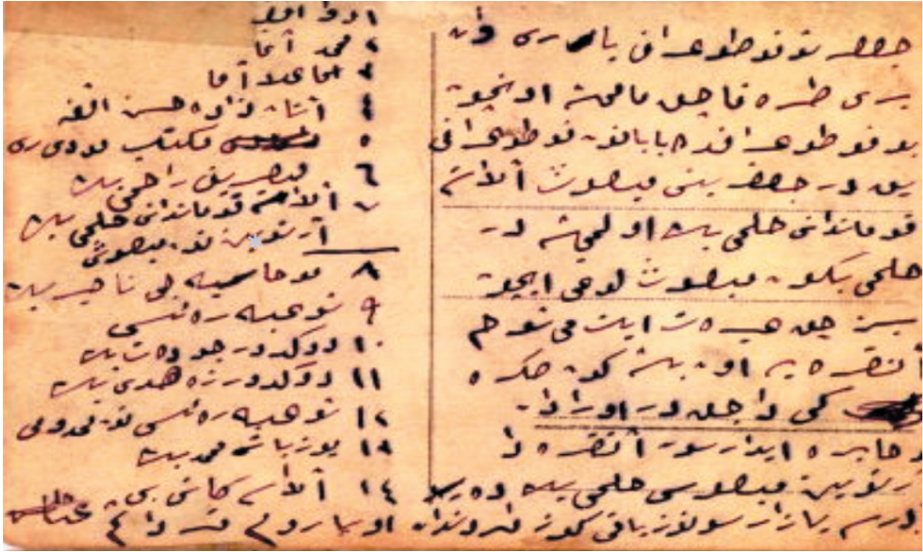
Resim 1 1923 Yılı Artvin Seçim Heyeti ve Ömer Hilmi Bey²¹

20 https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_453_1_2.pdf, Erişim 15 Haziran 2021. “An için icra kılınan intihabda Borçka hudud alayı kumandanı kaimakam hilmi Bey efendinin (yüz otuz bir) rey ile ibraz-ı ekseriyet eylediği heyet teftişiyeden tanzim ve tevrih olunan 1 temmuz sene 339 tarihlinli mazbata anlaşılmuş olmağla intihab-ı mebusan Kanunun elli beşinci maddesi mucibince keyfiyeti...” https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_453_1_2.pdf, Erişim 15 Haziran 2021.

21 <https://kuvarshan.tr.gg/Artvin-Ve-Bak%26%23305%3Brk.oe.y-K.oe.y.ue.-Geni%26%23351%3B-Bilgi.htm> Erişim 6 Haziran 2021.

Resim 2 1923 Yılı Artvin Seçim Heyeti ve Ömer Hilmi Bey'in Bulunduğu Resmin Arkası²²

Ömer Hilmi Bey vekil seçildikten sonra mecliste çeşitli önergeler ve teklifler sunmuştur. Hilmi beyin 2. Dönem 2. Yasama yılında ilk olarak Elviye-i Selâse (Batum, Kars ve Ardahan) emlak ve arazisi ile ilgili kanun tasarısının Perşembe günü müzakere edilmesi için önerge sunmuştur. Bu konudaki sorunun sebebi ise Elviye-i Selâse dört senedir arazi davalarına bakılmadığı ve bu konudaki kanunun meclisten çıkmasının beklenmesinin yöre insanı için zorluk teşkil ettiği. Halkı daha ziyade bekletmemek için sunulan tasarının müzakeresinde Hilmi Bey söz alarak; “Efendiler, elviye-i selâse biliyorsunuz ki, 93’te gitmişti. 33’te tekrar bize intikal etti. Tekrar avdet ettik, tekrar gittik, bizim avdetimizden sonra Ermeni-

22 “Cafer! Şu fotoğraf yaridan beri tarafa çıkmamış; onun için bu fotoğrafta babanın fotoğrafı yoktur. Cafer yeni meb’us Alay Kumandanı Hilmi Beg olmuştur. Hilmi Beg’in meb’usluğu için ben çok gayret etmişdim. Ankara’ya on beş gün sonra gidecektir. Oradan muhabere edersin. Ankara’da “Artvin meb’usu Hilmi Beg!” dersin. Adres yazarsınız. Bâkî (dâima) gözlerinden öperim kardeşim.

1- Avva Efendi 2- Mehmet Ağa 3- İsmail Ağa 4- Atanzâde Hasan Efendi 5- Mektep Müdürü 6- Mutasarrıf Rahmi Beg 7- Alay Kumandanı Hilmi Beg Artvin Meb’usu 8- Muhasebeci Naci Beg 9- Şu’be Reisi 10- Doktor Cevdet Beg 11- Doktor Zühtü Beg 12- Şu’be Reisinin Mahdumu 13- Yüzbaşı Mehmet Beg 14- Alay Kâtibi İsa Çelebi?”. Fotoğrafın arka kısmındaki çeviri Adnan Öztürk tarafından yapılmıştır. <https://kuvarshah.tr.gg/Artvin-Ve-Bak%26%23305%3Brk.oe.y-K.oe.y.ue.-Geni%26%23351%3B-Bilgi.htm> Erişim 6 Haziran 2021.

ler, Gürcüler, İngilizlerin ellerine geçti. Bunlar istedikleri adamlara birçok yerler vermişlerdir. Onu ona vermişler, onu ona vermişler. Velhasıl karma karışık yapmışlardır. Sonra ora için ayrıca bir kanun çıkacak. Binaenaleyh; arazi davalarına bakmayın, diye bizim hükümetimiz de mahkemelere emir verdi. Dört seneden beri bakılmadı. Kaviler, zayıf olanların elinden birer birer çekip arazilerini alıyorlar, mahkemeye gidiyorlar, mahkeme emir vardır, bakılamaz diyor. Artık halk birbirini vuracaktır. Rica ederim, bunu şimdi tercihan müzakere edelim” şeklinde durumu açıklayıcı bir konuşma yapmıştır. Bu durum üzerine Başkan bu konunun Varidat kanunlarından sonra müzakere edilmesinin uygun olacağını belirtmiş ve bunda da mutabık kalınmıştır. Aynı gün Men’i Müskirat Kanununun düzenlenmesi ile ilgili oylamada görevlendirilmiştir. Bu düzenleme için kabul oyu kullananlardan birisi de Hilmi Bey’dir. Farklı bir bölge olarak Konya Ovasının sulanması ile ilgili kanun ile muayyen tarifeli nakliye araçları ile seyahat eden yolculardan alınacak nakliyat resmine dair kanun hakkında yapılan oylamada kabul oyu vermiştir.²³

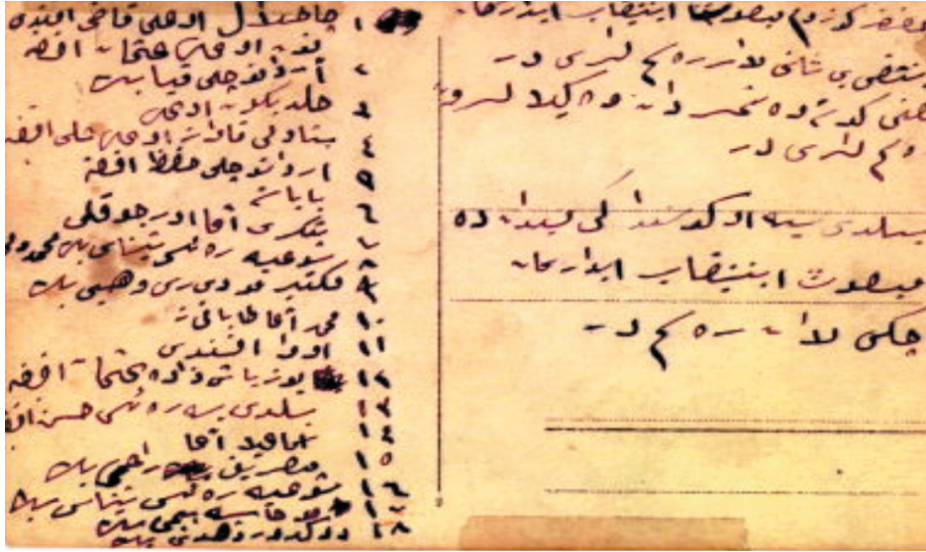
Resim 3 1923 Yılı Artvin Seçim Heyeti, Seçmenler ve Ömer Hilmi Bey (Geniş Açık)²⁴

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Otuzüçüncü İçtima 9.4.1340 Çarşamba, Devre: II, Cilt: 8 İçtima Senesi: II, s. 512, 514, 516, 561, 563.

²⁴ <https://kuvarshan.tr.gg/Artvin-Ve-Bak%26%23305%3Brk.oe.y-K.oe.y.ue.-Geni%26%23351%3B-Bilgi.htm> Erişim 6 Haziran 2021

Resim 4 1923 Yılı Artvin Seçim Heyeti, Seçmenler ve Ömer Hilmi Bey'in Bulunduğu Resmin Arkası²⁵

Hilmi Bey'in sunduğu önergelerden bir diğeri de Rize ve Trabzon'a getirilicek mısır için alınacak bir misil gümrük vergisinin Artvin'e ithal edilecek mısırdan kapsamasına dairdir. Sunulan önerge konunun aslının Kavanini Maliye Encümeninde olmasından dolayı orada görüşülmesi gerekmesinden dolayı buraya teslim edileceğini başkan ifade etmiştir. Bunun yanında Ziraat Bankası memuruna bir maaş ikramiye verilmesi ile ilgili önergeyi imzası bulunanlar arasındadır. Bununla birlikte Deniz Bakanlığı oluşturulması ile ilgili kanunda kabul oyu kullanmıştır.²⁶

25 “Cafer, gözüm! Meb’us intihap ederken (seçerken) müntahib-i sâniler (ikinci seçmenler) resimleridir. Yan köşe de şehirden davetlilerin resimleridir. Belediye önündeki meydanda meb’us intihap ederken çekilen resimdir.

1- Çağal oğlu Kadı Efendi'nin oğlu Osman Efendi 2- Ardanoğlu Kaya Beg 3- Halit Beg'in oğlu 4- Beşavulî (Beşavullu) Kavaz oğlu Ali Efendi 5- Ardanoğlu Hafız Efendi 6- Baban 7- Şükrü Ağa – Orcuklu 8- Şu'be Reisi Şinasi Beg mahdumu 9- Mektep Müdürü Vehbi Beg 10- Mehmet Ağa Tabakize 11- Avva Efendi 12- Yüzbaşızâde Osman Efendi 13- Belediye Reisi Hasan Efendi 14- İsmail Ağa 15- Mutasarrıf Rahmi Beg 16- Şu'be Reisi Şinasi Beg 17- Muhasebeci Beg 18- Doktor Zühtü Beg.” Fotoğrafın arka kısmındaki çeviri Adnan Öztürk tarafından yapılmıştır. <https://kuvarshan.tr.gg/Artvin-Ve-Bak%26%23305%3Brk.oe.y-K.oe.y.ue.-Geni%26%23351%3B-Bilgi.htm>. Erişim 6 Haziran 2021

26 TBMM Zabıt Ceridesi, Yirmisekizinci İçtima 29.12.1340 Pazartesi, Devre : II, CİLT: 11, İçtima Senesi: II, s. 324, 326, 343, 350.

İkinci dönem ikinci yasama yılında Hilmi Bey'in sunmuş olduğu üçüncü ve son önerge ise aşar vergisinin kaldırılması ve yerine getirilecek vergi ile ilgili kanun değişikliğidir. Hilmi Bey önergesinde Vilayeti Selse'nin (Kars-Ardahan-Batum) uzun yıllar Rus işgali altında olduğundan burada Aşar vergisinin hiç uygulanmadığını belirtmiştir. Artvinin anavatanına ilhakı sonrası ise eskiden beri alınan vergi (Rus Vergisi) 10 katı kadar artırıldığına değinmiş, ayrıca buna ilaveten koyun vergisi de ek olarak alınmaya başlanmıştır. Bu minvalde eyalete bağlı Artvin kazasında daha çok tütün ziraati yapıldığından hareketle aşar vergisinin ayrılmasını talep eden Hilmi Bey bu durumla ilgili Maliye bakanı Mustafa Abdülhalik Bey'den açıklama istemiştir.²⁷

Maliye bakanı ise Hilmi Bey'in bu sözlerine cevap olarak öncelikle tahrir yapılması gerektiğini, çünkü ekilen arazi miktarının bilinmediğini ifade ettikten sonra aşar vergisinin ayrılmasının imkan dahilinde olmadığını söylemiştir. Konuşmalar bu şekilde devam ederken Hilmi Bey tekrar söz alarak vilayetin oldukça müşkil bir durumda olduğunu, halkının büyük kısmının göç ettiğini, Artvin'in Ardanuç nahiyesi nüfusununda buna mukabil 30.000'lerden sekiz binlere düştüğünü, Rus hükümlanlığı altında yaşamamak için birçoğunun göçmen olarak Türkiye'ye göçdüğünü ve fakat öldüklerini belirtmiştir.²⁸

27 “Efendim! Vilâyatı selâsede Aşar yoktur. Vilâyatı selâse bu kanundan istifade edemiyor. Çünkü; Ruslar vaktiyle biraz arazi tefrik ederek bağdan, tarladan, çayırdan ne alınacaksa bunu bir vergi halinde halka yüklemişlerdir. Yani bir halka ne kadar yük vereceklerse yüklemişlerdir. Şimdi biz bunu eski Rubleyi on misli yükselttik, 75 kuruş yaptık. Sonra ağnam parası aldık. - Ruslar almazken – bir çok vergi yükledik. Şimdi ben zannediyorumki, Maliye Vekili Beyefendi hiç olmazsa burada tahrir neticesine kadar Aşar kısmını ayırsın. Bizim vaktiyle alıpta Aşar diye koyduğumuzu ayırsın! Çünkü Artvin Vilâyati tütün zerriyatı yapıyor ve ihracat yapıyor. Tütün Hopa’da tutulacaktır. Gayet müşkül bir vaziyete düşecekler. Rica ederim bu cihetleri Maliye Vekili Bey izah buyursunlar”. TBMM Zabıt Ceridesi Ellisekizinci İçtima 17.2.1341 Salı. DEVRE: II Cilt: 14 İçtima Senesi: II, 113.

28 Beyefendi! Vilâyatı selâsenin vaziyeti şudur: Boğazı sıkılmış bir tuluma benziyor, mahreçleri yoktur. (Açarız sesleri) Açılsın, yol yapılsın, ondan sonra herşey olur. Oralarda kimse yok. Herkes hicret etmiştir. Artvin ahalisi kamilen hicret etmiştir. Evvelce bir nahiyenin otuzbin nüfusu vardı. Bugün sekiz bin nüfusa inmiştir. Ardanuç nahiyesinde sekiz bin nüfus kalmıştır. Evvelce otuziki bin nüfusu vardı. Rus tebaası oldukları halde bizim için bizim memlekete geldi ve öldüler. TBMM Zabıt Ceridesi Ellisekizinci İçtima 17.2.1341 Salı. DEVRE: II Cilt: 14 İçtima Senesi: II, 114.

Hilmi Bey sözlerine devam ederek bölgedeki vatandaşın zor durumda kaldığını ve tahrir yapılmasını beklemenin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Maliye bakanı ise tahrir yapılmasının lüzumlu olduğunu, çünkü yapılacak tahrirle alınacak verginin artacağını belirtmiştir. Bu durum üzerinde Ardahan vekili Talat beyin önergesi üzerine Vilayet-i Selase’de meydana gelen vergi içerisinden aşar vergisi hissesinin çıkarılması ve bunun ilave bir maddeyle belirtilmesini teklif ettikten sonra önerge konuşmalar sonrası görüşülmek üzere Kavanin-i Maliye Encümenine gönderilmiştir. Aşarın ilgası kanunu Hilmi Bey’in de kabul oyu kullandığı oylamada 151 oyla kabul edilmiştir.²⁹

Hilmi Bey II. Dönem 3. Yasama yılında Askerî Tekaüt ve İstifa Kanununa bazı eklemeler yapılması ile ilgili teklifi başkan Refet Bey tarafından Layiha Encümenine gönderilmiştir. Bunun yanında “*İstanbul Tahmil ve Tahliye Şirketince istikraz edilecek olan yarım milyon liraya Maliye Vekâletinin kefaleti hakkındaki Kanunun*” ikinci defa, “*Şeker, petrol ve benzin inhisarına ait ibtidaî sermaye hakkındaki Kanunun*” ikinci defa, “*Beynelmilel iktisadiyat heyeti namıyla bir daire teşkili hakkındaki Kanunun*” ikinci defa oylanmalarında kanunu kabul yönünde, “*Ankara Hukuk Mektebinde müderris olan mebuslara maaş verilip verilmeyeceğinin tefsiri hakkındaki Kanunu Esasi Encümeni mazbatasının*” ikinci defa oylanmasında ise oylamaya katılmamıştır.³⁰

Meclis çalışmalarında Elviye-i Selase Eyaleti ve onun dahilinde bulunan Artvin’in sorunlarını çeşitli önergeler ve söz almalarla gündeme getiren Hilmi Bey, Nafia (bayındırlık), Umur-u Tasarrufiye, Diyanet ve

29 “-Arz ettiğim gibi oralarda yol yoktur. Onlara ne veriyoruzki, ne alalım? Sonra tahrirden bahis buyurdular. Beyefendiler! Orada altı ay evvel teşekkül eden tahrir heyeti henüz merkez köyünün tahririni bitirmemiştir. Kim bilir kaç sene devam edecekte bu tahrir bitecek”, “-Efendim! Artvin vilâyeti tütün ihraç edecektir. Bu tütün iskeleye geldiği vakit ondan bu sefer aşar alınacaktır. Hem oradan aşar namıyla maktu vergi alınacak, hem tütün iskeleye geldiği zaman aşar alınacak, bu ne vaziyete gelecektir? Sonre zeytin ve daha birçok şeyler naklolunuyor bunlar da aşara tabi olacaktır. Bu nasıl olur?..” TBMM Zabıt Ceridesi Ellisekizinci İçtima 17.2.1341 Salı. DEVRE: II Cilt: 14 İçtima Senesi: II, 115.

30 TBMM Zabıt Ceridesi Elli Altıncı İçtima 15. 02. 1926 Pazartesi, DEVRE: II Cilt: 22 İçtima Senesi: III, s. 189, 190, 215, 218, 222.

Evkaf, Posta ve Telgraf Komisyon üyeliklerinde bulundu. Yozgat'a hareket edecek ilk tren heyetine seçildi. Temmuz 1939 tarihinde doğduğu memleket olan Kemaliye'de vefat etmiştir.

SONUÇ:

Yeni Türk Devletinin temellerinin atıldığı millet meclisinin Cumhuriyetle birlikte yapılan seçimler sonrası Artvin Mebusu olarak seçilen Ömer Hilmi Bey 62 yıllık yaşamına asker ve siyasi olarak oldukça mühim işler sığdırmıştır. Harbiye'den mezun olduktan sonra Türkiye'nin doğusunda Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Malatya gibi birçok önemli şehirde görev yapan Hilmi Bey, Ruslarla çatışması sırasında ağır yaralanmış olmasına rağmen tedavisinin ardından tekrar askerlik mesleğini icra etmek için görevler almıştır.

Askerlik yaşamı boyunca gösterdiği başarılarla, TBMM'nin ikinci dönem seçimlerinde Artvin milletvekili olarak seçilmesinin ardından Ankara'da Mecliste de devam etmiştir. Uzun bir dönem Rus işgali altında kalan ve halkının önemli bir kısmı göç eden Artvin'in sorunlarını meclise taşıyarak, bunların tartışılmasında ve çözüm arayışlarında önemli katkılarda bulunmuştur. Meclis tarafından İstiklal madalyası ile şereflendirilen Hilmi Bey'e, madalya Gazi Mustafa Kemal tarafından bizzat takılmıştır.³¹

³¹ Bu bilgi torunu tarafından tarafımıza iletilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

TBMM Zabıt Ceridesi İçtimalar; 28, 33, 56, 58.

Ömer Hilmi bin Mehmet, Tercüme-i Hal, Sicil No: 316-104, 5 Nisan 1929.

1935, 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar, Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Telif Eserler

Akca, Gürsoy ve Himmet Hulus. “Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”. S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 21 (2007): 235-269.

Armağan, Servet. “Türkîyede Parlamento Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 33/3-4 (1966): 45-100.

Ceylan, Ayhan. “Osmanlı’da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler Literatürü”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 3/5 (2005): 623-646.

Güneş, İhsan. “1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 46/1 (1991). 253-264.

Kaan, Oğuz. “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri”. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi., 10/1 (2021): 345-368.

Kızıltan, Yılmaz. “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”. G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. 26/1 (2006): 251-272.

Köse, Mustafa. “1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010.

TBMM Albümü (1920 - 2010) 1. Cilt 1920-1950. Ed: Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1 2010.

TDV İslâm Ansiklopedisi. Cevdet Küçük. 1 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

TDV İslâm Ansiklopedisi. Ali Akyıldız. 28 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

TDV İslâm Ansiklopedisi. Metin Tuncel. 3 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

TDV İslâm Ansiklopedisi. İhsan Güneş. 41 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kürkçüoğlu, Erol. “1923 Seçimleri”. Atatürk Dergisi. 1/3 (1989): 121-145,

Olgun, Kenan. “Demokrasi Tarihimizdeki İlk Çok Partili Seçimlere Genel Bir Bakış”. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 0/7 (2004): 99-110.

Uzun, Hakan. “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi. 6/2 (2005):145-162.

İnternet Kaynakları

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_453_1_2.pdf Erişim 15 Haziran 2021.

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_453_1_2.pdf Erişim 15 Haziran 2021.

<https://kuvarshan.tr.gg/Artvin-Ve-Bak%26%23305%3Brk.oe.y-K.oe.y.ue.-Geni%26%23351%3B-Bilgi.htm> Erişim 6 Haziran 2021.

EKLER

Ek 1 Ömer Hilmi Bey'e İstiklal Madalyası'nın Takıldığı Gün Ailesi İle Birlikte Çekildiği Fotoğraf³²

32 Ömer Hilmi Bey'in İstiklal Madalyası ile onurlandırıldığı gün ailesi ile çekirmiş olduğu hatıra fotoğrafı. Ortada bulunan Artvinin ilk milletvekili Ömer Hilmi Bey'dir. Fotoğraf aile albümünden Hilmi Bey'in bugünkü efradı tarafından tarafımıza gönderilmiştir.

Ek 2 Ömer Hilmi Beyin Tercüme-i Hali

Siicil No: 316- 1944
 Ömer Hilmi bin Mehmet
 Paraaskapı
 Nakli 293
 1- Temmuz-341
 1-Mart-344

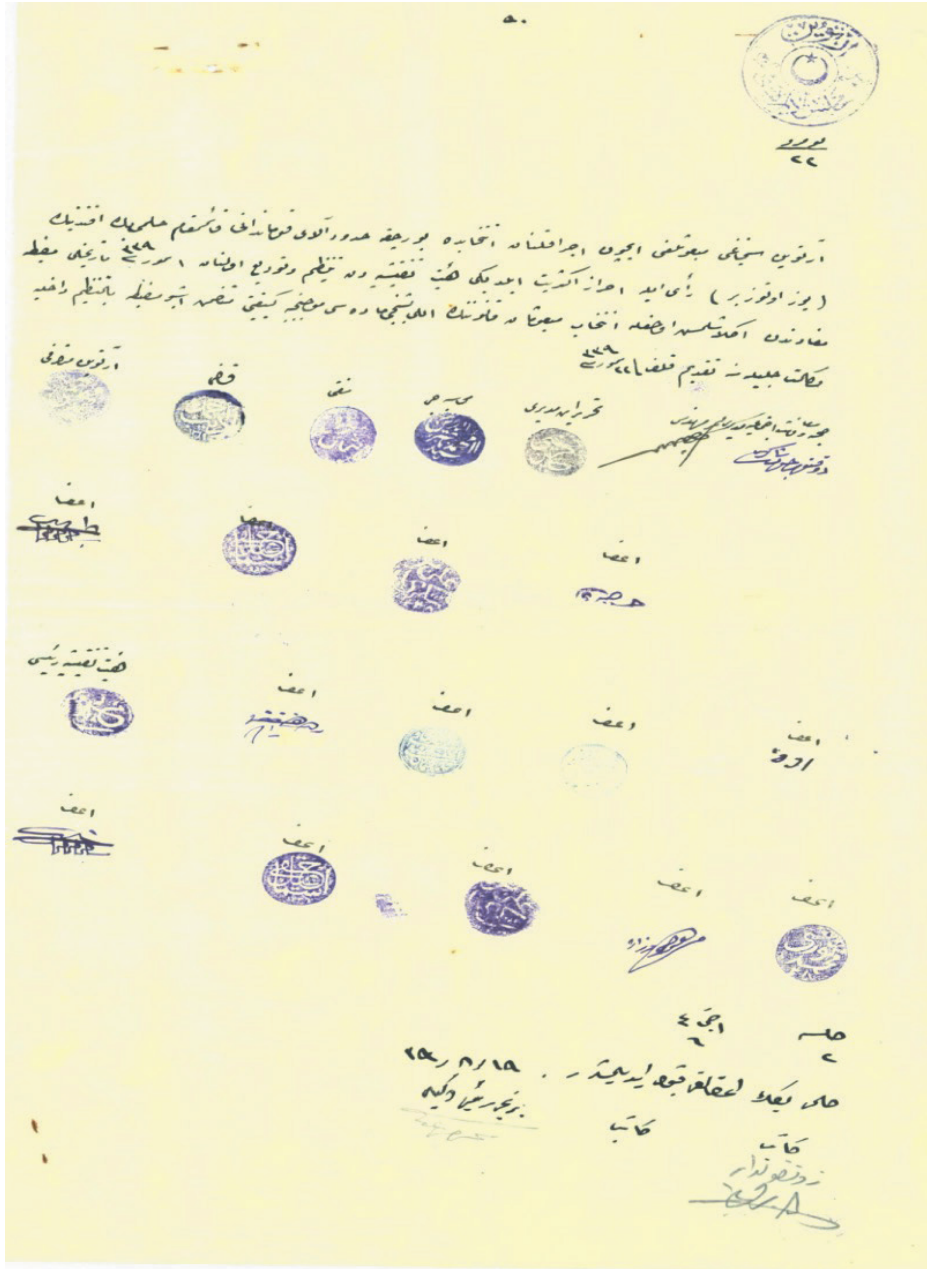
1877
 dergümü

316 da Mektebi Harbiyeden ney'et, Erzurumda 26/4 te misafir, 317 Eylülde Bitlis'e 31/2 K.3 Mülâzımlığına, 317 Teyrini sanide Diyarbekirde Alay 73/4 K.4 mülâzımlığına nakil, 325 te Malatyada 74/1 K.3 Mülâzımı evvel- lığına, 325* Şubatda İstanbulda endahat mektebi kursuna, 326 da Bayezitte 99/2 K.3 Yüzbaşıllığına, 327 de 4 nci İğvan hudut bölüğü Kumandaallığına umumi seferberlikte İğvanhan hudut taburu Kumandaallığına, 330 Kânuni evve 13 te Oltu şimalinde ağzından yaralandım, 331 Martta Erzurumda 50/3 Kuma danlığına, Ağustos 331 de ağır mecruhın hastahanesine, Eylülde 6 ay tebe dil hava ile Eğin, 332 Nisanında dil muayene menzile geçtim Mesudiye me- vayı depo müdürlüğüne, 4 nci menzil muntaka müfettişliği muavinliğine Te me ve Giresun nokta Kumandalıklarına, 333 nihayetinde talebin üzerine İ ri kışta 33 tabur 52 Kafkas Kumandanlığına, 334 çark ileri harekâtı i Kafkas ve İran, Tebriz Merkez K. 335 te Bayezit Mevki Kumandaallığı ile Y 18 Kumandanlığına, 336 Mayıs Kıraköşede mürettep 1 nci Liva kumande lığına bu Liva ile Kars taarruzuna iştirak, 336 Kânuni evvelde Kaymakas lığa, Gümüş, Erivan istikametindeki taarruzda Liva fırkaya inkılâp müre tep birinci Fırka Kumandanlığına, çarktaki harekâtın hitamında Artvin valisi K. ve Borçka hudut alayı Kumandanlığına, 339 da Artvin Mebislugu ile Büyük Millet Meclisi azalığına, 341 de Miralaylığa, 927 de talebin üzerine tekaütlüğe, 927, 28' bida'eti Ankarada, 928 Temmuzundan sonra F maliyeye geldim. Mülâzımlığımda 5 nci mecidi yaralandığımdan dolayı ka- miyakat madalyaları, Kars harekâtı dolayısıyla İstiklâl Madalyasını i mecliste ben takındım. Hiç hapis ve ceza görmedim. Tercüme-i halim takd kılında. 5 Nisan 929.

Emaliyede 939 da ölmüş

De-dem Hilmi Beyin Tercüme-i Hali

Ek 4 Ömer Hilmi Bey'in 1 Eylül 1923 Tarihinde Artvin Milletvekili Olarak Seçildiğini Gösteren Mazbata³⁴

34 https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_453_1_2.pdf

V. BÖLÜM

1946-1960 YILLARI ARASI (VIII., IX., X. Ve XI. DÖNEM) ÇORUH (ARTVİN) MİLLETVEKİLLERİ

Öğr. Gör. İbrahim YAHŞI*

GİRİŞ

1945 yılında yeniden başlayan çok partili hayat süreci Türk Siyasal hayatında da bambaşka bir dönem başlatmıştır. 5 Haziran ‘da Milletvekilliği yasasında birtakım değişikliklere gidildi ve Cumhuriyet tarihinde ilk defa tek dereceli seçim esasında 1946 genel seçimleri yapıldı. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk çok partili genel seçimi olan bu seçim adli denetim dışında, açık oy, gizli sayım gibi birtakım usulsüzlükler üzerine yapıldığından dolayı “şaiBELİ seçim” şeklinde de anılmıştır. Bu dönem sonrasında 1950 yılında gerçekleştirilmiş olan Genel seçimler sonucunda 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı son buldu ve akabinde gerçekleştirilmiş her iki seçimde de Demokrat Parti seçimleri kazanmıştır. Bu süreç içerisinde iktidar ve muhalefet partileri arasında gerçekleşen anlaşmazlıklar ciddi boyutlara ulaşmış ve yaşanan bu gerginlik sokağa taşmıştır. Bu sebeplerden dolayı DP antidemokratik önlemler almaya başlayınca halk arasında iktidara olan tepkide her geçen artmaya başlamıştır. Tüm bu olaylar neticesinde Türkiye tarihinin ilk askeri darbesine neden olmuş ve yapılan askeri darbe neticesinde Demokrat Parti iktidarı son bularak Cumhurbaşkanı, Başbakan ve DP Milletvekilleri yargılanmıştır.

Bu çalışma 1945 yılında yeniden canlanan çok partili hayata geçiş sürecinden Demokrat Parti iktidarı boyunca Çoruh¹ (Artvin) iline hizmet

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği A.B.D., ibrahim.yahsi@erdogan.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1189-9600>

1 Vilayetin adı 1956 yılında 17.02.1956 tarih ve 6668 No. lu Kanun’la Artvin olarak değiştirilmiştir. T.C. Resmi Gazete, Sayı: 9243, 25 Şubat 1956.

etmiş olan Milletvekillerinin biyografileri hakkında bilgi vermek amacıyla yapılmıştır.

ALİ ÇORUH² Ali Çoruh 1907 yılında Artvin’de doğdu³. Babasının adı Ömer, annesinin adı ise Baton Hanım’dır. Fakat annesinin adı Milletvekili tercümeihal kağıdında Fatma olarak yazılmıştır⁴. Ortaokul mezunu olan Ali Çoruh ziraat ve ticaretle uğraşmıştır. Artvin’de pek çok hizmette bulunmuş olan Çoruh, CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı⁵, Artvin daimî encümen üyeliği yaptı⁶. Ardından 1934 yılında Artvin Belediye başkanı⁷ olarak seçildi. Belediye başkanlığı döneminde şehrin kalkınması doğrultusunda önemli rol oynadı. Başkanlık görevinden sonra 1946 yılında yapılmış olan seçimlere CHP listesinden Artvin (Çoruh) milletvekili adayı olarak girdi. Seçimler sonucunda 60 062 oy alarak Artvin Milletvekili seçilmiş ve 1946-1950 yılları arasında TBMM’de Artvin’in sesi oldu⁸. TBMM’de milletvekili olarak bulunduğu dönemlerde Çalışma komisyonunda ve Meclis Hesaplarını İnceleme Komisyonlarında bulundu⁹. Ayrıca, meclisin kış tatiline karar vermesi münasebetiyle hükümetçe yapılacak işler ve Verem savaşı hakkında kanun münasebeti ile ilgili iki defa söz almış ve bu konularla ilgili görüş beyan etti¹⁰.

2 <https://artvin.bel.tr/EskiBelediyeBaskanlari.aspx> (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

3 TBMM Albümü (1920-2010), 1920-1950, C. 1, s. 460

4 Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi* VIII. Dönem(1946-1950), C. III, s.301

5 Artvine Hizmeti Geçmiş Siyasetçi ve Belediye Başkanı Ali Çoruh, perakendeisduyusu.com (Erişim tarihi: 15.07.2022).

6 Çufalı, a.g.e, s. 301-302

7 BCA, 30.11/ 103.11.3

8 Çufalı, a.g.e, s. 302

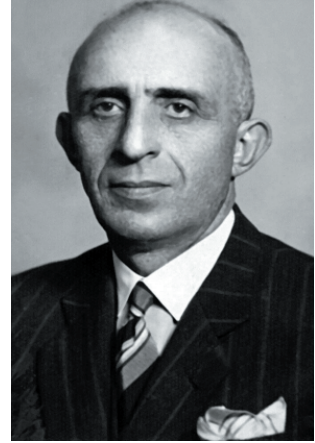
9 Çufalı, a.g.e, s. 510-536

10 TBMM ZC, D. 8, C. 10, B. 45, 20 Şubat 1948, s. 308; TBMM ZC, D. 8, C. 18, B. 68, 11 Nisan 1949, s. 247.

Sadece 8. Dönemde Artvin milletvekilliği görevinde bulunan Ali Çoruh evli ve 3 çocuk babasıdır. 26 Kasım 1969 yılında vefat etmiştir¹¹.

MEHMET CEMAL KAZANCIOĞLU¹²

1897 yılında Hopa'da doğdu¹³. Babasının adı Ahmed Hamdi, annesinin adı ise Halime'dir¹⁴. 1919 yılında Askeri Tıbbiye'den Teğmen rütbesiyle mezun olduktan sonra bir yıl Gülhane Hastanesi'nden çalışmış ardından 1920 yılında Tabur doktoru olarak Anadolu'ya geçti¹⁵. Tabur doktoru olarak Doğu'da Ermeni harekâtına, Alay Başkomutanı olarak Büyük Taarruza katıldı, aynı zamanda Afyon ve Dumlupınar muharebelerinde, Adapazarı ve Hendek isyanlarının takibatında ve Şeyh Said isyanının bastırılmasında bulundu¹⁶. Ayrıca, Edremit Hastanesi Tabîbliği, 12. Tümen Baştabîbliği, 1. Kolordu Baştabip Muavinliği, Muhafız Alayı Tabîbliğinde görevlerinde çalıştı. Hopa Hükümet Tabîbi, Belediye Azası, Çoruh Vilâyeti Umûmî Meclis ve Daimî Encümen Azası, Hopa Kızılay ve Türk Hava Kurumu Şubeleri Başkanı, Artvin Halkevi Başkanı, Belediye Kongresi Delegatesi gibi görevlerde de bulundu¹⁷. 1922 yılında yüzbaşı 1927 yılında da önyüzbaşı rütbesini almıştır. 1931 yılında tedavi amaçlı Viyana'ya gitmiş ve bir yıl sonra da 5. Dereceden harp malulü olarak emekliliğe ayrıldı¹⁸. Bu süreçten sonra bir süre Hopa Hükümet Tabipliği, Hopa Belediyesi üyeliği, Çoruh Vilayeti Umumi Meclis üyeliği, Çoruh Vi-

11 TBMM Albümü (1920-2010), 1920-1950, C. 2, s.460

12 TBMM 7. Dönem Meclis Albümünde soyadı Alper olarak da geçmektedir.

13 Çufalı, a.g.e, s. 305

14 TBMM Albümü (1920-2010), 1920-1950, s.460

15 Şemsettin Çelik, *CHP Hatay Bölgesi Müfettişlerinin Faaliyetleri ve Beşinci Genel Müfettişlik*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan 2022, Sayı: 55, ss. 72-73

16 TBMM Arşivi, HT.1204.1.7.

17 TBMM Albümü (1920-2010), 1920-1950, s.460

18 Çufalı, a.g.e, s. 306

layeti Daimî Encümen Azası, Hopa'da Kızılay ve Hava Kurumu şubeleri başkanlığı¹⁹, Artvin Halkevi Başkanlığı ve CHP Çoruh Vilayeti İdare Heyeti Başkanlığı görevlerini yerine getirdi²⁰.

Siyasi hayatına 28 Şubat 1943 (7. Dönem) tarihinde yapılmış olan genel seçimlerde Çorum milletvekili olarak devam etmiş olan Kazancıoğlu²¹, 21 Temmuz 1946 (8. Dönem) tarihinde yapılmış olan genel seçimlerde de 62 850 oy alarak Artvin'den (Çoruh) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Milletvekili olarak seçildi²². Mecliste bulunduğu dönemlerde Bayındırlık, İçişleri, Sağlık ve Sosyal yardım, Bütçe Komisyonları üyeliğine seçildi²³.

Kazancıoğlu, TBMM'de Bayındırlık Bakanlığının 1948 yılı Bütçesi, Balıkçılık sanayiinin inkişafına temin için Su Ürünleri Kanunu tasarısının Meclise getirilmesi, Tarım Bakanlığı ve Orman Genel Müdürlüğü 1949 yılı bütçeleri, İstanbul Milletvekili Celal Bayar'ın, 28 Ekim 1949 tarihli gazetelerde yayınlanan seçim hakkında beyanatı, İşletmeler Bakanlığı 1950 yılı bütçesi, Köy inşaatı dolayısıyla köylülerle Muhtarlardan alınan kazanç vergilerinin silinmesi konuları ile ilgili görüş beyan etmek için söz aldı. Afyon Karahisar Milletvekili Şahin Laçın ve iki arkadaşının, buğday ihraç dolayısı ile Eski Ticaret Bakanı hakkında Meclis soruşturması yapılmasına dair önergesinin yapılmakta olan teftiş ve tahkikatın neticelenmesine kadar tehiri, Çoruh ormanları, İstanbul Milletvekili Celal Bayar'ın 28 Ekim 1949 tarihli gazetelerde yayınlanan seçim hakkında beyanatı gibi konular hakkında sözlü soru önergelerinde bulunmuş ve aynı zamanda Köy Bütçelerinden yapılacak inşaat Mütahhitlerinden Kazanç ve buhran vergileri alınmaması, Yusufeli İlçesi Merkezinin Öğdem'den, Ahlat'a kaldırılması ve bu merkeze Yusufeli adının verilmesi hususlarında tekliflerde bulundu²⁴.

19 Artvin Milletvekilleri Mehmet Cemal Kazancıoğlu "Milletvekili- Hekim", turkiye-artvinilergazetesi.com (erişim tarihi: 10.007.2022)

20 BCA, 490.1/433.1796.1

21 TBMM Albümü (1920-2010), 1920-1950, s.460

22 Artvin Milletvekilleri Mehmet Cemal Kazancıoğlu "Milletvekili- Hekim", turkiye-artvinilergazetesi.com (erişim tarihi: 10.007.2022)

23 Çufalı, a.g.e, s. 510-523

24 TBMM ZC., D. 8, C.11, B. 52, 28.04.1948, s.196-198

1950 yılı kasım ayı sonlarına doğru Akif İyidoğan'ın yerine CHP Hatay Bölgesi müfettişliğine tayin oldu. Fransızca ve az düzeyde Almanca bilen, evli ve 3 çocuk babası olan Mehmet Cemal Kazancıoğlu 6 Şubat 1954 tarihinde vefat etti²⁵.

MECİT BUMİN²⁶

1916 yılında Artvin ili Yusufeli-Kılıçkaya (Taşkiran) köyünde doğdu. Babası Ahmet Efendi, annesi ise Fatma Hanım'dır. İlkokulu Kılıçkaya'da, ortaokulu Erzurum ilinde, Liseyi ise Erzurum Erkek Lisesinde okudu ve ardından İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesine girdi ve buradan 1939-40 döneminde tıp doktoru derecesi alarak mezun oldu²⁷. 1940 yılında Meliha hanımla evlendi. Askerlik görevini yerine getirmek amacıyla 1940 yılında Tıp Tatbikat okuluna girdi ve 17 Ağustos 1941 tarihinde Yd. Tabip Asteğmen oldu. Kırıkkale Silah Fabrikasında askerlik görevini tamamladı²⁸. İlk görev yeri olarak Yusufeli'ne bağlı Öğdem köyüne atanan Bumin²⁹ ardından 1943 yılında Şavşat Hükümet Tabipliğine, 1945'te Oltu Hükümet Tabipliğine ve 1946 yılında ise Yusufeli Hükümet Tabipliğine atandı. Görevi boyunca halkla yakın ilişkiler kurarak halkın çekmiş olduğu sıkıntıları gözlemlemiş ve 1949 yılında tayin edildiği Ankara Sıtma Savaşı Nallıhan Şubesine gitmeyerek görevinden istifa etti. İstifa kararı sonrası Bumin, Çoruh Vilayetinden Demokrat Parti Milletvekili adayı oldu ve 33 262 oy alarak IX. Dönem Çoruh Milletvekili olarak Meclise girdi. Gümrük, Tekel, Ulaştırma ve Bayındırlık komisyonlarında çalıştı. Devlet hizmetinin vatandaşın ayağına götürülmesi, köy öğretmenleri ve köy grup sağlık memurları konularında sözlü; işletmelerde çalışanların ücretleri hakkında yazılı sorusu, verdiği iki kanun teklifinin geri veril-

25 Çufalı, a.g.e, 2012, s. 305-306

26 Zühtü Arslan, Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954), C. 3, s.166

27 Sinan Başaran, *Yassıada'da Yargılanan Artvin Milletvekilleri*, s. 13-14

28 Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954), C.7, s. 259

29 Başaran, a.g.e, s. 14

mesine dair önerisi, hayvan yem bedellerinin birleştirilmesi, köy okulları teşkilâtı, yol mükellefiyeti ve Çay Kanunu konularında kanun teklifleri bulunan Bumin, Genel Kurulda 15 farklı konuda da konuşma yaptı³⁰.

X. Dönem Çoruh XI. Dönem Artvin Milletvekili seçilen Dr. Mecit Bumin, Mecliste bulunduğu 1954 yılında Radyoloji alanında ihtisas yaparak Radyoloji uzmanı oldu³¹. Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve 28 arkadaşının Türkiye Büyük Millet Meclisine bir kanun teklifi vermesiyle Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kuruluşu için ilk adım atılmış olup bu kanun teklifine imza atan milletvekillerinden birisi de Çoruh Milletvekili Dr. Mecit Bumin'dir³².

Üçüncü Dönem vekilliği sırasında meydana gelmiş olan 27 Mayıs Askeri Darbesi'yle tutuklandı ve Yassıada Yüksek Adalet Divanınca, Anayasayı çiğneme suçlaması ile yargılanarak 4 yıl 2 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1962 yılında çıkarılmış olan aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuştu fakat siyasi ve bazı özlük hakları iade edilmedi ve bu sebepten dolayı Erzurum'da serbest hekimliğe başladı. Amme hizmetlerinden mahrumiyet cezasının kaldırılmasından sonra 1967 yılında S.S.K Erzurum Hastanesi radyoloji uzmanlığına atanmış olan Bumin 1973 tarihinde Erzurum Hastanesi Başhekim yardımcılığına getirildi. 1779 yılında yaş haddinden emekliye ayrıldı ve bu tarihten sonra Bursa'ya yerleşerek Bursa Özel Hastanesi'nde Radyoloji uzmanlığı yapmaya başladı. Bu görevi esnasında 10 Ocak 1985 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucunda 69 yaşında vefat etti³³.

30 TBMM ZC., D. 11, C. 1, B. 14, 13.12.1957, s.144; TBMM ZC., D. 11, C.2, B. 48, 27.02.1958, s.951

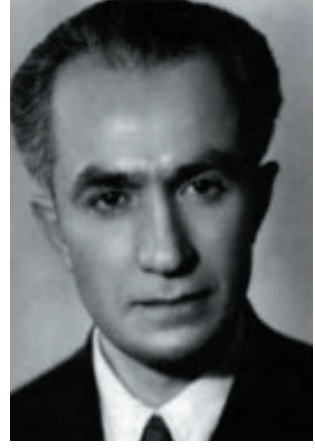
31 Demokrat Çoruh, 8, 28 Ağustos, 5 Ekim 1959.

32 Zehra Aslan, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/karadeniz-teknik-universitesi-ktu/?pdf=4976>

33 Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem, C.7, s. 259

ABBAS GİĞİN³⁴

1915 yılında Artvin merkezde doğdu. Babasının adı Mustafa, annesinin adı ise Vildan'dır³⁵. Amerikan Erkek Koleji, Kabataş Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur³⁶. Uzmanlığını Dahiliye alanında tamamladı. 1942 yılında Yedek Subay okuluna girmiş olan Dr. Abbas Gigin 1943 yılında asteğmen rütbesiyle bu okuldan mezun oldu ve 29 Nisan 1945 tarihinde terhis edildikten sonra serbest tabip olarak çalışmaya başladı. 1950 yılında Keriman hanımla evlendi.

IX. Dönem seçimlerine Demokrat Partiden adaylığını koyarak seçimlere katıldı 31 813 oy alarak milletvekili seçildi³⁷. TBMM'de bulunduğu süreçte Meclis Hesaplarını İnceleme Komisyonunda çalıştı. Milletvekilliği süreci boyunca Pasaport Kanunu, Difteri aşısının mecburi olarak tatbik edilmesine dair kanun, 1952 yılı Bütçe Kanununun tümü, Sayıştay 1952 yılı Bütçesi, Adalet Bakanlığı 1952 yılı Bütçesi, Emniyet Genel Müdürlüğü 1952 yılı Bütçesi, İçişleri Bakanlığı 1952 yılı Bütçesi, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1952 yılı bütçeleri, Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Tekel Genel Müdürlüğü 1952 yılı bütçeleri gibi diğer kurum ve kuruluşların bütçeleri hakkında söz aldı³⁸. Milletvekilliği süreci sadece IX. Dönem Çoruh Milletvekilliği ile sınırlı olan Dr. Abbas Gigin, Milletvekilliği sonrasında, 1954'te İşçi Sigortaları İstinye Dispanseri Başhekimliği, 1955'te İşçi Sigortaları Malatya Dispanseri Başhekimliği, 1956'da Eyüp Dispanseri Dahiliye Müttehassıslığı, 1964'te

34 TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.554

35 <https://www.biyografya.com/biyografi/19507>

36 Öztürk, a.g.e, s.261

37 Öztürk, a.g.e, s.261, Muharrem Turp (2018), *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Mihenk Taşı: Basında 1950 Seçimleri*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVIII/37 (2018-Güz/Autumn), s.706

38 TBMM ZC., D. 9, C.1, B. 23, 14.07.1950, s.779; TBMM ZC., D. 9, C. 12, B. 29, 21.01.1952, s. 231-233

Eyüp Dispanserinin Başhekim Yardımcılığı, 1967’de S.S.K. Eyüp Hastanesi Dahiliye Müttehassısı ve Başhekim Yardımcılığı görevlerini üstlendi ve 1 Ekim 1979 tarihinde emekliye sevk edildi. İki çocuk babası olan ve İngilizce bilen Abbas Gigin, 10.02.2002 tarihinde vefat etti³⁹.

MESUT GÜNEY⁴⁰

Artvin’in Arhavi ilçesi Güngören köyünde 1880 yılında doğdu. Babası Ali Efendi, annesi Ayşe hanımdır. İlk ve ortaöğrenimini Trabzon

ilinde tamamlamış ve ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girmiş ve eğitimini tamamladıktan sonra Kırklareli, Alaşehir Bidayet Mahkemesi ⁴¹Müddeî-i Umûmî Yardımcılığına⁴² getirildi. Bu görevinden sonra sırasıyla Alaşehir Bidayet Mahkemesi Müddeiumumi Yardımcılığı, İspir Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Ödemiş Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Saruhan Bidayet Mahkemesi Müddeiumumiliği, Trabzon Merkez Sulh Hakim Yardımcılığı, Ardahan Bidayet Hakimliği, Ardahan Asliye

Mahkemesi Başkanlığı, Artvin Cinayet Mahkemesi Başkanlığı, Üsküdar Müstantik Hakimliği, Kayseri Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığı, Balıkesir Adli İhtisas Hakimliği, Muğla Ağır Ceza Başkanlığı, Muğla Hakimliği, Kütahya Ağır Ceza Başkanlığı gibi devlet görevlerinde bulundu ve ardından 25 Ağustos 1941’de Temyiz Mahkemesi Üyeliği⁴³ ve Yargıtay üyeliği-ne seçildi⁴⁴. 1945 yılında 65 yaşını doldurduğundan dolayı yaş haddinden emekliye ayrıldı.

1950 genel seçimlerinden DP adaylığını koydu ve 29 088 oy alarak IX. Dönem Artvin Milletvekili seçildi. Mecliste bulunduğu dönemde Di-

39 Öztürk, a.g.e, ss.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.554, <https://www.biyografya.com/biyografi/19507>,

40 TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.554

41 İstinaf mahkemeleri var iken ilk derece mahkemelerine verilen isim

42 Savcı Yardımcılığı

43 Öztürk, a.g.e, s.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.263-264,

44 TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.554

lekçe ve Adalet komisyonları, Akaryakıt ve Harçlar Kanunu ve milli mücadelede er olarak katılan memurlar konularında kurulan geçici komisyonlarda görev aldı⁴⁵. Ayrıca bu dönemde Trabzon'un Çaykara Kazasının Paçan Köyünden Kaltabanoğlu Ahmet Yılmaz'a vatani hizmet tertibinin maaş bağlanmasına dair kanun teklifinde bulundu ve aynı zamanda, Arhavi Bucağının ilçe haline getirilmemesi ve bu bucağa bağlı Pilarget Köyünün Hopa'ya bağlanması sebepleri⁴⁶, İşletmeler müesseselerinde vazife gören memurlardan bâzılarına maaşlarından başka yevmiye de verildiğinin, doğru olup olmadığı⁴⁷, Hopa vapur seferleri ve Çoruh'un, il ve köy yolları konularında yazılı sorular sordu.

IX. Dönem Milletvekilliğinin ardından siyasi hayatını sonlandıran Güney, avukat olarak çalışmaya devam etti. Fatma hanımla evli olan ve 5 çocuk sahibi olan Mesut Güney 7 Mart 1964 tarihinde vefat etti⁴⁸.

ALİ RIZA SAĞLAR⁴⁹

Mehmet Efendi ve Raziye Hanım'ın oğlu olan Ali Rıza Sağlar 1900 yılında Aydın'ın Nazilli İlçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Nazilli'de tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini kazandı. Askeri öğrenci olarak devam etmiş olduğu Tıp Fakültesi'nden muvazzaf teğmen olarak orduya dahil oldu. Bu süreç zarfında Dahiliye alanında da ihtisasını tamamladı ve 1924 tarihinde Tbp. Yüzbaşı olarak Erzurum Askeri Hastanesinde Dahiliye uzmanı olarak göreve başladı. Burada şark hizmetini tamamladıktan sonra Samsun Askeri Hastanesi dahiliye uzmanlığına getirildi. 1931 tarihinde kıdemli yüzbaşı olduktan sonra İstanbul Deniz Hastanesinde göreve başladı. 1936 tarihinde Tbp. binbaşı rütbesine

⁴⁵ Öztürk, a.g.e, s.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.263-264,

⁴⁶ TBMM ZC., D. 9, C. 16, B. 79, 12.11.1952

⁴⁷ TBMM <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c016/b088/tbmm090160880434.pdf>

⁴⁸ Öztürk, a.g.e, ss.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, 264

⁴⁹ TBMM Meclis Albümü, Cilt 2, s.554

yükseldi⁵⁰. Bu süreçten sonra sırasıyla Haydarpaşa ve Gümüşsuyu hastaneleri dahiliye uzmanlığı sağlık kurulları, Edirne Hastanesi Başhekimliği gibi görevlerinde bulundu. 1943 yılında yarbaylığa terfi etti. Ordudan özel izin alarak Balıkesir Kızılay Derneğinin ikinci Başkanlığına seçildi⁵¹ ve bu görevinden sonra Bursa Hastanesinde görev yaparken sağlık sorunları sebebiyle bizzat kendi isteğiyle emekliye ayrıldı⁵².

Emeklilik süresi boyunca da çalışma hayatına devam eden Ali Rıza Sağlar, 1946 yılında İstanbul Nişantaşı Kızılay Başkanlığı, Kızılay Dispanserinin fahri Baştabipliği, İstanbul Tramvay İdaresi Şişli Hastanesi dahiliye uzmanı gibi görevlerde bulundu.

İstanbul Tramvay İdaresi Şişli Hastanesi'nde görevini yerine getirdiği esnada siyasete atılarak 1950 seçimlerinde Demokrat Partiden aday oldu ve yapılan seçimler sonucunda 29 506 oy alarak IX. Dönem Çoruh Milletvekili seçildi⁵³.

Milletvekilliği süresi boyunca Ulaştırma, Sağlık ve Sosyal Yardım komisyonları, İmar ve Kalkınma Bankası konusunda kurulan geçici komisyonunda çalıştı. Yasama etkinliği sırasında Nazilli Basma Fabrikası, Gülhane Akademisi konularında sözlü sorusu, 1951 ve 1952 Bütçe Kanunu, çeşitli Bakanlıkların ve Kurumların bütçeleri, Boğazlıyan eski Kaymakamı Kemal'in ailesine vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması, İlk tahsil üzerine bir yıllık mesleki tahsil görmüş olan köy ebeleri, Gülhane Akademisindeki görevlendirmeler, Türk Tabipleri Birliği Kanunu, Milli Korunma Kanunu, Adli Tıp Müessesesi Kanunu, Eczacılar ve Eczaneler hakkında kanun, Hemşirelik kanunu gibi 26 farklı konuda konuşmalar yaptı⁵⁴.

Milletvekilliği süreci sona erdikten sonra serbest hekimlik yapmaya başladı. Bir çocuk babası olan Dr. Ali Rıza Sağlar 15.10.1970 tarihinde vefat etti⁵⁵.

50 Öztürk, a.g.e, ss.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.265-266

51 TBMM Meclis Albümü, C.2, s. 554

52 BCA, 30.11/ 178.27.2

53 Öztürk, a.g.e, ss.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.266

54 TBMM Arşivi, Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Ali Rıza Sağlar, IX.Dönem,

55 TBMM Meclis Albümü, C.2, s. 554, Öztürk, a.g.e, ss.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.266

ZİHNİ URAL⁵⁶

1893 yılında Artvin'in Şavşat ilçesi Yeniköy mahallesinde dünyaya geldi. Meclis kayıtlarında adı Zihni Oral olarak da adı geçmektedir. Baba adı İsmail anne adı ise Tuntul'dur⁵⁷. İdadi mezunu olan Zihni Ural bir süre Şavşat'ta öğretmenlikte yaptı. Gürcülerin Şavşat'ı işgal ettikleri dönemde Şavşat'taki okulun öğretmenliğini ve müdürlüğünü yapan Zihni Ural tevkif edilerek Ardauç'a gönderildi. Gürcistan mümessili Caferidze ile yapılan görüşme sonrasında serbest bırakıldı ve ardından Oltu postanesinden Ankara'ya, işgal kuvvetlerinin yaptıklarını anlatan ve çevre halkının Anavatan'a bağlanma isteklerini belirten bir telgrafı çekti⁵⁸.

1938 yılında yapılan DP Parti Kurultayına katılan delegelerden birisi olan⁵⁹. Zihni Ural, Öğretmenlik mesleğinden sonra Şavşat Belediye Başkanlığı⁶⁰ ve İl daimî encümen üyeliği görevlerinde bulundu. İl daimî encümen üyeliği yaptığı sırada 1950 yılı genel seçimlerinde 29 786⁶¹, 1954 yılında yapılan genel seçimlerde de 39 933 oy alarak IX. ve X. Dönem Çoruh (Artvin) Milletvekili olarak yasama faaliyetlerinde bulundu⁶².

Yasama faaliyetleri esnasında Ekonomi ve İçişleri komisyonları, Orman Kanunu, Kan Gütme, Orman Genel Müdürlüğü Teşkilâtı ve İskân Kanunu konularında kurulan geçici komisyonlarda görev yaptı⁶³. Köy sağlığı konusunda sözlü sorusu, bir kanun teklifinin geri verilmesine dair önergesi, inşaat malzemesi imaline dair kanun teklif, Bâzı Suç ve Ce-

⁵⁶ Şavşat Belediyesi, Erişim: 16.07.2022

⁵⁷ TBMM Meclis Albümü, C.2, s. 554, Öztürk, a.g.e, ss.261-262, TBMM Albümü (1920-2010) 1950-1980, C. 2, s.267

⁵⁸ Sedat Bahadır, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Mustafa Adil Özder Dizisi: I, Yusufeli Belediyesi Yayınları 2017, s. 145

⁵⁹ Son Posta Gazetesi, 23 Aralık 1938, s.11, Erişim: 16.07.2022

⁶⁰ Şavşat Belediyesi, Erişim: 16.07.2022, TBMM Meclis Albümü, C.2, s. 554

⁶¹ Öztürk, a.g.e, ss.267

⁶² BCA, 30.10/ 78.516.11

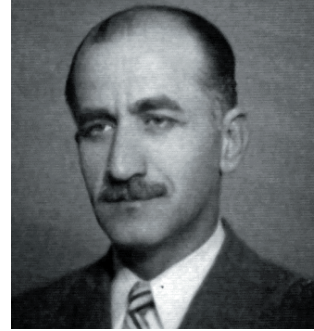
⁶³ Öztürk, Türk Parlamento Tarihi X. Dönem, s.267

zaların Affı hakkındaki Kanun, 1951 yılı Bütçe Kanununun tümü, bazı bakanlıkların ve kurumların bütçeleri, Hayvanlar Vergisi Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı maddelerinin kaldırılması, Gayrimenkule tecavüzün def'ine dair Kanun, Gümrük Muhafaza Komutanlığı eski tayfalarından Alioğlu Hüseyin Toycanlar'a vatani hizmet tertibinden aylık bağlanmasına dair Kanun ve Ateşli Silâhlar ve Bıçaklar hakkındaki Kanun gibi 22 konuda 45 konuşma yaptı⁶⁴. Aynı zamanda Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kurulmasına dair kanun teklifine imza atan Milletvekillerinden birisidir⁶⁵. TBMM Eski Başkanlarından Sabit Osman Avcı “*Şavşatlı Zihni Ural ise cumhuriyet sonrası Şavşat'ın gelişmesine büyük katkılarda bulunan değerli bir siyasetidir. Artvin'de yapılan pek çok şey onun eseridir. O hem milletvekili hem de bir halk adamıydı*” şeklinde Zihni Ural'dan övgüyle bahsetmiştir⁶⁶.

Evli ve 3 çocuk babası olan Zihni Ural X. Dönem Milletvekilliği süreci içinde 26 Kasım 1955 tarihinde vefat etti⁶⁷.

HÜSEYİN⁶⁸ YAŞAR GÜMÜŞEL

28 Ekim 1914 tarihinde Artvin'in Arhavi ilçesinin Şenköy köyünde (Kutunit Süfla) dünyaya geldi⁶⁹. Babası Temyiz Mahkemesi üyesi olan Mehmet Fevzi Bey annesi ise Fatimetül Zehra hanımdır. 1927 yılında ilk öğrenimini İstanbul'da bulunan Beyazıt 5 No. lu ilkokulunda, ortaokulu Artvin ortaokulunda tamamladı.

⁶⁴ TBMM Arşivi, Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak

⁶⁵ Karadeniz Teknik Üniversitesi Kuruluşu ve İlkleri, Ed. Sadettin Korkmaz, Karadeniz Teknik Üniversitesi yay., Trabzon 2004, Zehra Arslan, Atatürk ansiklopedisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Erişim: 17.07.2022

⁶⁶ Şahver Karasüleymanoğlu, TBMM Eski Başkanı Sabit Osman Avcı ile Söyleşi, Çoruh Söyleşileri, erişim: 16.07.2022

⁶⁷ TBMM Meclis Albümü

⁶⁸ Meclis kayıtlarında “Yaşar Gümüsel”, nüfus kaydın da ise “Hüseyin Yaşar Gümüsel” olarak geçmektedir.

⁶⁹ 1914 yılında Arhavi, Lazistan Sancağının Hopa kazasına bağlı olduğundan dolayı doğum yeri bazı belgelerde Hopa olarak da geçmektedir.

Çoruh'ta başlamış olduğu lise öğrenimini ise İstanbul Pertevniyal lisesinde tamamladı ve Ocak 1937 tarihinde Ankara PTT İdaresinde aday memur olarak göreve başladı. Bu görevine devam ederken PTT İdare hesabına Ankara Hukuk Fakültesine de devam etti ve buradan 1939 yılında mezun oldu⁷⁰. Mayıs 1939 tarihinde Muamelat müdürlüğüne memur olarak atandı. Bu yıl içerisinde Ayşe Suphiye Hanımla evlendi. 1937 yılı temmuz ayında Ankara posta şefliğine, ardından Ankara Murakıplığına (denetçi) ve ardından da Adana Murakıplığı görevlerine getirildi. Adana'daki görevinin ardından Ankara murakıplığına getirildi. Temmuz 1940 tarihinde müfettiş yardımcılığına atandı⁷¹ ve aynı yıl Yedek Subay okuluna girdi ve topçu asteğmen rütbesiyle bu okuldan mezun oldu. Kıta hizmetini tamamlamasının ardından 1942 yılında terhis edildi ve eski görevi olan müfettiş yardımcılığına tekrar geri döndü. Aralık 1943 yılında 4. sınıf müfettişliğine, Haziran 1949'da 3. sınıf, Nisan 1950'de 2. sınıf müfettişliğine yükseldi⁷² ve Temmuz 1951 yılında Zatişleri (Personel) Müdürü⁷³, Ekim 1953'te de Personel (Zatişleri) Dairesi Başkanı görevine getirildi. 1950-51 yıllarında aynı zamanda PTT Meslek Okulu'nda beynelmilel (uluslararası) posta işletmesi dersleri verdi. Bu görevde bulunduğu esnada 1954 yılında yapılmış olan gelen seçimlerinde DP'den adaylığını koydu ve yapılan seçimler sonucunda 40 068 oy alarak X. Dönem Çoruh Milletvekili olarak seçildi⁷⁴. XI. Dönemde de yine aynı ilden Milletvekili seçilerek TBMM'de yasama faaliyetlerinde bulundu⁷⁵.

Bütçe ve Maliye komisyonları ve Emekli Sandığı Kanunu, Maden Kanunu, Orman Mahsulleri, 3460 sayılı Kanunun değiştirilmesi konularında kurulan geçici komisyonlarında yer aldı⁷⁶. Aynı zamanda Emekli Sandığı Kanun değişikliği ile ilgili geçici komisyonun sözcülüğünü yaptı⁷⁷.

70 Öztürk, TPT X. Dönem, s.210

71 TBMM Meclis Albümü, C.2, s.625

72 Öztürk, TPT X. Dönem, s.210

73 BCA, 30.11/ 225.26.10

74 BCA, 30.10/ 78. 516. 11

75 Öztürk, TPT X. Dönem, s.210-211,

76 TBMM ZC, D.10, C. 1, B. 3, 24 Mayıs 1954, s.39; TBMM ZC, D.10, C. 14, B.2, 12 Kasım 1956, s.30

77 Öztürk, TPT X. Dönem, s.211, TBMM ZC, D.10, C. 10, B. 31, 1 Şubat 1956, s.5

Devlet Memurları Kanunu, Milletvekili Seçim Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı maddelerinin kaldırılması dair kanun, Belediye Gelirleri Kanunu ve Gümrük Kanunu'nun değiştirilmesi konularında kanun teklifleri, Maliye Komisyonundan istifa önergesi ve genel kurul'da, Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Münakalât Vekâleti, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Umum Müdürlüğü 1960 yılı bütçeleri konularında 4 defa konuşma yaptı⁷⁸.

Milletvekilliği süresi boyunca sık sık memleket ziyareti yaparak hemşerileriyle bir araya geldi⁷⁹. Milletvekilliğinin yanı sıra ithalat ve ihracatla da uğraştı⁸⁰. Basın hayatına da dahil olan Yaşar Gümüşel 26 Nisan 1959 tarihinde *Türkiye Bugün* adlı günlük gazetenin yayımına başladı ve gazete 31 Mayıs 1960 tarihine kadar yayın hayatına devam etti⁸¹.

27 Mayıs Askeri Darbesinden sonra Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nca Anayasayı çiğneme, haksız mal edinme, Arhavi'de Çay Atölyesi yerine Çay Fabrikası inşa ettirme, haksız gazete kâğıdı tahsisi gibi konularda yargılanmış ve Anayasayı çiğneme suçundan 5 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı⁸². 1962 çıkan afla beraber tahliye oldu ve hak mahrumiyeti cezası yüzünden serbest avukatlık yaptı. Hak mahrumiyeti cezasının kaldırılmasının ardından Ekim 1966 tarihinde Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu üyeliğine seçildi. Evli ve 5 çocuk babası olan Yaşar Gümüşel, 14 Kasım 1973 tarihinde vefat etti⁸³.

⁷⁸ TBMM ZC, D. 10, C. 15, B. 15, 30 Haziran 1954, s. 338-339,

⁷⁹ Demokrat Çoruh, 3,24 Eylül, 17 Kasım 1959

⁸⁰ BCA, 10.9/233. 719. 2.

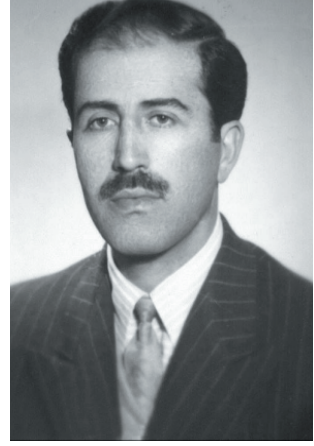
⁸¹ BCA, 10.9/ 339. 1043. 4.

⁸² Cumhuriyet, 22 Eylül 1961; Akis Dergisi, 17 Eylül 1962, s.7, Emine Naskali, Yassıada Mahkemesi Anayasayı İhlal Davası (Erişim: 16. 07. 2022)

⁸³ Öztürk, TPT X. Dönem, s.211

HİLMİ ÇELTİKÇİOĞLU⁸⁴

1922 yılında Artvin' e bağlı Vezirköy Köyünde doğdu. Baba adı Kazım Kaydi Efendi, anne adı ise Mihriban hanımdır⁸⁵. İlk ve ortaokul Artvin'de okudu ve ardından Trabzon Lisesine gitti ve buradan 1942 yılında mezun oldu ve bir yıl sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Eczacı Okuluna girdi. Maddi sebeplerden dolayı eğitimini yarıda bıraktı ve Vatanı görevini yapmak üzere askere gitti. Mayıs 1946 yılında Yedek Subay Okuluna girdi ve buradan 1946 yılında levazım asteğmen rütbesiyle Hasankale'de askerliğini tamamlayarak terhis oldu. Terhis olduktan sonra 1947 yılında Artvin'e gelerek kırtasiyecilikle uğraşmaya başladı. Yine aynı yıl Çoruh Demokrat Parti il müteşebbis heyetini oluşturdu ve 1950- 1954 yıllarında D.P il başkanlığını üstlendi⁸⁶.

Kırtasiyesini kardeşine devrederek⁸⁷ basın-yayın hayatına girdi. Artvin'de ilk matbaayı Çeltikçioğlu Matbaasını kurarak Demokrat Çoruh adlı günlük bir gazete yayınlamaya başladı⁸⁸. Aynı zamanda müteahhitlik işleriyle de uğraştı ve 1953 yılında Ardanuç ve Kılıçkaya içme suyu inşaatlarını tamamladı.

1954 yılında yapılan genel seçimlerine Demokrat Parti adayı olarak katıldı ve seçimler sonucunda 39 502 oy alarak X. Dönem Çoruh Milletvekili oldu⁸⁹. 1957 genel seçimlerinde de yine aynı ilden aday oldu ve seçim sonucunda 31 321 oy alarak XI. Dönem Çoruh Milletvekili olarak TBMM yasama faaliyetlerine katıldı⁹⁰. Milletvekilliği döneminde İlk-

⁸⁴ Zühtü Arslan, Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960), C. 3, s.168

⁸⁵ TBMM Arşivi, Zat ve Sicil Dosyası, Hilmi Çeltikçioğlu, Sicil No: 1988

⁸⁶ Öztürk, TPT X. Dönem, C. 2, s.208

⁸⁷ BCA, 10.9/ 206. 796. 1

⁸⁸ Faruk Taşkın, Artvin Basın Tarihi Üzerine Birkaç Not, Edt. Ayşe Erkmen, Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar, İksad Yayınları, Ankara 2020, s. 326

⁸⁹ BCA, 30.10/ 78. 516. 11

⁹⁰ Zühtü Arslan, TPT XI. Dönem, C.3, s. 168

tisat ve Ticaret komisyonlarında yer aldı. Millî Korunma Kanunu'nun iki maddesinin değiştirilmesi hakkındaki teklifi müzakere kanunu (kâtipliğe), Merkez Bankası Kanunu, gayrimenkul kiralari, ödünç para verme, su mahsulleri konularında kurulan geçici komisyonlarında görev aldı. Çoruh il adının "Artvin" olarak değiştirilmesine dair kanun teklifi, Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinin tadili, Orman Kanunu ve Nafia Vekâleti, Devlet Su İşleri ve Karayolları Umum müdürlükleri 1955 yılı bütçeleri gibi konularda Genel Kurul'da konuşması vardır⁹¹.

Parti içerisinde bir süre sonra Adnan Menderes'e muhalif olan Yaylacılar arasında yer aldı. 1960 darbesi sonrası Yassıada da yargılanan Hilmi Çeltikçiöğlü Yüksek Adalet Divanınca Anayasayı çiğneme suçlamasıyla 4 yıl 2 ay hapis cezasına çarptırıldı. 1962 yılında çıkarılan af la tahliye edildi⁹². Tahliye sonrasında tekrar basın hayatına atıldı ve bir süre sonra emekliye ayrıldı⁹³.

1983 yılında darbecilerin desteklemiş olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin Artvin teşkilatlanmasında çalıştı ve bir süre partinin Artvin İl Başkanlığı görevini üstlendi. Aynı yıl yapılan seçimlerde MDP'den milletvekili adayı oldu. Bir yandan müteahhitlik işlerine de devam etti ve Artvin, Trabzon, Erzurum, Antalya, Rize gibi illerde devlet işlerinin müteahhitliğini üstlendi. Artvin Devlet Hastanesi'nin inşaatı, Artvin Merkez Otogarı İnşaatı, Artvin Merkez Sosyal Hizmetler Binası İnşaatı bu işlerden birkaçıdır⁹⁴.

Memleketi Artvin adına pek çok faaliyetin içerisinde yer alan Çeltikçiöğlü, birçok ilde Artvinli vakıf ve derneklerin kuruculuğunu da üstlendi. İstanbul'da bulunan Artvin Hizmet Vakfının onur kurulu üyeliğine seçildi⁹⁵.

91 TBMM ZC, D. 10, C.5, B. 48, 24.02.1955, s. 688; TBMM ZC, D. 10, C. 9, B. 25, 18.01.1956, s. 160; TBMM ZC, D. 10, C. 10, B. 35, 01. 02. 1956, s. 133; TBMM ZC, D. 10, C. 13, B. 98, 24.08.1956, s. 660-670

92 BCA, 10. 9/ 423. 1265. 1.

93 Öztürk, TPT X. Dönem, C. 2, s.209

94 Başaran, a.g.e, s. 97-98

95 "Artvin Bir Değerini Daha Son Yolculuğuna Uğurladı", hopam.com, 8 Ağustos 2015, (Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2022)

1954 yılında Neriman Hanımla evlenen ve 3 çocuk sahibi olan Çeltikçioğlu, Ağustos 2015 yılında 93 yaşında vefat etti⁹⁶.

MUZAFFER ÖNAL⁹⁷

22 Ekim 1915 tarihinde Rize’de doğdu. Babası İbrahim Efendi, annesi Ayşe Hanım’dır⁹⁸. Ortaöğrenimi Trabzon Lisesi’nde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi. Bu süreç zarfında 1935 yılında Rize Orman Müdürlüğünde kâtip adayı olarak çalışmaya başladı fakat kısa bir süre sonra bu görevinden istifa ederek ayrıldı. Hukuk fakültesini bitirdikten sonra 1941 yılında Yedek Subay Okuluna girdi ve Topçu Asteğmen olarak buradan mezun oldu. 31 Mart 1944 tarihinde son kıta hizmetini tamamlayarak teğmen olarak terhis edildi. Terhisi sonrası Nisan 1944’te açıktan İstanbul hâkim adaylığına atanarak, adalet hizmetine başlamış oldu. 1944’te Tokat Hâkim Yardımcısı, 1946’da Gediz Ceza Yargıç, 1947’de Tunceli Cumhuriyet Savcısı olarak görev yaptı. Tunceli Cumhuriyet Savcılığı görevinden 1949’da istifa ederek ayrıldı ve avukatlığa başladı. Sırasıyla Samsun Barosu, Tokat Barosu, Ankara 1067 Barosuna kaydolan Önal, son olarak Rize Barosuna geçti ve 1964-1966 yıllarında Rize’de meslekî etkinliğini sürdürmeye başladı. Bu süreç zarfında 1946 Genel Seçimlerine katıldı ve yapılan seçimde 81 815 oyla D.P. listesinden Tokat Milletvekilliğine seçildi⁹⁹. Ardından X. Dönem Çoruh¹⁰⁰, XI. Rize Milletvekilliği yaptı¹⁰¹. Mecliste yasama faaliyetlerinde bulunduğu dönemlerde Adalet Komisyonunda, Umumi hayata müessir

⁹⁶ “Artvin Eski Milletvekilliklerinden Hilmi Çeltikçioğlu vefat etti”, serhadartvin.com, 8 Ağustos 2015, (Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2022)

⁹⁷ Öztürk, TPT X. Dönem, C. 2, s.212

⁹⁸ TBMM Meclis Albümü, C. 2, s.597

⁹⁹ Öztürk, TPT X. Dönem, C. 7, s.1067

¹⁰⁰ BCA, 30.10/ 78. 516. 11.

¹⁰¹ Kaan Cem Geniş, Demokrat Parti Döneminde Rize’de Siyasi Hayat (1950-1960), Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Güz 2020, C. 21, Sayı 47, s.297

afetlerden önce ve sonra alınacak önlemler konusunda kurulan geçici komisyonunda görev yaptı. 1950 ve 1951 yılları arasında TBMM Başkanlık Divanı Kâtip Üyeliği görevini üstlendi.

Yasama faaliyetleri süresi boyunca Subay, askerî memur ve gedikli erbaşların mecburî hizmetlerine dair 1 kanun teklifi, Genel Kurulda Resmî daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesi derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve Hazineye iadesine dair Kanun, Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın Milletvekilliği dokunulmazlığı hakkındaki Karma Komisyon raporu, Karayolları Trafik Kanunu gibi 13 değişik konuda 20 konuşması bulunmaktadır¹⁰².

1960 Askeri Darbesi sonrası Muzaffer Önal, Yassıada Yüksek Adalet Divanınca, Anayasayı çiğneme suçlamasıyla 5 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1962 yılında çıkan afla serbest kaldıktan sonra serbest avukatlık yapmaya başladı ve özlük haklarının devredilmesi sonrasında Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktörlüğünde, İşçi Münasebetleri uzmanlığı görevine getirildi. Buradan Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü Sosyal Münasebetler ve Eğitim Müdürlüğüne sonra da yine aynı kurumda Personel Sosyal İşler ve Eğitim Müdürlüğüne geçti. 12 Nisan 1968 tarihinde Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Uzmanlığına terfi etti. İhtisas yeri olan uzmanlıktan, 4 Aralık 1973'te, 1 inci derece uzman müşavirliğine yükseldi¹⁰³. 24 Kasım 1975 tarihinde kurul üyeliğine getirildi¹⁰⁴. Kurul üyeliğinde 6 Ekim 1980 yılına kadar çalıştı ve bu tarihten sonra emekliye ayrıldı. Evli ve 2 çocuk babası olan Muzaffer Önal 6 Temmuz 1991'de öldü¹⁰⁵.

102 TBMM ZC, D. 10, C. 7, B. 83, 30.05.1951, s.517; TBMM ZC, D. 10, C.9, B. 111, 08.08.1951, s. 695-707, TBMM ZC, D. 10, C. 14, B. 63, 18.04.1952, s.444

103 Öztürk, TPT X. Dönem, C. 7, s.1067-1068

104 BCA, 30.18/ 342. 84. 12.

105 TBMM Meclis Albümü, s. 597

MEHMET¹⁰⁶ KEMAL BALTA¹⁰⁷

1899 yılında Rize'nin Pazar ilçesinde doğdu¹⁰⁸. Babası İbrahim Ethem Bey, annesi Zeliha Hanımdır. 1916 yılında Piyade Asteğmen rütbesiyle Harp okulundan mezun oldu. Ankara Hukuk Fakültesinde gitti. Birinci Cihan Harbinde, İstiklâl Savaşında değişik birlik ve bölgelerde görev ve bunun yanı sıra 1927 tarihinden 1931'e kadar doğuda Iğdır'da hizmet verdi. 30 Ağustos 1942'de yarbaylığa yükseldi. 1946'da 17'nci Tümen 62'nci Alayın Komutan Yardımcılığına getirildi. 30 Ağustos 1946'da

albaylığa yükselip, 68 inci Tugay, 239 uncu Alay Komutanlığına görevine getirildi. 9 Ekim 1946'da 41 inci Tümenin 19 uncu Alay Komutanlığına getirildi. Siyasi hayata atılmadan önce son olarak 1948'de Bostancı Seferî Gereçler Dairesi Müdürü oldu ve bu görevinden 1950 yılında Milletvekili seçimlerine katılacağından dolayı yapmış olduğu başvuru sebebiyle emekliye ayrıldı¹⁰⁹. IX. Dönem Genel seçimlerine katıldı ve seçim sonucunda 42 945 oy alarak Demokrat Parti'den Rize Milletvekili olarak seçildi¹¹⁰. Kemal Balta aynı zamanda X. Dönem Rize'den, XI. Dönem Artvin'den DP'den Milletvekili olarak TBMM'de yasama faaliyetlerine katıldı¹¹¹.

Mecliste bulunmuş olduğu dönemlerde Millî Savunma Komisyonunda, İşkân Bankası kurulması, Emekli Sandığı Kanununun 64. ve 69. maddelerinin yorumu, memur ve subayların karşılama törenlerine katılamayacakları konularında kurulan geçici komisyonlarında yer aldı. Rize iline bağlı Güneyce ilçe merkezinin nakledilmesi ve adının değiştirilmesi

106 Meclis kayıtlarında Kemal Balta, Nüfus kayıtlarında ise Mehmet Kemal olarak geçmektedir.

107 Öztürk, TPT X. Dönem, C. 7, s.926

108 Ahmet Koç, Rizeli Ünlüler, Mehmet Kemal Balta, rizeliunluler.com, (Erişim Tarihi: 17.07.2022)

109 Öztürk, TPT X. Dönem, C. 7, s.926-927, TBMM Meclis Albümü, C. 2, s.663

110 BCA, 030.10.77.511.17/2

111 BCA, 030.10.78.517.22/2

ile ilgili kanun, çeşitli Devlet Kurumlarının 1958, 1959 ve 1960 yılı bütçeleri olmak üzere çeşitli konularda 42 konuşma kaydı bulunmaktadır¹¹².

Evli ve 2 çocuk babası olan Kemal Balta, Milletvekilliği yaptığı dönemde kalp krizi geçirerek vefat etti¹¹³.

EYÜP DOĞAN¹¹⁴

Artvin iline bağlı Şavşat İlçesinde doğan Eyüp Doğa'nın babası Nedim Bey, annesi Perruze hanımdır. Ortaokul ve Liseyi Kars ilinde tamam-

ladı ve mezun olduğu yıl İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine girdi. Buradan 1946 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl Şavşat Hükümet Hekimliğine atandı¹¹⁵. 1948 yılında askeri görevini yapmak üzere Çanakkale'ye gitti ve 1949 yılında terhis oldu. Askerlik görevinin ardından Şavşat Hastanesinde göreve başladı. 1954 yılında İstanbul Belediyesi Sıhhi Murakabe Şube Tabipliğine atandı ve bir yıl sonra buradan istifa ederek serbest hekimlik yaptı. Bu süreç zarfında siyasetle de ilgilenmeye başladı

ve Demokrat Parti İlçe Başkanı oldu¹¹⁶. 1956-1957 yılları arasında Şavşat Ortaokulu doktorluğu görevini üstlendi¹¹⁷. 1957 Genel seçimleri Demokrat Parti'den aday oldu ve yapılan seçim sonucunda 31 173 oy alarak XI. Dönem Artvin Milletvekili oldu. Milletvekilliği yaptığı dönem boyunca Artvin halkıyla sık sık yan yana geldi ve onların sorunlarıyla yakından ilgilendi¹¹⁸.

¹¹² Kaan Cem Geniş, a.g.e, s.299, TBMM ZC, D. 11, C. 1, B. 24, 13.01.1958, s.470, TBMM ZC., D.10, C.2, B. 45, 24.2.1958, s.541

¹¹³ Ahmet Koç, Rizeli Ünlüler, Mehmet Kemal Balta, rizeliunluler.com, (Erişim Tarihi: 17.07.2022)

¹¹⁴ TBMM Meclis Albümü, C.2, s. 696

¹¹⁵ Sinan Başaran, a.g.e, s. 133

¹¹⁶ Arslan, a.g.e, s. 169

¹¹⁷ BCA, 10.9/ 268. 820. 5.

¹¹⁸ Arslan, a.g.e, s. 170; Demokrat Çoruh, 13 Ekim 1958; 28 Ağustos 1959; Başaran, a.g.e, s. 134

Mecliste bulunduğu yasama döneminde Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümeni ve Sanayi Encümeni'nde görev yaptı. Bir dönem Milletvekilliği yapan Eyüp Doğan bu süreç zarfında hiç söz almadı¹¹⁹.

27 Mayıs Askeri Darbesinin ardından Anayasayı ihlal davasından Yassıada'da yargılandı ve 4 yıl 2 ay hapis cezasına çarptırıldı. 1962 yılında çıkan aftan faydalandı. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde kulak-burun üzerine ihtisas yaptı ve Düzce'ye yerleşerek Kamu Hizmetlerinden mahrum olması sebebiyle burada özel bir muayenehane açarak serbest doktorluk yaptı. Hak mahrumiyetinin 1966 yılında çıkan af kanunuyla kaldırılmasının ardından memuriyete geri döndü ve aynı yıl Ankara SSK hastanesine doktor olarak göreve başladı. Burada 17 yıl kadar uzun bir süre hizmet ettikten sonra emekliye ayrıldı ve tekrar serbest doktorluğa başladı.

Evli ve 3 çocuk babası olan Eyüp Doğan 04.09.1985 yılında vefat etti¹²⁰.

SONUÇ

1946 yılı genel seçimleriyle tekrar başlamış olan çok partili hayat süreci ve 1950 yılından 1960 yılına kadar gerçekleşmiş olan DP iktidarı süreci boyunca Çoruh (Artvin) iline toplamda 16 farklı isim Milletvekili olarak hizmet etmiştir. Bu çalışmada Ali Çoruh, Cemal Kazancıoğlu, Mehmet Atıf Tüzün, Mecit Bumin, Abbas Gigin, Mesut Güney, Ali Rıza Sağlar, Zihni Ural, Hilmi Çeltikçioğlu, Yaşar Gümüşel, Muzaffer Önal, Mehmet Kemal Balta ve Eyüp Doğan Milletvekillerine yer verilmiştir. Bu süreç zarfında Artvin Milletvekilliğinin yanı sıra başka bölgelerden diğer dönemler Milletvekilliği yapan kişiler Muzaffer Önal Tokat ve Rize Milletvekilliği ve Mehmet Kemal Balta ise Rize Milletvekilliği yapmıştır. Bu çalışmada yer alan IX., X. Ve XI. Dönem Artvin Milletvekillilerinden Ali Çoruh, Cemal Kazancıoğlu, Mehmet Atıf Tüzün, Abbas Gigin, Mesut Güney, Ali Rıza Sağlar, Muzaffer Önal, Mehmet Kemal Balta, Eyüp Doğan birer dönem, Mecit Bumin üç, Hilmi Çeltikçioğlu ve Zihni Ural 2 dönem Milletvekilliği yapmıştır. Aynı zamanda 27 Mayıs Askeri darbesi

¹¹⁹ Başaran, a.g.e, s. 135

¹²⁰ Arslan, a.g.e, s. 171, TBMM Arşivi, Zat ve Sicil Dosyası

sonucunda Hilmi Çeltikçioğlu, Yaşar Gümüşel, Eyüp Doğan, Mecit Bumin, Mehmet Kemal Balta Anayasayı ihlal ve farklı suçlamalardan dolayı Yassıada da yargılanarak tutuklanmış 1962 yılında çıkarılan af yasasından yararlanarak çıkarılmış olsalar da hak mahrumiyeti cezasına çarptırıldıklarından dolayı belli bir süre serbest olarak çalışmışlar ve ardından hak mahrumiyetleri cezalarının affedilmesiyle beraber tekrar mesleklerine geri dönmüşlerdir.

KAYNAKLAR

Telif ve Tetkik Eserler

- Arslan, Zühtü, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- XI. Dönem (1957-1960)*, C. 3, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları Ankara 2013
- Bahadır, Sedat, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Mustafa Adil Özder Dizisi: I, Yusufeli Belediyesi Yayınları 2017
- Başaran, Sinan, *Yassıada'da Yargılanan Artvin Milletvekilleri*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2021
- Çelik, Şemsettin, *CHP Hatay Bölgesi Müfettişlerinin Faaliyetleri ve Beşinci Genel Müfettişlik*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan 2022, Sayı: 55
- Çufalı, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*, C. 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 2012
- “Fahri Başkanlık”, Yeşil Çoruh, Sayı: 5, Haziran 1960, s. 19
- Geniş, Kaan Cem, *Demokrat Parti Döneminde Rize’de Siyasi Hayat (1950-1960)*, Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Güz 2020, C. 21, Sayı 47,
- Korkmaz, Sadettin, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Kuruluşu ve İlkleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2004
- Naskali, Emine Gürsoy, *Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX. Dönem (1950-1954)*, C. 7, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1998
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM X. Dönem (1954-1957)*, C. 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara (t.y.)
- Taşkın, Faruk, *Artvin Basın Tarihi Üzerine Birkaç Not*, Edt. Ayşe Erkmen, Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar, İksad Yayınları, Ankara 2020,
- Turp, Muharrem, *Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Mihenik Taşı: Basında 1950 Seçimleri*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVIII/37 (2018-Güz/Autumn)

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Fon Kodu: 30.11 Kutu No: 103 Gömlek No: 11 Sıra No: 3

Fon Kodu: 490.1 Kutu No: 433 Gömlek No: 1796 Sıra No: 1

Fon Kodu: 30.11 Kutu No: 225 Gömlek No: 26 Sıra No: 10

Fon Kodu: 30.10 Kutu No: 78 Gömlek No: 516 Sıra No: 11

Fon Kodu: 10.9 Kutu No: 233 Gömlek No: 719 Sıra No: 2

Fon Kodu: 10.09 Kutu No: 339 Gömlek No: 1043 Sıra No: 4

Fon Kodu: 10.9 Kutu No: 206 Gömlek No: 796 Sıra No: 1

Fon Kodu: 10.9 Kutu No: 423 Gömlek No: 1265 Sıra No: 1

Fon Kodu: 30.18 Kutu No: 342 Gömlek No: 84 Sıra No: 12

Fon Kodu: 30.10 Kutu No: 77 Gömlek No: 511 Sıra No: 17/2

Fon Kodu: 30 Kutu No: 78 Gömlek No: 517 Sıra No: 22/2

Fon Kodu: 10.9 Kutu No: 268 Gömlek No: 820 Sıra No: 5

TBMM Arşivi, Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Ali Rıza Sağlar, Dönem IX.

TBMM Arşivi, Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait Tutanak, Zihni Ural, Dönem IX.

Resmi ve Süreli Yayınlar

Akis Dergisi

Cumhuriyet

Demokrat Çoruh

Son Posta

T.C. Resmî Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Meclis Albümü

Elektronik Kaynaklar

Artvin'e Hizmeti Geçmiş Siyasetçi ve Belediye Başkanı Ali Çoruh, perakendeiş-dünyası.com (Erişim tarihi: 15.07.2022).

Artvin Milletvekilleri Mehmet Cemal Kazancıoğlu "Milletvekili- Hekim", turkiyeartvinlilergazetesi.com, <https://turkiyeartvinlilergazetesi.com/?Page=Post&haber=artvinli-milletvekilleri-mehmet-cemal-kazancioglu-milletvekili-hekim->, (Erişim tarihi: 10.007.2022)

Artvin Bir Değerini Daha Son Yolculuğuna Uğurladı", hopam.com, 8 Ağustos 2015, <http://www.hopam.com/icerikdetay.php?iid=16325> (Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2022)

Artvin Eski Milletvekillerinden Hilmi Çeltikçioğlu vefat etti”, serhadartvin.com, 8 Ağustos 2015, <https://www.serhadartvin.com/?page=haber&file=de-tay&id=4202> (Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2022)

Ahmet Koç, Rizeli Ünlüler, Mehmet Kemal Balta, rizeliunluler.com, <https://rizeliunluler.com/rizeliler/mehmet-kemal-balta-2687.html> (Erişim Tarihi: 17.07.2022)

<https://www.biyografya.com/biyografi/19507>

Eski Belediye Başkanları, <https://artvin.bel.tr/EskiBelediyeBaskanlari.aspx> (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

Şahver Karasüleymanoğlu, TBMM Eski Başkanı Sabit Osman Avı ile Söyleşi, Çoruh Söyleşileri, <http://serhadartvin.com/?page=makale&file=makale-Goster&id=1246> (Erişim Tarihi: 16.07.2022)

TBMM, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c016/b088/tbmm090160880434.pdf>

Zehra Arslan, Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ), file:///C:/Users/Dell/Desktop/Karadeniz%20Teknik%20%C3%9Cniversitesi%20(KT%C3%9C).pdf (Erişim Tarihi: 12.07.2022)

Zehra Aslan, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/karadeniz-teknik-universitesi-ktu/?pdf=4976> (Erişim Tarihi: 16.06.2022)

Zihni Ural, <https://savsat.bel.tr/profil/zihni-ural> (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

VI. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ARTVIN VE ÇEVRESİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Nurhan AYDIN*

Zafer IŞIK**

ÖZET

Artvin ili anavatana katılmadan önce yaklaşık kırk yıl boyunca işgal altında bir dönem geçirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslarla imzalanan Erzincan Mütarekesi ile yeniden Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına giren Artvin Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bu hâkimiyetini tekrar kaybetmiştir. 1918 yılı aralık ayında İngilizler tarafından işgal edilen Artvin toprakları İngilizlerin şehri terk etmesinin ardından bu kez Gürcülerin kontrolüne girmiştir. 22 Şubat 1921'de TBMM Hükümeti Gürcistan'a verdiği notada, Misak-ı Milliimize dâhil olan Artvin'in Türkiye'ye iadesini talep etmiştir. Gürcü Hükümeti de Türk tarafının bu talebini olumlu karşılamış ve Türk ordusu 23 Şubat 1921'de Artvin'e girmiştir. Bu işgal süreci Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasıyla beraber sona ermiş Artvin ili için yeni ve parlak bir dönem başlamıştır. Dört buçuk ay süreyle Ardahan sancağına bağlı kalan Artvin'de 7 Temmuz 1921 tarihinde Artvin sancağı kurulmuştur. 1924 yılında yapılan Türkiye idari teşkilatı değişikliği ile Artvin vilayet olmuştur. Artvin'de milli eğitim alanındaki önemli faaliyetler de bu dönemden itibaren ivme kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmada; Artvin'de Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında yapılan çalışmalar ele alınmaya çalışılmış ve bu gelişmelerin Artvin'in sosyo-kültürel yapısını nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548

** Doktora öğrencisi, Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü, otuz_agustos@hotmail.com, ORCID : 0000-0002-8010-5085

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Eğitimin Genel Görünümü

XX. yy. başlarında Osmanlı Devleti’nin birbiri ardına girdiği Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya Savaşı ile sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin verdiği Kurtuluş Savaşı ülke ekonomisi üzerinde büyük tahribata sebep olmuştur. Bu tahribatın etkileri de tarımdan ekonomiye ulaşımdan eğitime kadar birçok alanda etkisini göstermiştir. Yanı sıra savaşlarda yitirilen genç insan nüfusu da ülkenin kalkınmışlık durumunu olumsuz etkilemiş ve bu durumun oluşturduğu tahribat telafisi zor sonuçlar doğurmuştur. Bu tablonun düzeltilmesi anlamında ülkede birçok alanda köklü değişiklikler yapılmaya çalışılmış bu değişiklikleri yapma görevini de yeni kurulan cumhuriyetin idealist kadroları devralmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber eğitim konusu da bu noktada önemini giderek artıran bir mesele halini almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede kaç okulun olduğu net olarak bilinmemekle beraber 1926 yılındaki nüfus sayımı istatistiklerine göre halkın %6’sının okuryazar olduğu belirlenmiştir. Ancak Cumhuriyet ilan edildikten sonra ülkedeki kırk altı bin köyün %98’i okulsuzdur. Bu dönemdeki öğretmen ihtiyacı yaklaşık yetmiş bin kadardır ve görev yapan öğretmenlere maaşları düzenli olarak ödenememektedir. Ayrıca bu dönemde var olan 18 öğretmen okulu yılda yaklaşık iki yüz civarında mezun vermektedir.¹ Bu konuyla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde konuşan bazı vekiller de kendi memleketlerinde okur yazar nüfusun çok az olmasını okulların birçoğunun İstanbul, Bursa gibi büyük şehirlere yapılmasına bağlamışlar ve bunun da bölge halkını eğitimden yoksun bıraktığını ifade etmişlerdir.²

Ankara Hükümeti’nin mevcut şartlardaki bütçesi küçük bir miktarda idi ve bütçenin büyük bir kısmı ile Osmanlı Devleti’nin dış borçları ödenmekte ve memur maaşları karşılanmakta idi. 1929 yılında patlak veren dünya ekonomik buhranı ile dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bu krizin etkileri fazlasıyla hissedilmiştir. Kriz yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomisini derinden sarsmış; köylü-şehirli, çiftçi-esnaf

1 Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, Yay. Haz. Murat Alper PARLAK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 56.

2 TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 6. Cilt, 108. Birleşim, s.218-219. (Tokat Milletvekili Mustafa Vasfi SÜSOY’un Meclisteki konuşması)

memleketin her kesimi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen liderliğini Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı idealist ve devrimci kadrolar cumhuriyet döneminin en önemli avantajı olmuştur. Kurtuluş Savaşı gibi gerçek bir devrimi başarıyla neticelendiren milli mücadelenin mimarları yeni kurulan Cumhuriyetin önünde yığınla duran birçok soruna da kararlılıkla el atmışlardır. Bu sorunların en önemli başlıklarından birisi de eğitim meselesi olmuştur. Savaş sonrası ülkenin birçok alanda ortaya çıkan eksiklikleri eğitim alanında da kendisini hissettirmiştir. Yeni okulların inşa edilmesi, nitelikli öğretmenler yetiştirilmesi, öğretmen maaşlarının düzenli ve tatmin edici bir seviyeye getirilmesi, köylere daha kaliteli eğitim hizmeti götürülmesi, kız çocuklarının okutulması gibi konular çağdaş bir eğitim sisteminin oluşturulabilmesi için yapılması gereken temel çalışmalar arasında yer almıştır.³

Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte eğitim sisteminin değiştirilmesi, geliştirilmesi ve çağdaş bir kimliğe kavuşturulması adına bu dönemde yabancı uzmanlardan da faydalanma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla; 1924 yılında Amerikalı filozof John Dewey, 1925 yılında Alman sanat eğitimcisi Dr. Kühne, 1927 yılında teknik okulların geliştirilmesi amacıyla gelen Omar Buyse, 1932 yılında üniversite reformu için İsviçre'den davet edilen Prof. Albert Malche ülkemize gelmişlerdir. Prof. Malche'nin raporu doğrultusunda 1933 yılında Darülfünun kapatılarak İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu kişiler eğitim alanında her ne kadar kapsamlı raporlar sunmuş olsalar da ortaya konulan çözüm önerileri Türk eğitim sistemine uygun, ekonomik ve çözüm odaklı olamamıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Cumhuriyetin ilk on yılı içerisinde eğitim alanında yine de önemli başarılar elde edilmiştir. Bu süreçte okuryazar oranında ciddi bir artış yaşanmış, karma eğitime geçilmiş, tüm kademelerdeki eğitim parasız bir şekilde verilmeye başlanmış, Latin alfabesine geçilerek laik eğitim sisteminin temelleri sağlamlaştırılmıştır. 1928 yılında Millet Mekteplerinin kurulmasıyla da yeni Türk harflerinin tüm vatandaşlara evlerinde, işlerinin

3 Adem Önal, “Artvin İlimizin Eğitim Tarihindeki Yeri, Günümüzdeki Durumu, Eğitim-Öğretimde Başarının Artması İçin Alınması Gereken Önlemler”, Eğitim Odağında Artvin Sempozyumu Bildirileri -1-, Artvin, 2012, s. 27.

başında öğretilmesi hedeflenmiştir.⁴ Bu konuyla ilgili Mustafa Kemal Paşa 9-10 Ağustos tarihlerinde Sarayburnu'nda yaptığı konuşmada "... Arkadaşlar, bizim güzel, âhengdâr, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaş, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz..." ifadelerini kullanmış ve harf inkılabının önemine işaret etmiştir.⁵

Eğitimin her kademesinin parasız bir şekilde sunulmaya başlanması ile mümkün mertebe bu hizmetin her noktaya ulaştırılması gayesi eğitimde fırsat eşitliğinin en önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur. Türk eğitim ve kültür tarihinin önemli isimlerinden Ziya GÖKALP'in eğitimin gerekliliği üzerine ortaya koyduğu şu görüşleri konunun önemi bakımından dikkate değerdir: "*Hiçbir çocuk hayatının ilk çağlarında sütsüz veya bakımsız, ikinci devresinde mektepsiz ve tahsilsiz kalmamalıdır. Kim bilir fakir çocuklar arasında ileride bir dahi olmak kabiliyetinde nice istidatlı fertler vardır ki, iyi beslenmemek, tahsil ve terbiye görmemek yüzünden cemiyet bunların feyizli dehalarından mahrum kalıyor. O halde halkçılığın en esaslı şartı, çocukları eşit koşullar altında bulundurmak, beslenmelerine tahsil ve terbiyelerine aynı itinaı göstererek her birinin hususi yeteneğinden cemiyeti faydalandırmaktır...*"⁶

Anavatana Katılmasından Sonra Artvin ve Çevresindeki Eğitim – Kültür Faaliyetleri

Türk ordusunun 23 Şubat 1921 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'nın emriyle Artvin'e girmesiyle beraber bölgede yeni bir dönem başlamıştır.⁷ Bu değişim eğitim ve kültür alanındaki faaliyetlere de yansımıştır. Bölgenin kurtarılmasında büyük katkıları olan ve bu sebeple "*Şark Fatihî*" unvanıyla tarihte adından söz ettiren Karabekir Paşa "*kuvvetli millet kuvvetli fertlerle olur*" fikrini savunmuş ve disipline, ciddiyete, bedeni güce, ahlaki ve fikri ilerlemeye dayanan bir eğitim anlayışının olması gerekti-

4 Cemal Avcı, "*Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri*", Mediterranean Journal of Humanities, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Akdeniz Üniversitesi, III/1, 2013, s.49.

5 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 272-274.

6 Ziya Gökalp, *Yeni Türkiye'nin Hedefleri*, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s.54.

7 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960, s. 923-924.

ğine inanmıştır.⁸ Karabekir Paşa yoksulluk ve özellikle de eğitimsizlikle verdiği mücadeleyi o denli önemli görmüştür ki Sivas Kongresi’nin ardından Temsil Heyeti ile yaptığı görüşmelerde “*çocuk davası*” adını verdiği bu mücadelenin İstiklal Mücadelesi ile beraber ele alınması fikrini ortaya koymuştur. Doğuda yoksulluğa ve eğitimsizliğe karşı verdiği mücadeleyi hem kendi imkânlarıyla hem de ordu imkânlarıyla sürdüren Karabekir Paşa Anadolu’da okulsuz ve eğitimsiz büyük bir genç nüfusun oluştuğunu ifade etmiştir.⁹ Bu amaçla bölgenin sesi olabilmesi amacıyla Kâzım Karabekir Paşa tarafından Sarıkamış’ta *Varlık* isimli gazete yayın hayatına başlamıştır. Varlık Gazetesi 25 Ağustos 1921 tarihinde haftalık olarak Sarıkamış’ta yayın hayatına başlamış, 5 Ocak 1922 tarihinden sonra ise haftada iki kez çıkarılmaya başlanmıştır. Sarıkamış’taki kolordu matbaasında basılan ve Kars, Erzurum ve Trabzon’da satılan Varlık Gazetesi 41. sayıdan itibaren dört sayfa olarak yayınlanmaya başlamıştır.¹⁰

Varlık Gazetesi’nden sonra bölgede yayınlanan en önemli süreli yayın Yeşil Yuva Dergisi olmuştur. Ayda bir kez olmak üzere yayınlanan dergi yayınlanma gayesini “*ilmi, edebi ve bilhassa terbiyevi mecmua*” sözleriyle ifade etmiştir. Yeşil Yuva’nın ilk sayısı 1 Ağustos 1922’de Artvin’de çıkarılmış ancak dergi üçüncü sayısından itibaren Ardahan’da yayınlanmaya başlanmıştır. Bunun sebebi ise derginin imtiyaz sahibi Ali Rıza Bey’in görev yaptığı yerlerdeki memuriyeti olmuştur. Artvin’de iken Numune Mektebi Müdürlüğü yapan Ardahan’da ise Ardahan Livası Tefrisat-ı İbtidadiye Müfettişi olarak görev yapan Ali Rıza Bey hem eğitim alanında hem de sosyal yardım alanlarında başarılı girişimlerde bulunmuştur. Yeşil Yuva Dergisi başta Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere bölgedeki yönetici ve cemiyet mensuplarıyla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Yeşil Yuva Dergisi’nin Artvin’de yayınlanan ilk sayılarında Ardahan ve Kars’tan haberlere yer verdiği Ardahan’da yayınlanmaya başladığı üçüncü sayısından itibaren de içerik ve niteliklerini de-

8 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 296.

9 Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız-Öğütlerim*, Anadolu Matbaacılık, İstanbul, 1990, s.13-14.

10 Ali Servet Öncü, *Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921–31 Aralık 1923)* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s. 262.

giştirmedeği görülmektedir. Dergi; Artvin, Kars ve Ardahan'da işgallerden sonra meydana gelen yıkımların yaralarını sarmak, halkı bu noktada cesaretlendirmek ve bilinçlendirmek, kendi vatanlarında yeniden hâkim ve mamur hale getirmek yolunda bölge halkını bilgilendirmeyi ve cesaretlendirmeyi temel prensip olarak kabul etmiştir.¹¹

12 Ağustos 1922 tarihinde öğretmenlerin öncülüğünde Artvin Muallimler Cemiyeti kurulmuş, cemiyetin sekreterliğine Merkez Numune Mektebi öğretmeni Reşit Bey, yönetim kurulu üyeliklerine ise okul öğretmenlerinden Fethi, Fahri, Hüseyin Ulvi ve Cemal Beyler seçilmişlerdir. Köy öğretmenlerinin tatil dönemlerinde Artvin merkezinde açılacak hizmet içi eğitime katılabilmeleri için bütçeye iki bin kuruş ödenek konmuştur. Bu eğitimin en önemli amacı okullarda görev yapacak öğretmenlerin donanımlı olmasını sağlamak, ehliyetli ve liyakatli kişilerin görev yapmasına fırsat vermek olmuştur. Bu anlamda öğretmenler için biner liralık ödenek ayrılmıştır. 1922- 1923 yılı öğretim yılı bütçesinin yaklaşık on dört bin liraya yakın olduğu Artvin'de ders kitapları, araç ve gereçleri ise parasız olarak dağıtılmıştır.¹²

Milli Mücadele Dönemi gibi çetin bir süreçte eğitim faaliyetleri ile yakından ilgilenen ve değişik bölgelerden toplanan yaklaşık altı bin kadar yetim çocuğun her türlü ihtiyacının karşılanmasına öncülük eden Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Artvin'deki kız mektebinin bakım ve onarımı için gayret gösteren Mutasarrıfa tahta, ağaç ve çivi göndereceğinin sözünü vermiştir. Karabekir Paşa ayrıca erkek mektebinin ihtiyaçlarının karşılanması için de on Rus lirası bağışlamıştır.¹³

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Artvin ve Çevresinde Eğitim Faaliyetlerinin Genel Durumu

11 Makbule Sarıkaya, “Ardahan’daki İlk Süreli Yayın: Yeşil Yuva”, Folklor Akademik Dergisi, 2020, C:3, S:2, s. 401-402.

12 Mesut Çapa, “Milli Mücadele Dönemi’nde Artvin”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2012, C:13, S:13, s.128.

13 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.1042.

1924 yılında yapılan Türkiye idari teşkilatı değişikliği ile il kimliği kazanan Artvin’de milli eğitim alanındaki önemli faaliyetler de bu dönemde başlamıştır. Artvin Merkez Kasabası’nda inşa edilen o zamanki adıyla Köy Yatılı Mektebi ve Gündüz Erkek Mektebi Cumhuriyet döneminin ilk eğitim kurumları olarak faaliyet göstermişlerdir. 1926 yılında Artvin’de 36 ilkokul, 51 öğretmen ve 1784 öğretmen mevcudu vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında düşüş gösteren ilkokul sayısı 1927 yılından itibaren giderek artmaya başlamıştır. 1928 yılında Latin alfabesiyle okuma yazmaya geçilmesinin ardından ülke genelinde okuma yazma seferberliği ilan edilmiş üç sınıflı ilkokulların birçoğu beş sınıflı okullara dönüştürülmüştür. Artvin ve ilçelerinde ilkokul mezunlarının artması ve halkın ortaöğretime gösterdiği ilgi neticesinde il meclisinin kararı özel idare müdürlüğünün masraflarını üstlenmesiyle 1929-1930 eğitim-öğretim yılında bir ikmal okulu açılmıştır. 1931-1932 yıllarında ise okul orta mektep adıyla yeniden düzenlenmiştir. Burada görev yapan öğretmenler ilkokul ve ortaokul öğretmeni olarak ayrılmışlardır. Bu şekilde Çoruh adını taşıyan üç ortaokul açılmıştır: Bunlar sırasıyla; Çoruh-Rize Ortaokulu, Çoruh-Artvin Ortaokulu ve Çoruh-Hopa Ortaokulu’dur. Artvin’de lise ilk kez 1929 yılında Artvin Ortaokul Direktörlüğü adı altında eğitim öğretime başlamıştır. 1954- 1955 eğitim döneminde Artvin Lisesi olarak eğitime devam eden okulun adı 1969-1970 yıllarında Kâzım Karabekir Lisesi olarak değişmiştir. Lisenin adı 1997-1998 eğitim döneminde tekrar Artvin Lisesi ismini almıştır.¹⁴

Bu dönemde yapılan ilkokulların birçoğu halkın kendi imkânları doğrultusunda inşa ettiği eğitim kurumlarıdır. Bu dönemde açılan ilkokullara baktığımızda Artvin il merkezinde ilk defa yeni adıyla İsmet Paşa olan ilkokul açılmıştır. Bunu diğer ilçelerdeki ilkokullar takip etmiştir. İlçelerde ve köylerde faaliyet gösteren okullara baktığımızda ise karşımıza çıkan tablo şu şekildedir: Ardanuç ilçesinde kurulan ilkokul beş sınıflı olmak üzere 1925 yılında Adakale’de açılmıştır. Aynı tarihlerde ilçeye bağlı; Aydın, Yukarı Irmaklar, Bereket ve Bulanık köylerinde ise üç sınıftan oluşan okullar eğitim öğretim vermeye devam etmiştir. Arhavi ilçesinde Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra Gazi İlkokulu adında bir ilkokul açılmıştır. 1933 yılın-

14 Çapa, “*Milli Mücadele Dönemi’nde Artvin*”, s.127.

da Derecik Köyü İlkokulu açılarak eğitim ve öğretime devam etmiştir. Borçka ilçesinde 1921 yılında Güreşen, Muratlı, Kaynarca ve Adagül ilkokulları açılmıştır. Muratlı'da o dönem açılan ilkokul Hasan Fehmi Paşa İlkokulu ismiyle açılmıştır. 1940 yılından sonra Borçka'da ilkokul yapımına hız verilmiş mahalle ve köylerin tümünde ilkokul yapılmıştır. Hopa ilçesinde Cumhuriyetin ilanından sonra Sugören ve Sarp köylerinde 1923 yılında, Esenkıyı Köyü'nde 1925 yılında, Yoldere Köyü'nde 1928 yılında ilkokul açılmıştır. Murgul ilçesine bağlı Petek Köyü'nde 1926 yılında ilkokul açılmış 1927'den sonra okul üç sınıflı olarak eğitim ve öğretim devam etmiştir. Şavşat ilçesinde yer alan ilkokul 1918 yılında kapatıldıktan sonra 1921 tarihinde tekrar açılmış ve eğitime devam etmiştir. İlçede 23 Şubat 1921 tarihinde Söğütlü ve Tepeköy İlkokulları açılmıştır. 1922 yılında Şavşat İlçe İmam Hatip Lisesi'nin kapatılmasının ardından Söğütlü İlkokulu bu okulun yerine taşınmıştır. İlçede okullaşma çabalarına hız verilmesi sonucunda 1926 yılında Yavuzköy, Kireçli ve Çiftlik köylerinde ilkokullar açılmıştır. 1928 yılında Veliköy'de bulunan ilkokul beş sınıflı olarak faaliyet vermeye başlamıştır. 1930 yılında Kocabey ve Cevizli'de 1932 yılında ise Ilıca'da birer ilkokul eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 1936 yılında ise Çağlayan, Pınarlı, Şalcı ve Çoraklı köylerindeki okul binaları hizmet vermeye başlamıştır. Yusufeli ilçesinde ilk kez 1923 yılında Kılıçkaya Köyü'nde, 1926'da Öğdem Köyü'nde, 1927 yılında Esenyaka Köyü'nde, 1928 yılında Altıparmak ve Günyayla köylerinde, 1930 yılında ise İşhan Köyü'nde bir ilkokul hizmete başlamıştır.¹⁵

1924-1927 yılları arasında Artvin'de eğitim müfettişi olarak görev yapan Muvahhid Zeki Artvin Vilâyeti Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmîye adlı eserinde Artvin ve çevresinde eğitim konusunda tespit ettiği sorunları ve çözüm önerilerini şu şekilde ortaya koymuştur: “Yarım yüzyıldır Rus işgali altında olan bu yörede Müslüman okulları açılmamış, kurtuluş sonrasındaysa peş peşe okullar, ilim irfan kurumları açılarak bu yörede de insanlar geleceğe güvenle bakarak emin adımlarla yürümeye başlayacaktır. Ayrıca yöre arazisinin engebeli olması ve tarıma elverişsizliği nedeniyle halkın yoksul olması, Artvin eğitiminin istenen şekilde gelişmesini engellemektedir. Yöresel gelirlerle eğitim araç ve gereçleri sağlanamadığından

15 <http://artvinrehberi.blogspot.com/2007/12/eğitim-tarihinde-artvin.html>

mektepler nitelik ve nicelik yönden gelişme gösterememektedir. Mevcut mektepler eğitim ve öğretimi karşılamaktan çok uzak olduklarından maaş ve giderleri genel bütçeden karşılanmak üzere burada 200 mevcutlu dört köy yatı mektebi, bir şehir yatı mektebi ve bir yatı orta mektebi açılması önem arz etmektedir...”¹⁶

1928 yılında Millet Mekteplerinin açılıp 1929 yılı başında itibariyle faaliyete geçmesiyle birlikte Latin alfabesinin yurdun her tarafında öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu mekteplerde ilköğretim çağını geçiren vatandaşlara eğitim verilmesi planlanmıştır. 16 Ağustos 1928 tarihinde kabul edilen bir kararname ile Artvin vilayetinin kazanç ve sayım vergilerinden %50, arazi ve müsakkafat vergilerinden¹⁷ %25 oranında maarif vergisi kesilmesi kabul edilmiştir. Böylelikle eğitim giderlerinde harcanmak üzere ek ödenekler ayrılacak başka bütçelere ait gelirlerden de harcama yapılabilmesi sağlanacaktı.¹⁸

Cumhuriyetin getirdiği yeniliklerle birlikte Atatürk ilke ve inkılaplarının halka aktarılması için oluşturulan bir başka faaliyet alanı da 1932 yılında kurulan Halkevleri olmuştur. Kurulan ilk Halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde 14 ilde açılmıştır. Bunlar; Eminönü, Ankara, İzmir, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Samsun, Konya, Denizli, Çanakkale, Aydın, Bolu, Afyon ve Malatya’dır. “Dil, Tarih ve Edebiyat”, “Güzel Sanatlar”, “Temsil”, “Spor”, “İçtimai Yardım”, “Halk Dershaneleri ve Kurslar”, “Kütüphane ve Neşriyat”, “Köycüler”, “Müze ve Sergi” gibi şubeleri vasıtasıyla hizmet veren Halkevleri özellikle köylü halkı aydınlatma yolunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Bunun yanında belirtilen şubeleri aracılığıyla toplumun; eğitim, kültür, sanat, spor ve ekonomi gibi alanlarda yetiştirilmesi amacıyla bütün imkânları ile faaliyetler yürütmüştür. 1936 yılında Üçüncü Umumi Müfettişlik bölgesi içerisinde kurulması düşünülen beş halkevi

16 Muvahhid ZEKİ, *Artvin Vilayeti Hakkında Ma'lumat-ı Umumiye*, Yayına Hazırlayan: Muammer Demirel, Yusufeli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 126-201; Halit ÖZDEMİR, *Artvin Tarihi*, Egem Matbaacılık, Ankara, 2002, s.336-337.

17 Müsakkafat: 1860'lardan II. Meşrutiyet'e kadar arazi ve binalar tek bir emlak vergisi içinde vergilendirilmiş, II. Meşrutiyet'ten sonra arazi vergisinin ıslahı sonraya bırakılarak önce bina vergisinin ıslahına geçilmiş ve 1910 yılında binalar için Müsakkafat Vergisi Kanunu kabul edilmiştir.

18 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 30.18.01.01.30.53.4

arasında Artvin de yer almıştır. Artvin’de açılması düşünülen halkevi için oluşturulan ödenek ve hazırlanan proje Başbakanlığa gönderilmiştir. Artvin dışında yer alan iller ise; Bayburt, Erzurum, Erzincan ve Kars’tır.¹⁹

1941 yılında, Artvin Halkevi bünyesinde Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Halk Dershaneleri, Köycülük, Sosyal Yardım, Spor ve Temsil şubeleri açılmıştır. Faaliyetler şubat-kasım ayları arasında sürdürülmüş olup ulusal bayramlar, Artvin’in kurtuluşu gibi önemli günlere de dikkat edilerek şubelerin çalışma programları belirlenmiştir.²⁰

Çocukların beden ve ruh sağlığını sağlıklı bir şekilde kazanabilmesi, toplumsal alanda yer edinebilmesi, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılanabilmesi amacıyla Cumhuriyet öncesinden başlayarak faaliyet yürüten bir başka kurum da Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti olmuştur. 1921 yılında Ankara’da kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti kendisine bağlı kurumlarda kalan çok sayıda yetim ve kimsesiz çocuğun maddi ve manevi himayesini sağlamış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sosyal hizmet kurumu olarak sağlık, kültür ve eğitim gibi alanlarda hizmet vermeye çalışmıştır. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda Ankara’daki merkezin yanında cemiyetin 1925 tarihli yurt içi şubelerinin 52 vilayet merkezi, 166 merkez şubesinin bulunduğu yerler arasında Artvin de yer almıştır. Mevcut bilgiler Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Artvin şubesinin 1926 yılından önce kurularak faaliyetlerine başladığını göstermektedir. Bunun yanında 1933 yılında Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti bünyesinde çocukların ruh ve beden sağlıklarının korunması amacıyla oluşturulan kurumlar arasında Artvin’de bir şefkat yurdu ve bir de banyo yer almıştır.²¹

19 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1. ve 3.Umumi Müfettişlik bölgelerinde yaptırılacak halkevleri hakkında Cumhuriyet Halk Partisi merkezince yapılan inceleme sonuçları, Belge No:30-10-0-0 / 70-459-1.

20 Özten BİTON, *Artvin Eğitim Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin, 2018, s. 101.

21 Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.67.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra başlatılan kalkınma seferberliği her alanda olduğu gibi eğitim alanında da etkisini göstermiştir. Bu süreç elbette kolay olmamıştır. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren ülkenin içinde bulunduğu savaş yılları memleketin kaynaklarını kurutmuş, ekonomi, tarım, sanayi ve eğitim gibi alanlarda atılması gereken adımlar istenilen şekilde atılamamıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yönetimi devralan idealist kadrolar sorunların üstesine cesaretle gitmeye çalışmışlar ve ülkenin daha müreffeh bir seviyeye gelmesi için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar memleketin sadece bir kısmıyla sınırlı kalmamış Anadolu toprakları baştan sona kadar kalkınma hamleleriyle mamur hale getirilmeye çalışılmıştır. Uzun yıllar süren savaşlar sonucunda ülkemiz sadece ekonomik anlamda kayıplar vermemiş, eğitim görmüş ve yetişmiş insan gücü de önemli ölçüde kaybedilmiştir. Bu noktada en önemli amaç eğitim sisteminin daha işler hale getirilmesi, iyi yetişmiş bilinçli insan gücünün yeniden kazanılması olmuştur. Bu hedefle Cumhuriyetten sonra eğitim alanında önemli kazanımların elde edildiği, okuma-yazma seferberliğinin başlatıldığı ve okul sayısının arttığı yerlerden biri de Artvin olmuştur. TBMM Hükümeti'nin yönetimine girmesiyle beraber Artvin'de eğitim konusuna daha çok önem verilmeye başlanmış, hem merkezde hem de ilçelerde yeni eğitim programları uygulanmaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- AVCI, Cemal; “*Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri*”, Mediterranean Journal of Humanities, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Akdeniz Üniversitesi, III/1, 2013.
- Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, Yay. Haz. Murat Alper PARLAK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- BİTON, Özten; *Artvin Eğitim Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin, 2018.
- ÇAPA, Mesut; “*Milli Mücadele Dönemi’nde Artvin*”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2012, C:13, S:13.
- GÖKALP, Ziya; *Yeni Türkiye’nin Hedefleri*, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARABEKİR, Kâzım; *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1960.
- Çocuk Davamız-Öğütlerim, Anadolu Matbaacılık, İstanbul, 1990.
- ÖNAL, Adem; “*Artvin İlimizin Eğitim Tarihindeki Yeri, Günümüzdeki Durumu, Eğitim-Öğretimde Başarının Artması İçin Alınması Gereken Önlemler*”, Eğitim Odağında Artvin Sempozyumu Bildirileri -1-, Artvin, 2012.
- ÖNCÜ, Ali Servet ; *Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921–31 Aralık 1923)* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000.
- ÖZDEMİR, Halit, *Artvin Tarihi*, Egem Matbaacılık, Ankara 2002.
- SARIKAYA, Makbule; “*Ardahan’daki İlk Süreli Yayın: Yeşil Yuva*”, Folklor Akademi Dergisi, 2020, C:3, S:2.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 6. Cilt, 108. Birleşim.
- ZEKİ, Muvahhid, *Artvin Vilayeti Hakkında Ma’lumat-ı Umumiye*, (Yayına Hazırlayan: Muammer Demirel), Yusufeli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.

ARŞİV BELGELERİ

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 30-18-01-01 – 30-53-4
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 30-10-0-0 - 70-459-1

İNTERNET SİTELERİ

- <http://artvinrehberi.blogspot.com/2007/12/eitim-tarihinde-artvin.html>

EKLER

« قرارنامه »

7050

1130 نمره اولونون ایلینده اولان قانۇنلارین ایلینده اولان ایشلار
 صفات اولونون ایلینده اولان ایشلارین ایلینده اولان ایشلار
 تاریخ 1933 882 نمره اولونون ایلینده اولان ایشلار
 تاریخ 928 - 8 - 16 نمره اولونون ایلینده اولان ایشلار

928 - 8 - 16

خارجیه وکیل
 داخلیه وکیل
 مدافعه ملیه وکیل
 عدلیه وکیل
 باش وکیل

صحی و معاونت اجنایه وکیل
 اقتصاد وکیل
 نافع وکیل
 معارف وکیل
 مالیه وکیل

030 18 01 01 020 53 4

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekkâlet
Muamelât Müdüriyeti

Aded
7050

Kararnâme

1130 numrolu kanunun ikinci maddesi mucibince Artvin Vilâyeti, kazanç ve sayım virgülerinden yüzde elli, arazi ve musakkafât virgülerinden yüzde yirmibeş nisbetinde Ma'ârif virgüsü kesr-i munzamının istifâsı, Dâhiliyye Vekâlet-i Celîlesinin 13.8.928 tarih ve 1933/662 numrolu tezkiresiyle vukû'bulan teklifi üzerine icrâ Vekilleri Hey'etinin 16.8.928 tarihli ictimâ'ında tasvîb ve kabûl olunmuşdur.

16.8.928

Reisicumhur
Gazi M. Kemâl

Başvekîl
İsmet

Adliyye Vekîli
M. Esâd
Seyehatte

Mudâfa'a-i Milliyye Vek.
M. Abdülhâlik

Dahiliyye Vekîli
Ş. Kaya
İmzada bulunmadı

Hariciyye Vekâleti Vekîli
S. Şükrü

Maliyye Vekîli
S. Şükrü

Ma'arif Vekîli
M. Necati

Nafı'a Vekîli
Behic
İmzada bulunmadı

İktisad Vekîli
M. Rahmi

Sih.ve Muav.İct.Vek.
Dr. Refik

BCA, Belge No: 30.18.01.01.30.53.4 Artvin ili maarif vergisinin kazanç ve sayım vergilerinden %50, arazi ve müsakkafat vergilerinden %25 oranında karşılanması hakkında kararname.

	projesine göre keşif	Yapılacak binanın tahminen bedeli
1-Artvin	45,000	
2-Bayburt		20,000
3-Bitlis		25,000
4-Erzurum	65,000	
5-Erzincan	65,000	
6-Kars		50,000
7-Van		30,000
	175,000	125,000
	125,000	
	300,000	

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

*Mahallelerin
yardımları*

Tenceli düşünülür

Not:

Artvin binası için mahallinden 15,000 lira yardım istenecek. Olmadığı takdirde projede tadilat yapılacaktır.

Bayburt Başbakan 10,000 lira vaid buyurduklarına göre 10,000 lira verilecek üstü mahallince temin ettirilecek.

Bitliste 25,000 liralık bir bina düşünülmektedir . Başbakan 5,000 lira vaid buyurmuşlardır .üst tarafı mevcut binanın satılması ve mahallince yapılacak yardımla sağlanacak.

Erzurumda mahallince 10,000 lira yardım yapılmasına çalışılacak.

Erzincanda mahallince 10,000 lira yardım yapılmasına çalışılacak.

Kars malzemece yardım edeceğine göre

Van parayı tamamen hususî muhasebeden verecektir .

15,000

10,000

25,000

10,000

10,000

10,000

20,000

45,000

95,000

Diyanet'in Halkın İmarî İhtiyarları için Başbakanın buyurdukları 10,000 lira verilecektir

7 Halkın inşaat bedelleri 300,000

Mahallelerden yapılacak yardım 125,000

Yardımların toplamı 225,000

15

BCA, Belge No: 30.10.70.459.1 Aralarında Artvin'in de bulunduğu yedi ilde yapılacak halkevleri hakkında CHP tarafından yapılan incelemeler -1-

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

Başbakan İsmet İnönü doğu vilâyetlerinde yaptıkları seyahat esnasında aşağıdaki yerlerde birer Halkevi yapılmasını emir etmişler ve bunun için de yardım edeceklerini vait buyurmuşlardır:

- 1 - Artvin
- 2 - Bayburt
- 3 - Bitlis
- 4 - Erzurum
- 5 - Erzincan
- 6 - Kars
- 7 - Van

Bunlardan başka Diyarıbekir Halkevi'nin inşasının ikmali için de 10.000 lira vait buyurmuşlardır.

Diyarıbekir Halkevi'ne bu 10.000 lira Parti'den gönderilmiştir. Ancak bu para yine kâfi gelmediğinden Hususî İdare bûdcesine bu yıl konulan tahsisat ile inşaat bitirilecektir.

Diğer yedi Halkevi'nin inşa vaziyetlerine gelince:

- 1 - Artvin

Burada yapılacak Halkevi projesi İlyönkurul başkanlığınca hazırlanmış ve Partiye gönderilmişti. Bu proje hakkında 3 Üncü Genel İspekterliğin mutalâası istendi ve 45.000 lira keşifli bu binanın vücuda gelmesi için mahallince ne yardım yapılacağı soruldu. Bu mutalâa gelince Parti'ce de incelenerek kararı verilecektir.

- 2 - Bayburt

Bayburt Halkevi'nin projesinin yapıldığı 3 Üncü Genel İspekterlik tarafın-

030 10 70 459 1

20

BCA, Belge No: 30.10.70.459.1 Aralarında Artvin'in de bulunduğu yedi ilde yapılacak halkevleri hakkında CHP tarafından yapılan incelemeler -2-

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

77

II

den bildirilmiştir. Ancak mahallince bu işe girişmek üzere bazı arsa ve bina mübadelesi işi ile uğraşmaktadır.

3 - Bitlis

Bitlis'in şimdiki Halkevi binasının ihtiyaca yetmediğinden satılarak parasının yeni yapılacak binaya harcanması genleşkurca karar altına alınmıştır. Yeni bina projesi de I inci Genel İspokterlik fen heyetinde hazırlanmaktadır. Bu Halkevinin inşası için 5.000 lira verilecek, üstü mahallince temin edilecektir.

4 - Erzurum

Erzurum Halkevi projesi yapılmıştır. Bina münakaseye de konulmuştur. Keşfi 65.000 liradır. Münakasada bina kaç liraya ihale edilirse 10.000 lirası mahallinden temin ettirilecek, üstü Parti'den gönderilecektir.

5 - Erzincan

Bu Halkevi'nin projesi Aydın Saylavı Mithat Aydın tarafından yapılmıştır. Ancak, evvelce düşünülen arsanın elde edilebilmesi için 18.000 liraya yekan para istenmişti. Bu para çok görüldüğü için mahallince başka bir arsa tedarik edildi. Bu arsa hakkında 3 üncü Genel İspokterliğin mutalası soruldu.

6 - Kars

Bu Halkevi'nin de Parti İlyönkurulunca projesi yapılmış, 3 üncü Genel İspokterlikdedir.

7 - Van

Bu Halkevi'nin de projesi Van İlbaylığına hazırlanmıştır. Bu proje hakkında da I inci Genel İspokterlikden mutalâa istedik. İlbaylakca yapılan projeye göre bu binanın inşası için Van Hususî Muhasebesi senede onar bin liradan üç yılda 30.000 lira verecektir.

Bu yedi Halkevi'nin arsalarının Parti adına tapuya bağlanması, projelerinin tetkik ve tasdik edilmesi işlerini bu kıs içinde bitirerek, inşaatı ilk bahar'da başlanması mümkün olacaktır.

030 10 70 459 1

21

BCA, Belge No: 30.10.70.459.1 Aralarında Artvin'in de bulunduğu yedi ilde yapılacak halkevleri hakkında CHP tarafından yapılan incelemeler -3-

VII. BÖLÜM

ARTVİN'İN YAŞAYAN OZANLARINDAN AHMET YORAMOĞLU: HAYATI, POETİKASI VE ŞİİRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU*

GİRİŞ

Halk edebiyatı, bütün dünya edebiyatları içerisinde önemli bir başlangıç noktasıdır. İlk dönemlerden itibaren ozanların saz eşliğinde, gezici olarak icra ettikleri ve manzum olarak söyledikleri hikâyelerle, destanlarla başlamış günümüze kadar gelişerek gelmiş anonim ve ferdi eserlerin bütünüdür. Başgöz'e göre halk şairi, şiirini hem söyleyen hem de yayıp yaşatan adamdır (1968: 14).

Yine Başgöz'e göre halk edebiyatının doğup gelişmesinde önemli rolü olan halk şairidir: “Eğitim, gazete, kitap, okuma yazma gibi müesseselerden mahrum olan halk kitleleri bu unsurların yokluğu içinde, onlardan faydalanmadan da sanat ihtiyacını doyurmanın yolunu bulmuştur. Halk şairine çeşitli vasıflarını veren şartlar bunlardır. Halk şairi bu imkânsızlıkların içinde doğup gelişmiştir” (1968: 20).

Toplumların gelişmesine ve değişmesine büyük etkisi olan bu eserlerin Türk edebiyatındaki yerini Güzel şöyle ifade eder: “Türk Halk Edebiyatı gerçek anlamda bütün bir toplumun millî ve manevî ortak kültürünü, ortak dilini, ortak inancını, ortak duygu ve düşüncelerini aksettiren milletin öz varlığıdır. Bu sebeple onun başlangıcını ve sonunu belli bir zaman dilimi ile sınırlamak mümkün değildir” (2003: 113).

Halk edebiyatı halkın içinden çıkan ve yine hedef kitlesi halk olan şair ve eserlerin tamamına tekabül eder demek yanlış olmaz. Geçmişten geleceğe köprü kuran halk edebiyatı aynı zamanda gelecek nesilleri şekillendirecek önemli ve bitmez kaynaktır. Her ne kadar âşıklık geleneğine

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Artvin/Türkiye, aysecele@artvin.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2870-1162>

gönül veren istidat sahibi ozan ve şairlerin sayısı giderek azalsa da bu geleneği ferdi olarak devam ettiren yörelerimiz ve ozanlarımız hâlâ mevcuttur. Bu yörelerden biri de Erzurum, Kars, Artvin üçgeni ve buralarda yetişen âşıklardır.

Artvin ilinde âşıklık geleneği günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Artvin merkezde kadın şairlerimizden Gülden (Bahadır, 2015a:1-480), Ardanuç'tan yakın zamanda vefat edene kadar Engünî (Bahadır, 2016a:1-192), hatta çevre illerden Kevserî (Bahadır, 2015b: 1-264) yörede geleneği devam ettiren önemli şairlerdir. Bunlar içerisinde Şavşat'ta da azımsanmayacak sayıda halk şairi, ozan ve âşik mevcuttur. Bu âşıklardan biri de Yoramoglu'dur. Bu çalışmada şairimizin hayatı, poetikası ve şiirleri hakkında bilgi verilmiştir.

1. Hayatı

Asıl adı Ahmet Yaran olan ozanımız, 1955 yılında Şavşat Cevizli köyünde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini köyünde yaptıktan sonra ortaokulu Şavşat'ın Meydancık nahiyesinde okumuştur. Lise eğitimine başlamadan önce bade rüyasını gören Yoramoglu, daha sonra şairliğinde önemli bir menzil olan Kars'a lise eğitimi için gitmiştir. Burada âşıklık geleneği ve önemli âşıklarla tanışıp sohbetlerinden istifade ettiğini beyan eden ozanımız. Üniversite eğitimi için İstanbul'a Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girmiştir. Küçük yaşlarda başlayan gurbet hayatı 1984 yılında mezun olarak memleketi Artvin'e dönmesiyle bitmiştir. Bu yılların ruhunda açtığı derin hüznü ve şairliğine etkisini mısralarında açıkça görmekteyiz.

Yirmi yıl çekip de sürüttü beni
Gözyaşlarım nehir oldu gurbette
Anadan evlattan yardan ayırdı
Bütün aşım zehir oldu gurbette

Ayrılık bağrımı yakıp delerdi
Bu dillerim haktan himmet dilerdi
Halimize bakıp gören gülerdi
Düşmanlarım seyir oldu gurbette

Yaradan'a aşikârdı niyyetim
Maksuda yetmekti bütün zahmetim
Feryat ile dolu olan hayatım
Çekilmeyen kahr oldu gurbette

Yoramoglu der ki derdim payladım
Âlimden ders aldım gönül eyledim
Dertli düşünürken dertli söyledim
Bu dillerim şair oldu gurbette

...

Aynı yıl Artvin Sağlık Meslek Lisesinde öğretmenliğe başlamıştır. Ozanın yolu tekrar İstanbul'a düşmüştür, 1985-1986 yıllarında burada yedek subay olarak askerlik hizmetini ifa etmiş ve mesleğini icra etmek üzere geri dönmüştür. Sağlık Bakanlığı kadrosundan Milli Eğitim Bakanlığı kadrosuna geçen Yoramoglu, önce Artvin İmam Hatip Lisesinde sonra da Artvin Lisesinde ve şehrin bütün liselerinde öğretmenlik mesleğini icra etmeye devam edip. Daha sonra Artvin Sosyal Bilimler Lisesinden 2000 yılı sonu itibariyle emekli olmuştur.

Badeli şairlerden olan Ahmet Yoramoglu, şairlik serüvenine etki eden olguları şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- *Fıtraten var olan duygularım hislerim.*
- 2- *Soyumda âşıklığın oluşu.*
- 3- *Çocukluk yaşlarımda köyümde ve çevremde âşıkları dinleyişim.*
- 4- *Liseyi Kars'ta okuyuşum. Kars-Erzurum âşıkları ile iç içe oluşum, sözlerinden, sohbetlerinden etkilenişim v.b.* ²

Yoramoglu'nun hayatı ile ilgili bu bilgiler dipnotta verdiğimiz kitabı ve kendisiyle yaptığımız sohbetlerden alınmıştır.

1.1. Bâde İçmesi:

Bir kişinin değişim ve dönüşüm yaşamasının çeşitli etkenleri vardır. Bunlardan biri de rüyada olan değişimlerdir. Günay'a göre: "*En basit şekli ile rüya bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal dizisi olarak tarif edilmektedir. Bu en sade tarifte görüldüğü gibi rüyanın meydana gelmesi için insanın uyku halinde olması gerekmektedir*" (2011:115).

İnsan hayatında, inanışlarında ve edebî eserlerde en eski motiflerden biri olan rüya hakkında çok sayıda bilimsel ve dinsel düşünce, araştırma kaleme alınmıştır. Türklerde de bu motif çok eskiden beri destanlara yön veren, temel oluşturan önemli bir olgu olmuştur. "*Uygur Türeyiş efsanesinde, Böğü Han bir gece uyurken rüyasında beyazlar giyinmiş bir ihtiyar gördü. İhtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı*

2 Yoramoglu, 2021, *Her Yönüyle Anlatımlı Türk Halk Edebiyatı ve Divan Edebiyatı*. Pamiray Yayınları, İstanbul.

vererek;’ eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen dünyanın dört köşesi hep senin buyruğun altına girecektir’ dedi. Böğü Han’ın veziri de aynı gece aynı rüyayı görmüştü” (Ögel, 2014: 86). Rüya motifi Oğuz Kağan destanında da karşımıza çıkar.

Milletlerin yönetiminde de önemli bir yere sahip olan rüya edebiyatımızda da çok özel bir yere sahiptir. Bilhassa âşık edebiyatında rüya motifi oldukça önemlidir. Âşıkların, ozanların ve şairlerin kendi aralarında sınıflandırılmalarını kolaylaştırır. Konu hakkında geniş bir araştırma yapan Günay’ın konu ile ilgili yazdıkları şöyledir: “ *Modern psikiyatrinin de kabul ettiği gibi, şâir mizâcını açıklamak bugün için mümkün değildir. Doğuştan böyle bir kabiliyete sahip olan âşık adaylarında; biyolojik istekler, psikolojik baskılar ve yaratıcılık gücü birleşerek kolektif şuurlaltını harekete geçirmekte ve kültür örneği rüyaları kullanarak yaratıcılığın bir şekli olan âşıklık mertebesine erişmelerini sağlamaktadır*” (2011:132). Yine Günay’ın eserinden öğrendiğimiz bilgilere göre, rüya bütün kültürlerde ve edebiyatlarda önemli bir motif olmasına karşın, “*kompleks rüya motifi Türk Âşık Edebiyatına has bir motiftir.*”

Rüyada bade içme olayını yaşayanlar, sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçmektedirler. Âşıklar hakkında detaylı inceleme ve araştırma yapan Günay, bu başkalaşımı bize şöyle anlatır:

“... âşık adaylarının aşk, sanat ve bilgiye dört safhada ulaştıkları görülür. Türk âşık edebiyatında tespit edilen Asıl Tıp kompleks rüya motifinin planı şöyledir:

- 1- *Hazırlık Devresi: Çocukluk ve gençlik çağının şartlar. Karşılaşılan zorluklar ve uyunan yerler ve bir dilekle uykuya dalma.*
- 2- *Rüya: Kutsal kişilerle kutsal bir yerde karşılaşma. Pir elinden bade içme, sevgilinin kendisi veya resmini görme. Pirlerin kahramana gerekli bilgileri vermesi ve bir mahlas vererek deyiş söylemesinin istenmesi.*
- 3- *Uyanış: Kahraman ya kendisi uyanır ya da uyandırılır. Bir müddet baygın kalabilir. İlk fırsatta saz ile başından geçenleri anlatır.*
- 4- *İlk Deyiş: “Rüyada âşıklığa ulaşan kişilerin uyandıkları zaman söyledikleri ilk deyişleri gördükleri rüyanın tasviridir. Bu ilk de-*

yişlerde âşık başından geçenleri naklettiği gibi ilk tapşırmasını da bu ilk deyişin sonunda yapar (2011: 136).

Şavşat ve yöresindeki bâdeli âşıklar için Bahadır şu bilgiyi vermektedir: “Artvin yöresinde yetişen 120’den fazla âşık olduğu söylenmektedir. Bunların içerisinde bâdeli âşıkların sayısı oldukça fazladır” (2016: 25). Bâdeli âşıklar hakkındaki bilgileri kısaca özetledikten sonra âşık Yoramoglu’nun bade içme rüyasını “Gönülden Gelenler” kitabında yazdığı şekliyle aşağıda verdik.

On dört yaşındayken köyüme gelen âşıkları ilk kez dinleyerek çok fazla onların etkisinde kaldım. Onları hayal ettim, onları düşündüm ve hep âşıklık duygusuyla yattım, kalktım, gezdim, dolaştım ve âşıklığa tamamen aşına oldum.

Bu duygularla yaşarken çok geçmeden bir rüya gördüm. Rüyamda üç pirlle bir canan karşımda durdu. Bana çok sordular ve söylediler. Bir rüya halini tümüyle anlatmak mümkün değildir ancak, uyandığımda bu durumu çok özlu olarak aşağıdaki dörtlüklerle anlatabildim.

14 yaşında gördüm bir rüya
Bu âşıklık sana sırdır dediler
Üç pirlle bir canan durdu karşımda
Evvela düsturun ardır dediler

Rüyada pirlle beraber bulunduğum yeri düşünüyordum ve ben onlara şöyle seslendim, onlar bana şöyle dediler.

Sanki kaynıyorum bir anda taşam
Önümde dağlar var ben nasıl aşam
Dedim bu ne mekân ne bu ihtişam
Buray bilinmeyen yerdir dediler

Üç pirin yanında bulunan cananı pirlle şöyle tanıttılar. Pirlle şöyle dediler

Hiç unutma ecdadını atanı	Bir gün bu sözleri okursun yaran
Bu topraklar şehit gazi vatanı	Bu devri alemi edersin seyran
İyi tanı karşındaki sultanı	Bu sultanın adı Hayran’dır Hayran
Senin için sadık yârdır dediler	Ama ona varmak zordur dediler

Yine bu rüyada mahlasını nasıl aldığını şöyle anlatır:

Dediler âşıksın için dağlıdır
Mahlasın Yaranî adan bağlıdır
Dedim benim soyum Yoramoglu'dur
Yoramoglu olsun yordur dediler

Bu rüyanın devamında âşıklık hedefini ve pirlerin kimler olduğunu öğrenmek isteyen ozanın soruları ve aldığı cevaplar ise şöyledir:

Eliftir bu aşkın evvelki harfi	Üç zattan birisi aşkı seçtirdi
Bu aşkın şerbeti safidan safi	Biri Kur'an vedi sayfa açtırdı
Bu sultana âşıklığın hedefi	Biri şerbet sundu yudum içirdi
<i>Vahdet-i vücuttur birdir dediler</i>	<i>Hakikat aşkına nurdur dediler</i>

Yoramoglu oldu bendeki mahlas
Biri dedi atan âşık İlyas
Biri büyük deden Bilâldir çok has
Karşında üç zat ta pirdir dediler

Üç pirden birini tanıtmadılar, birinin babamın dayısı âşık İlyas olduğunu diğer üçüncüsünde 18 sene evvel İstanbul'da ilim tahsili yaparken ilim aşkıyla gece gündüz ağlayıp, sızlayıp Allah'tan muradını isterken bir gece uykusunda 18 senenin akabinde kendisine ilahi bir lütuf bahşedilip ilim deryasına dalan, evliya mertebesine vasil olan ikinci dedem Bilâl olduğunu söylediler ve uyandım, kendimdeki değişik halleri hissettim. Ve rüyamda gördüklerimi hemen kaleme aldım ve bu hâl üzerine söylemeye ve yazmaya başladım (Yaran, 1994: 2-4).

Böylece Yoramoglu'nun âşıklık sergüzeşti ve ozanlığı başlamış olur. Yine Günay'ın: “âşık hikâyelerinde kahraman 14-16 yaş arasında âşıklık mertebesine erişmektedir” (2011; 137) tespiti burada da karşımıza çıkmıştır.

2- POETİKASI

Şairlerin şiir sanatı, şairlik ve kendi şairliği hakkındaki düşüncelerini eserlerinden veya doğrudan yazdıkları poetikalarından öğrenmekteyiz.

Bu konuda yazılmış ilk eser olan Aristo'nun *Poetika*'sıdır. Ona göre bütün sanatların temelini “*mimesis*” taklit oluşturmaktadır, Aristo eserinde bu konuyu şöyle ele alır: “*Şiir sanatı genel olarak varlığını, insan doğasında temellenen iki temel nedene borçlu gibi görünüyor. Bunlardan birisi taklit içtepi'si olup insanlarda doğuştan vardır. İkincisi, bütün taklit ürünleri karşısında duyulan hoşlanmadır ki bu, insan için karakteristiktir*” (2001:16). Zengin bir birikime sahip olan Türk Edebiyatında bu konu ile ilgili özgün çalışmaların olmamasına dikkat çeken Erkal'ın araştırmalarına göre; “*Şiir ve şiir sanatı üzerine Türk edebiyatı tarihindeki görünümüne baktığımız zaman, bu konu üzerine yazılmış müstakil eserler olmadığını görmekteyiz*” (2018: 34).

Yoramoğlu'nun yazdığı kitabında hem kendi poetikası hem de genel olarak şiir sanatı hakkında bilgiler mevcuttur.

2.1. Âşık, Şair ve Ozan Hakkındaki Düşünceleri

Yoramoğlu, edebiyat hakkındaki çalışmalarını kaleme aldığı bir nevi ders kitabı niteliğindeki kitabında, şiir ve şair hakkında da mülahazalarda bulunmaktadır. Bunları öncelikle Âşık, şair, ozan bağlamında ele alarak bir eğitimci olarak konuyu daha çok terimler ve tanımlar çerçevesinde değerlendirmiştir. Şiire ve şaire bakış açısını bu konu hakkındaki yazılarından ele alarak biz de burada yazmaya gayret edeceğiz.

Âşık, halkın derdiyle dertlenen, sosyal sorunları dile getiren, mısralarıyla tarihe not düşen kişi demektir. Âşık Yoramoğlu da âşığın görevini ve toplumsal rolünü şu şekilde anlatmaktadır:

“*Âşık, âşıklığını yapacaktır. Âşıklık zaten kolay bir iş değildir. Âşık, millet-devlet meselelerinin iyisiyle kötüsüyle takipçisi olacak. Çalışmaları, başarıları, ihmalleri derhal yansız, etkin, tesirli bir lisanla dillendirecektir. Bunu yapabilmek için de devamlı bir mücadelenin ve çalışmanın içinde olacaktır*” (2021:5).

Yoramoğlu, şair, ozan ve âşık kavramlarının iç içe geçmesinden rahatsızlık duyuyor ve bu kavramların tek başına birbirinin yerini tutamayacağını söylüyor.

Şairimize göre âşık: “*Kelime anlamı ile tutkun, vurgun, aşırı seven gibi anlamlara gelen âşık, halk kültüründe; saz çalan, hikâye anlatan, tür-*

kü söyleyen, şiirlerini irticalen söyleyebilen edebiyatın müstesna simasıdır” (s.27). Ozan ise halk şairi, içinden çıktığı milletin olumlu, olumsuz her yönünü şiire dökerek anlatan yetenekli kişidir. Şayet saz çalarak şiirlerini terennüm edebilirse o zaman âşık olarak adlandırılabilir. Kendisi de saz eşliğinde çalıp söyleyen Yoramoglu’na göre en önemli kriter, saz eşliğinde irticalen çalıp söyleyebilme yeteneğine sahip olmaktır. Aksi takdirde saz şairi olmaktan öteye gidemez. Yine şair kimdir sorusunun cevabında da “ölçülü, kafiye, edebiyat kurallarına uygun kriterleri taşıyan ince ve derin anlamlar ifade edecek şekilde şiir yazan kişidir” (s.28).

*Oğul oğul o zandır
O tahmindir o zandır
Dünyada gerçekleri
Söyleyenler ozandır*

Doğruyu söylemekten çekinmeyen, korkusuz, yetenekli ve doğuştan getirdiği yeteneklere sahip olan şairin sahip olması gereken en önemli şartları ise Yoramoglu şu şekilde sıralar:

- 1- Herhangi bir alanda başarılı olabilmek için sadece istemek yeterli değildir, aynı zamanda “*insanın doğuştan getirdiği özel kabiliyet ve istidatlar*” olmalıdır.
- 2- “*Ailevi telkinlerdir.*” Ebeveyn ve aile fertleri çocuğu istidadını ortaya koymasına için teşvik etmelidir.
- 3- Son şart ise çevredir. Şayet çocuğun çevresinde yeteneği olan mesleğe ilgi ve övgü varsa çocuk yeteneğini bu konuda geliştirebilir. Şairimize göre; “*Âşıklık da bir meslektir.*”

Yoramoglu akabinde kendi şairliği hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Benim âşık oluşuma birinci etken doğuştan özümde, ruhumda var olan âşıklık duygusudur. Bu temel hem de güçlü nedendir. Bu duygu beni âşıklara, onları büyük bir hayranlık duygusu içerisinde dinlemeye, izlemeye yönlendirdi. (...) Keşke ben de öyle söylesen, söyleyebilsem, söylemeliyim, söylemem lazım tarzındaki arzularım ve isteklerim beni o alanın tutkunu ve tutsağı yaptı*” (s. 32).

Yine kendi kıstasları içerisinde kendi şairliğini değerlendiren ozanımız ikinci maddeyi şöyle açıklar: “*İkinci etken ailemin, büyüklerimin âşık*

sevgisi, âşıklara karşı muhabbetleri benim de âşık olabilmem için teşvik edici, güdüleyici destekleri duygularıma duygu kattı” (s.32).

Üçüncü etken olan çevresel faktörler hakkında verdiği bilgiler ise şunlardır: *“On, on iki yaşlarından başlayan bu merak her geçen zaman içerisinde daha da pekişti ve güçlendi. Daha ilkokuldayken köyümüze sık sık gelen âşıkların hayranlık ve duygu yoğunluğu içerisinde dinleyişim, beni bu davaya perçinledi. Zaman içerisinde öyle bir hayal dünyasına girdim ki her gün âşıklarla oturup kalkıyorum. (...) Âşıklar gündüz hayalimde gece düşümde, hep onlarla beraberim” (s. 32).*

Âşıklığın nasıl bir tutkuya dönüştüğünü anlatan ozan, gece gündüz başka bir şey düşünemediğinden bahseder.

Âşık olmanın etkenlerini yazdıktan sonra bütün söylediklerini özetle Âşık nasıl olunur? Sorusunun cevabını vererek konu hakkındaki düşüncelerini özetler. *“Her şeyde olduğu gibi âşıklıkta da temel sermaye duygudur. Sonra duyguları harekete geçirecek etkenler ve güdüler olacaktır. Her zaman bu hareketli hayatın içinde gidilip gelinecektir” (s. 34).*

Âşık nasıl olmalı, duygularını nasıl anlatmalı sorularının cevabını ozanımızın dörtlükleriyle pekiştirelim.

<i>Âşık olmak için ne lazım dersin</i>	<i>Bir arzu yazmalı gönül ser'ine.</i>
<i>Gözyaşı dökmeden âşık olunmaz.</i>	<i>Onu götürmeli her gün derine</i>
<i>Durmadan kendini her yana yorsan</i>	<i>Muhabbet bağının belli yerine</i>
<i>Sineyi yakmadan âşık olunmaz</i>	<i>Bir fidan dikmeden âşık olunmaz</i>

<i>Anla bu duygunun alakasını</i>	<i>Yoramoğlu düştü aşkın derdine</i>
<i>Taşı bu sevdanın fiyakasını</i>	<i>Ben hayranım insanların merdine</i>
<i>Sevda çemberini aşk halkasını</i>	<i>Aşkın bahçesine sevda yurduna</i>
<i>Boynuna takmadan âşık olunmaz</i>	<i>Sel gibi akmadan âşık olunmaz.</i>

Gerçeği söyleyen ozanın şiiri aynı zamanda ilim ve irfan ile yoğrulmalıdır. İlimsiz ozanın şiiri okunmaya değmez.

*Yoramoğlu der ki dinlesin beyler
Şairlerin sözü gönüller eyler
Âşıklar her zaman gerçeği söyler
Ozanları ozan yapan ilimdir (Yaran, 1994; 52)*

Yine aynı minvalde yazdığı bir başka şiirinde ise kendisinin de âlimlerden ders alan bir şair olduğundan bahseder.

*Yoramoğlu der ki derdim payladım
Âlimden ders aldım gönül eyledim
Dertli düşünürken dertli söyledim
Bu dillerim şair oldu gurbette* (Yaran, 1994; 74)

Âşıklar bazen de şaşkına olurlar, bunu da yine şairimizin dörtlüklerinden öğreniyoruz.

*Yoramoğlu gönül döndü taşkına
Bu âşıklar bazen döner şaşkına
Bir âşıkın içindeki aşkına
Arı görmez bal yazmışlar duydun mu?* (Yaran, 1994; 160)

2.2. Şiir Hakkındaki Düşünceleri

Âşık, şair, ozan gibi kavramlar hakkındaki görüşlerini kendi yorumlarıyla yazdığımız Yoramoğlu, şiir hakkında da düşüncelerini açık ve net bir biçimde yazmıştır. Ozanımıza göre şiir: “*Bir duyguyu bir düşünceyi bir meramı ölçü, kafiye, mana üç temel unsurdur. Bunların hepsi bir arada olmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse şiirin gücü azalır etkisi zayıflar.*” (s. 12) Bu sözlerden anlaşılabileceği gibi tıpkı şairliğin üç kriterinin olması gibi şiirin de üç kriterinin olması gerektiğini öne sürer.

Bu kıstaslar âşık edebiyatının olmazsa olmazlarıdır. Yoramoğlu, serbest şiirin halk edebiyatında yerinin olamayacağını kat’i bir şekilde dile getirmiştir. Yukarda verdiği âşık edebiyatının üç önemli kriterini yine şairimiz sözleriyle açıklama gerekirse: “*Ölçü taşımayan şiirler aşığın dilinde makama da uymaz, çünkü makamlar ölçüyle bir ahenk kazanır. Kafiyesiz şiir kulağa hoş gelmez, ilgi çekmez, etki etmez. Manası olmayan şiir ise boş lafların kümelenişi olur ki o da insana bıkkınlık ve yılgınlık getirir. Yani temel değerlerden yoksun şiirler insana haz vermez ilgi çekmez.*”

Yine şairimizin kendi yazdıklarıyla, şiirin bu üç temel kıstasını biraz daha detaylandırmamızın gerekli olduğuna inanıyoruz.

“Şairin şiirinde ölçü mutlaka olacak yani şair hangi ölçüyle şiirine başlamışsa aynı ölçüyle devam edip bitirmesi şarttır. Yani yedili ile yazıyorsa yedi ile devam edip bitirecek.

Bir diğer husus da şiirde kafiye şartıdır. Türk halk edebiyatı nazım şekillerinde kafiye düzeni vardır. Ona riayet edilecektir. Kafiyesiz şiir yazmak gerçek şairliğin işi değildir.

Ölçü ve kafiye içerisinde yazılan anlam bütünlüğü korunan şiirlerin dinleyici üzerindeki etkisi, tesiri, nüfuzu hiçbir şeyle ifade edilemez.” (s. 28-29)

Bu üç temel öğeden yoksun olan şiirin edebi değerinin olmadığını söyleyen şairimize göre bu şekilde yazan kişilerin de ego tatmininden başka yaptıkları bir şey de yoktur. Ozan gerçeği söyleyen, idrak sahibi kişidir, aşağıdaki dörtlükte de yine âşık şair nasıl olmalıdır sorusunun cevabını vermektedir.

*Gerçekleri söylemeyen dile rağbet eylemem.
Beni Hakk’a götürmeyen yola rağbet eylemem.
Âşıkları âşık yapan sevgi, saygı, duygudur.
Âşka meşke inanmayan kula rağbet eylemem.*

...

Lisanın bozulmasından şikâyetçi olan şair, insanların, çiçeklerin ve dilin bozulmasını dörtlüklere şöyle dökmüş:

*Yoramoglu yön bozulmuş
Baksana insan bozulmuş
Herkeste lisan bozulmuş
Dilde meymenet kalmamış (112)*

*Yoramoglu haktan iste ihsanı
Sakın bozmıyasın dilde lisani
Bakıp görür anlıyamaz insanı
Evvela bir insan insan olmadan (152)*

Yine Yoramoglu’na göre şiirde mânâ önemli bir yer tutuyor.

*Yoramoglu vardır özde
Mânâ olmalıdır sözde
Yoramoglu çalan sazda
Teller aşığı anlatır (188)*

...

*Öyle kelam edelim ki
Sözümüzde mânâ olsun
Âşığı gören anlasın
Yüzümüzde mânâ olsun*

...

*Yoramoğlu boyun eğme
Mazluma dokunup değme
Boş kelama nokta koyma
Yazımızda mânâ olsun (199)*

3- DÎVÂN EDEBİYATI ÇALIŞMALARI

Hem hece vezniyle hem de aruz vezniyle şiir yazan Yoramoğlu, Kaside, gazel, musammatlar gibi Divan Edebiyatı nazım şekillerinin neredeyse tamamında şiir yazmıştır. Türk Dili'nin özelliklerinden dolayı vasl, imâle, zihâf gibi aruz uygulamalarından kaçınmak imkânsız olduğu için şairimiz de bütün şiirlerinde bu uygulamaları kullanmak zorunda kalmıştır.

Bu alandaki çalışmalarından örnekler verirken sadece matla ve makta beytlerini aldık.

Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün
*Anlamadım anlıyamam bu faninin işini
Cevr u cefa döktürüyor gözlerimin yaşını*

...

*Yoramoğlu elde sazın dilde vardır kelamın
Milletine seslenirken söyle sözün hoşunu*

Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün
*Dostum biraz dinle beni bu halimi görmez misin
Düşüm figan ile zara buna fikir yormaz mısın*

...

*Bak Yoramoğlu'nda davet ülfet için vardır niyet
Söz sohbeta düşkün gayet bu dostluğu kurmaz mısın*

Yine yukarıdaki vezinle yazılmış olan şehrengiz türündeki kasidesinin matla ve makta beyitleri aşağıdadır.

Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün

Artvin benim vilayetim asilzade insanı var

Gayet dostça söz konuşur dilde şirin lisanı var

...

Şükür Yoramogulların ona açılan ellerin

Darda kalan hep kulların Allah'ı var Rahman'ı var

Beyitlerden oluşan nazım şekillerinin yanı sıra kıt'a, ruba'i ve tuyug gibi dörtlüklerden oluşan nazım şekillerinde de başarılı örnekler veren şairimizin tuyuglarından birini örnek olarak aşağıda yazdık.

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

Kâtip oldum arzuhalim yazarım

Ehli kâmil kelimanı süzerim

İlham ile hakikati sezerim

Aşka düştüm hiç duramam gezerim

Sözün değerini artıran ve az sözle çok şey anlatmaya yarayan söz sanatları şiirin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Külekçi bu konuyu şöyle izah eder: “Yazdığımız ve konuştuğumuz sözün güzel olması için ilk şart fesâhattır. Fesâhat, sözün lafz, mana ve ahenk itibarıyla kusursuz olmasıdır. Fasîh söz yerine ve adabına göre söylenirse belâgat tahakkuk eder. Meânî, beyân ve bedî' gibi ilim dalları belâgat ilmini meydana getirir” (1999:9).

Yine Yoramoglu'na göre şiirde kullanılan kelimelerin iki anlamı vardır biri gerçek diğeri mecazi anlam. “Bazen sözlerin ikiden çok manaları vardır ki bu da ayrı bir sanatı gerektiren durumdur. İşte sözlerin iki ve ikiden çok manalarını sözde veya şiirde ince ustalıkla kullanmak sözden sanat üretmektir ki bu durum edebi sanatları ortaya koymaktadır” (2021:171).

“Şiir, dilin en üst seviyede kullanıldığı bir ifade tarzıdır. Malzemesi dil olan şair, muhayyilesinin süzgecinden geçirdiği duygu ve düşüncelerini en güzel biçimde ifade edebilmek için, dilin bütün imkânlarını sonuna kadar yoklamak zorundadır. Divan şiirinde dilin kullanımını büyük ölçüde kafiye, redif ve vezin gibi ritmik akışkanlığı sağlayan biçimsel unsurlarla söz sanatları ve mazmunlar belirlemektedir” (Macit; 2016:9).

Edebi sanatları dört kategoride değerlendiririz; Mecazlar, mana ile ilgili sanatlar, lafız ile ilgili yapılan sanatlar ve harf ve sayı ile yapılan sanatlar. Nazım şekillerinin hemen hepsinde şiir yazmış olan âşığımız, bahsi geçen sanatlardan da istifade ederek sözüne derinlik, ahenk ve anlam katmıştır. Burada sadece birkaç mısra ile örnek vereceğiz.

Hayretle sizlere nazar ederim
Sanki cevher dolu özünüz dağlar
 Kışın size yolum düşse ne derim
Şaşırtır o soğuk yüzünüz dağlar

...

Musa gibi seyyahlara
Tur yazmışlar tur yazmışlar
Koca başlı fellahlara
Kır yazmışlar kır yazmışlar

4- HALK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI

Bir halk şairi olarak sanatını icra eden Yoramoglu, halk şiirinin bütün alanlarında başarılıdır. Bununla birlikte aldığı mesleki eğitimden dolayı hece vezni ile de başarılı eserler vermiştir. Divan, sicilleme/şeki, mani, koşma, semai nazım şekillerinde hece vezniyle eserler verdiği gibi aruz vezni ile de halk edebiyatı nazım şekillerinde şiirler yazmıştır. Divan, semai, selis, kalenderi, satranç nazım şekillerinde örnekleri mevcuttur.

Yine halk edebiyatının nazım türlerinden olan varsağı, destan, türkü, ilahi, koçaklama, taşlama veya hiciv, güzelleme, ağıt, öğüt ve tasvirde de birçok şiiri vardır.

Sicilleme örneği:

Bir güzele yolum çıktı bakışı ceylan gibidir
*Edalı edalı yürür duruşu **sultan** gibidir*
*Çehresinde gül açılmış bahçeyi **elvan** gibidir*
*Dilinden dökülen sözler dertlere **derman** gibidir*
*Bakan gözler şifa bulur hastaya **Lokman** gibidir*

...

Mani örneği:

*Oğul oğul o **kuldur***
*Mevla'sına o **kuldur***
İnsanı insan yapan
*Eğitimidir **okuldur***

Koşma tarzı öğüt:

*Kime dost dedimse muhannet çıkar
Bu dünyada kula güvenme gönül
Bir tek kelam ile temelden yıkar
Şirin sözlü dile güvenme gönül*

*Yoramoğlu der ki ömrü bitirir
Sözü söyler hitamına yetirir
Belki yarın bir çıkmaza götürür
Bilmediğin yola güvenme gönül*

...

Âşık fasıllarının en sevilen ve ilgi duyulan safhası muaşere adı verilen karşılaşmaların yapıldığı bölüm olduğunu söyleyen Erkal, bu bölümde âşıkların koçlar gibi kafa kafaya dövüştüğünü ve âşıkların halk içindeki toplantılarının en önemli bölümü olduğunu beyan eder. “*Âşık karşılaşmaları bir arada, bilirkışı kurulu veya halk karşısında, sazlı sözlü imtihan olması, karşılıklı atışması veya birbirlerinin sözlerine karşılıklı nazire söylemeleridir*” (2015: 59).

Âşık Yoramoğlu’nun yaşayan şairlerle mektupla veya karşılıklı atışmaları da mevcuttur. Bu âşıklar genelde Artvin ve yöresinde yaşayan şairlerdir. Nejdet Eminağaoğlu başta olmak üzere, Şair Behram, Şair Oktay, Âşık Mehmet Gülhanî, Âşık Refik Usta, Âşık Yaşar Engini, Âşık Paşa Yangunî, Âşık Kara, Âşık Kasım Gülhanî ile atışmalarını alfabetik olarak kitaplarına almıştır.

*Âşık Ahmet Yoramoğlu
Ne söyliyem ustam neyi anlatam
Döner çarkı felek zaman bir başka
Bu derdimi bilmem kime dinletem
Dünya kan ağlıyor devran bir başka*

*Âşık İbrahim Kara
Bu dünyayı böyle yapanlar vardır
Her şey tahrip eden insan bir başka
Bir dostun bir dosta dilleri hardır
Böyle dillerdeki lisan bir başka*

....

...

Muamma konusunda da atışmaları mevcuttur. Doğan Kaya’ya göre muamma, “*Anlaşılması güç olan gizli, kapalı remiz veya işaretlerle söylenmiş söz.*” Divan edebiyatının manzum örneklerinden olan muamma halk edebiyatında daha çok Semaî kahvelerinde icra edilen bir gelenekle karşımıza çıktığını söyleyen Kaya, “*Âşığın biri yahut bu geleneği iyi bilen birisi tarafından hazırlanan bir manzum muamma kahvede bir yere asılır ve oraya gelen âşıklar yine manzum olarak bunu çözmeye çalışır.*” (2014:591-92)

Bu geleneğe örnek olarak Âşık Yoramoglu ve Âşık Kasım Gülhanî'nin arasında yapılan bir atışmayı veriyoruz.

Âşık Ahmet Yoramoglu

Ruhun ihtiyacı anarsın ama

Kendini Mevla'ya sunarsın ama

Divana dururken dönersin ama

Kâbeler içinde Kâbe'yi söyle

Âşık Kasım Gülhanî

Kurtuluşa imkân olan bu gönül

Kamillerde erkân olan bu gönül

Yaradan'a mekân olan bu gönül

Kâbelerin Kâbe'sidir efendim

5- SONUÇ

Türk halk edebiyatında âşıklık geleneğinin yaşadığı ve yaşatıldığı yörelerden biri de Artvin'in Şavşat ilçesidir. Konu hakkında geniş araştırmalar yapan ve Âşık Yoramoglu ile de tanışmama vesile olan Bahadır'ın deyimiyle; “Yaşadığımız dönem içinde Artvin âşıklık geleneği, Şavşat ilçesinde yaşatılmaya çalışmaktadır. Âşıklar, Şavşat ilçesinin Pınarlı köyünde haftada bir gün toplanmakta ve geleneği icra etmektedirler” (2016b: 25). Bu şairlerden biri olan Âşık Yoramoglu'nun hayatı ve poetikası hakkında kısa da olsa bilgi vermeye çalıştık. Yoramoglu, yaşadığı zamandan ve olaylardan etkilenen ve güncel konular hakkında da şiirler yazmaya devam eden bir halk ozanıdır. Şiirlerine, bu güncel konulardan biri olan “Corona” salgınına da almıştır.

Korona virüsü dünyayı sardı

Elbette ki Allah'ın hesabı vardır

Vuhan'dan çıkıp ta dünyayı vurdu

Anlarsaz bu işin sebebi vardır

...

İnsanlar havada uçamaz oldu

Bir yerden bir yere göçemez oldu

Devletler virüsten kaçamaz oldu

Âlemin virüsten nasibi vardır

...

Şiirlerinde tasavvufun etkisi de açıkça görülen şairimiz, herhangi bir tarikata intisap etmediğini beyan ederken inancının gereğini yerine getirdiğini ve İslâmî bir hayat sürdürmekten başka bir kaygısı olmadığı söylemiştir. Aşağıda örnek olarak aldığımız “Münacaat” ında da bu duygu ve düşüncelerini açıkça görmekteyiz.

Sana yalvarırım ey bari Hüda'm

Beni hiç kimseye muhtaç eyleme

Rabbim budur sana ilk evvel nidam

Beni hiç kimseye muhtaç eyleme

Senden başkasına muhtaç eyleme

...

Yoramoglu der nebatat aşkına

O güzelim tüm hayvanat aşkına

Zemin sema bu mahlukat aşkına

Beni hiç kimseye muhtaç eyleme

Senden başkasına muhtaç eyleme

Gelecek nesillerin günümüzde yaşanan olayları öğrenmesinin önemli kaynaklarından biri edebî eserlerdir. Köprülü'nün de dediği gibi: *“Bir milletin edebiyatı, milli ruhu ve milli hayatı göstermek için en samimi bir ayna sayılabilir. ‘Bir millet hayatı nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hissediyor?’ Biz bunu en doğru ve en canlı olarak o milletin fikir ve kalem mahsûllerinde bulabiliriz”* (2011:27). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, milli ve fikri dünyamızı anlatan, ruhunun derinliklerinden kopan hissiyatını Yoramoglu bize şiirleriyle anlatmıştır. Şiirlerinde işlediği konuların zenginliği ve teorik olarak ta sahip olduğu edebî bilgileri eserlerinde gördüğümüz şairimizin şiirlerinin, geniş halk kitlelerine ulaşmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES, (2001), *Poetika*, Çev.İsmail Tunalı, Remzi Kitapevi,İstanbul.
- BAHADIR, Sedat, (2016b), *Âşık Gülhanî'nin Şiir Dünyası*, Pamiray Yayınları, İstanbul.
- BAHADIR, Sedat, (2016b), *Âşık Engunî*, Pamiray Yayınları, İstanbul.
- BAHADIR, Sedat, (2015a), *Gülden*, Pamiray Yayınları, İstanbul.
- BAHADIR, Sedat, (2015b), *Âşık Kevserî*, Pamiray Yayınları, İstanbul.
- BAŞGÖZ, İlhan, (1968), *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, Ararat Yayınevi, İstanbul.
- ERKAL, Abdulkadir, (2015), *Âşık Sümmânî Divânı*, Zafer Medya, Erzurum.
- ERKAL, Abdülkadir, (2018), *Divân Şiiri Poetikası*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- GÜNAY, Umay, (2011), *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Gelenegi ve Rüya Motifi*, Akçağ, Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman, TORUN, Ali, (2003), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ, Ankara.
- KAYA, Doğan, (2014), *Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (2011), *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Yay. Haz. Orhan Köprülü), 8. Baskı, Akçağ, Ankara.
- KÜLEKÇİ, Numan, (1999), *Edebî Sanatlar*, Akçağ, Ankara.
- MACİT, Muhsin, (2016), *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaddin, (2014), *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yaran, Ahmet, (1994), *Gönülden Gelenler*, Kamburoğlu Matbaacılık, Trabzon.
- Yoramoğlu, (2021), *Her Yönüyle Anlatımlı Türk Halk Edebiyatı ve Divan Edebiyatı*, Pamiray Yayınları, İstanbul.

VIII. BÖLÜM

BİR YAZARIN HATIRALARINDA ARTVİN, “NECDET SUBAŞI”

Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA*

1. Hayatı

Necdet Subaşı 1961 yılında Artvin’in Şavşat ilçesi Karaağaç Köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarını geçirdiği bu şehir yazarın hayatında önemli izler bırakmıştır. Eğitim için Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi’nde ilahiyat eğitimi almıştır. Doktorası Din Sosyolojisi alanında yapmış ve hem ailesi hem de daha sonra kendi işleri nedeniyle Türkiye’nin bir çok şehrinde bulunmuştur. İlk önce öğretmen olan babasının tayini ile Konya’da eğitim için Erzurum’da ve çalışma hayatına başlamasıyla Balıkesir, Van, Konya, Muğla’da bulunmuştur. Akademik çalışmalarını ise Van Yüzüncü Yıl, Muğla ve Gazi Üniversitesi’nde sürdürmüştür. 60. T.C. Hükümeti’nce başlatılan “*Alevi Açılımı*”nda genel koordinatör olarak görev ve sorumluluk üstlenmiş (2009-2011), Diyanet İşleri Başkanlığı’nda Strateji Geliştirme Başkanı olarak görev yapmıştır (2011-2015). 2015 yılında atandığı Başbakan Başdanışmanlığı görevini hâlihazırda MEB danışmanı olarak sürdürmektedir. Subaşı, 2020 yılından itibaren tüm dünyayı kuşatan Covid-19/ koronavirüs salgın sürecinde dijital düzeyde gerçekleştirilen “*Karantina Sohbetleri*”nin daimi moderatörlüğünü üstlenmiş ve oldukça yoğun katılım ile yapılan programlar yapmıştır. Daha sonra bu toplantıların bir kısmı kitap olarak basılmıştır.

Necdet Subaşı’nın aldığı ödüller arasında Tüba Teşvik Ödülü (2008), Sıtkı Koçman Vakfı Araştırma Ödülü (2010), ESKADER Edebiyat Ödülü (2015) ve TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) Edebiyat Ödülü (2018) yer almaktadır.

Subaşı, evli ve dört çocuk babasıdır.

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

2.Edebi Hayatı

Necdet Subaşı oldukça verimli bir yazardır. Hem akademik alanda hem de edebiyat alanında yoğun çalışmalara imza atmıştır. Bu üretkenlik sadece yazılarda değil, yaptığı TV. Programlarında ve dijital ortamda yapılan konuşmalarda da kendini gösterir. İlahiyat alanında çalışmış ve uzun yıllar bu alanda akademik yazılar, kitaplar, makaleler ortaya koymuş olan Subaşı, *Derdimiz Hayat* isimli kitabıyla da edebiyat dünyasına merhaba demiştir. Bu çalışmada yazarın kitap olarak basılmış edebiyat alanındaki eserleri incelenmiştir. Kitap dışında gazete ve dergilerde yayınlanmış yazıları da mevcuttur. Bu yazıları da kaynakça kısmında belirtilmeye çalışılmıştır.

Subaşı'nın kitap olarak basılan on beş eseri, yakın tarihimizin ruh iklimini anlamak, kavramak ve o iklimde yaşamak açısından eşsiz kitaplardır. Burada yazarın, kendi çocukluğunu, yetişme yıllarını, memuriyetini, evliliğini kaleme alırken; bir yandan da Türkiye'nin 12 Eylül, 15 Temmuz gibi siyasi ve sosyal olayların toplum üzerindeki etkisini ve sonrasında yaşananların insanlar üzerindeki etkisinin peyzajını çizer.

Oldukça sade, anlaşılır bir dikkatle kaleme alınan bu yazılar, okuyucuyu da geçmişe yönelik uzun bir yolculuk yaptırır. Gelişmiş gözlem gücü, dilde ustalığı, samimi anlatım tarzı ile Subaşı, hatıra ve deneme türünde ele aldığı eserler, kendi hayatına dair birçok ipucuyu da içinde barındırır.

3. Eserlerin İncelenmesi

*Yaz Dediler Ânı

Necdet Subaşı'nın 2014 yılında yazdığı bu kitap, yazarın anılarından oluşmaktadır. İlk basımını 2015 yılında Otto Yayınları arasında çıkmıştır. Kitabın içindeki anılar, 27.01.2014 tarihinde başlar, 14.04.2014 tarihinde biter.

Subaşı'nın şiirsel ve akıcı bir üslupla yazdığı bu kitap, kırk hatıradan oluşur. Kısa kısa ele aldığı anılar Artvin, Erzurum, Konya, Van ve Muğla'da yaşadığı hatıralar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dikkatle baktığımızda yazarın öğrencilik yılları, ilk memuriyeti ve ailesi bu anıların büyük kısmını oluşturur.

Öğrencilik yılları babasının görevi nedeniyle Konya’da bulundukları sıradaki orta eğitim kısmını içerir. Türk siyasi tarihinin çalkantılı bir dönemine gelen bu yıllar Subaşı için de oldukça zor geçmiştir. Erzurum’da lisans eğitimi ve Konya’da lisansüstü eğitimi de yine bu sancılı döneme denk gelmiştir. Dönemin sıkıntılı süreci önce bir çocuk sonrasında bir yetişkin bakışından yansıtılmıştır. İlk memuriyeti Balıkesir ve akademiye geçtiği Van’da yazarın arkadaş çevresi ile yaşadığı anılar ve arka planda yine dönemin düşünce farklılığından kaynaklanan ötekileşmenin acıları verilmiştir.

Ayrıca bu anıların içinde Subaşı’nın hayatının bir dönemine etki eden isimler ve onlar ile yaşadığı güzel birlikteliklere de değinilmiştir.

Subaşı, yazma serüvenine nasıl başladığına da yine burada değinir. *Şive* alt başlıklı yazısında Artvin Şavşat’ta Ahıska Türkleri arasında sahip olduğu dil yapısı, onun Konya’da öğretmenleri tarafından fark edilmesine sebep olmuştur.

“Yazmaya olan ilgimi ilk fark eden, derslerde arada sırada örgü ören Türkçe öğretmenimizdi. Subay lojmanlarında otururdu ve beni sevdiğini her fırsatta hissettirirdi. Bunu hep ben bilirdim. Muhtemelen sevimli bir çocuktum...”

Örgü ören öğretmenimizin özellikle kompozisyon derslerini iple çekerdim. Her derste bir yazı ödevi verir ve bizden yaratıcı bir metin yazmamızı isterdi. Bilmem neler yazardım ama öğretmenimiz hep beğenir, beğenmediklerinin arasına düşsem bile ne yapar yapar beni onların arasından çıkarırdı. Öyle beğenirdi ki ona çok keyif veren ‘muhteşem Türkçe’mler okumam için beni tahtaya davet ederdi.

Sonraki yıllarda Türkçe dersleri hep hoşlandığım dersler oldu. Öyle sanıyorum ki metin kurma ya da derinleştirmeden çok, çat pat metne dökmeye çalıştığım hayallerim, öğretmenlerin hoşuna gidiyordu. Kahramanlık, milli duygular, belleğimize sinmiş Ahıska mitleri gibi pek çok konuda (belki babamın metazori okuttuğu kitaplar, kendi çağında bir halk şairi olarak etrafında sevilip sayılan cici dedemin dur durak bilmez şenlikli sohbetleri İhsan Dedel/ Ehsan Dede ya da akşamları hâlâ memleketten gelmeye devam eden ‘kartopiler’ yazıya döküldüğüne kesinlikle hem anlamı, hem tınısı değer kaybına uğrayan ve tadını kaybeden ‘patates’

kuzine sobaya atıldığında başlayan) tılsımlı paylaşımların etkisi çoktu.” (s.78-80)

Subaşı alıntılan bu metinden de görüldüğü üzere, yazarlık deneyiminde kökleri olan Artvin/Şavşat hatıraları oldukça baskındır. Hep bir özlem ile hatırladığı o yılları belleğinde birbirinden eşsiz metinler olarak metne dökülmüştür.

***Zamanın Behrinde Ramazan Hikâyeleri**

Necdet Subaşı'nın ilk baskısı 2015 yılında Dergâh Yayınlarından çıkardığı kitabıdır. İçerisinde yirmi dört alt başlıktan oluşan hatıra vardır. Bu hatıraların genel çerçevesi de ramazan ayına ait yazarın yaşadığı anılar olarak işlenmiştir. Kitapta ilk hatıra 27 Haziran 2014' te kaleme alınmış “*Gelen Ramazan*” başlığını taşır. Son yazı ise 30 Temmuz 2014 tarihli ve “*Bugün Bayram*” başlığını taşır. Diğer yazılar da bu iki tarih arasında ki farklı günlere tekabül eder. Kaleme alınan bu anılar yazarın o dönem ramazan ayı içinde yaşadıkları, eski ramazanlar, arkadaşları ile sahur, iftar programları, ailesi ile yaşadıkları çoğunlukla kronolojik olarak ele alınmıştır. İlk hatırası 2014 Ramazanının ilk günü ve ramazan ayının hissiyatı ile değerlendirirken takip eden yazılarda Artvin Şavşat'ta hatırladığı ilk ramazan ve köy halkının İslamiyet'e bakışı da şimdiki zamandan düşünülerek değerlendirilmiştir. Eğitim için geldiği Erzurum, askerlik dönemi, Balıkesir'de öğretmenlik yaptığı yerin “*tek dincisi*” (s.63) olarak verdiği vaizler, dönemin siyasal olaylarında şekillenen din anlayışı, Kadir Gecesi, Ramazan bayramı kitaptaki diğer konulardır. Özellikle yazarın Şavşat'ta köylerinde yaşadığı hatıraları bu kitapta yoğun olarak işlenmiştir.

Cemî Cümle başlıklı yazısında ise dönemin şartları içinde din anlayışı ve Ramazan konusu incelenmiştir. Özellikle yazarın kendi anıları arkasında Türk toplumsal yaşantısını irdeleyen, Türk siyasi yapısının açtığı yaraları da anlatan yazar yaşadığı zorlukları da ele almıştır.

“Babam merkeze gittiğinde elinde bir ton kitapla dönerdi. Kitabı severdi. Merkez diye biz Şavşat'a derdik. 15 günde bir bize toplu halde Cumhuriyet gazetesi geldiğini çok iyi hatırlarım. Babamın bu gazeteyle sözün gelişi Minyeli Abdullah arasındaki dengeyi nasıl tutturduğunu, mezun olduğu Cilavuz Köy Enstitüsü'nün değer ve müfredatıyla bizim

köyün saygı değer hocası Danyal Amca arasında nasıl tökezlemediğini hâlâ anlamış değilim. Şimdi ilerleyen yaşında bu konuları babamla konuştuğumda o hep köklerine, babasına aile içinde hiç de yapay olmayan dini bütün atmosfere işaret etmekle yetiniyordu. Doğrusu bana da sorsalar benim de bu cevaptan başka bir sözüm ol(a)mayacaktı galiba.” (s.18)

***Tedavüldeki Kitaplar, Kritik Öyküler**

Subaşının, 2015 yılında Tezkire Kitapevinden çıkardığı eseridir. On sekiz alt bölüm ve kitabın sonunda bir index mevcuttur. Yazılar, 18 Haziran 2015-18 Temmuz 2015 tarihleri arasını kapsar. Yazar kitapla ilk tanışmasına ait hatıraları öncelikle dile getirir. Öğretmen olan babasının sayesinde evlerinde oldukça iyi bir kütüphaneye sahip olan Subaşı, okuma zevkinin de babasıyla başladığını ifade eder. Sonraki anılar yazarın, çocukluk, gençlik ve şimdiki zamandaki hayatını etkileyen yazarlar ile ilgili değerlendirmeleri içerir. Bu noktada Subaşı, imam hatip sonrasında ilahiyat okuması onun ağırlıklı olarak dini eserler okumasına yönlendirdiğini söyler. Ama bu kitapta özellikle edebiyat sahasında yaptığı okumaları kaleme almıştır. Bunlar içerisinde, Robensen Cruse, Minyeli Abdullah, Şule Yüksel Şenler, Nuri Pakdil, Münevver Ayaşlı, Semiha Ayverdi, Necip Fazıl gibi okuduğu, incelediği etkilendiği yazarları ve eserlerini dönemin şartları içerisinde bu yazarların sahip olduğu imaj ile değerlendirmiştir. Bu noktada hatıraların bütününde dikkati çeken Subaşı’nın sadece kendi anılarını anlatmadığı, bu anılar ile yaşadığı dönemin siyasal ve toplumsal olaylarını da işlediği ve bunların bir dönem tarihi gerçekleri ortaya koyduğunu da görebiliriz. Kitapların dünyası Subaşı’nın en çok sevdiği, haz aldığı kendine yeni dünyaların kapısını açan bir olgudur. Edebi kitaplar dışında ele aldığı diğer eserlerin türleri dini ve felsefi ağırlıklı olarak görülür.

Kitap içinde “Kot” başlıklı bir yazı da hayli dikkat çekicidir. Doğrudan kitaplarla ilgili olmayan bu yazı, Subaşı’nın kavramlar üzerinde dikkatine yoğunlaşır. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu konu da hayatında bir anı olmakla birlikte anlattığı dönem içerisinde toplumsal konulara da yer açmıştır.

“Bizim siyasi kimliğimiz yeni oluşuyordu. Mahallenin kıyısında gelişen eğilimlerimiz ne kadar zirzop olursa olsun yine de tartıya girecekse mahalleye dönmek zorundaydı. Öyle içeride yuvalanan, içeride gelişen bir

şeydi. Sadece kot pantolon değil İspanyol paça da tuhaftı bizim mahalle için. Her zaman varlıklarını ciddiye aldığımız büyüklerimiz için İspanyol paça şimdi ancak kocaman kahkahalarla ancak delilerle eşleyebileceğim bir metaforlar yığınıydı. Kot pantolon giymek resmen ve alenen gâvurluğa özenmekti.

İnsanın kotla ilgili bir yarası da olabilirmiş meğer. İnsanın içinde kodla ilgili bir ukde de kalabilirmiş. İradesi yerli yerinde olarak gündelik hayatın olağan akışına 1980’lerde katılanların bugün bir türlü anlamayacağı, anladıkça da hüüzünlenip kahrolacağı bir hikâyeydi kot meselesi.” (s.84-85)

Oldukça yoğun ve zengin bir kitap okuyucusu olan Subaşı, bu esrinde de bu zenginliği ifade edecek bilgi birikimi ile yansıtmıştır. Sadece edebiyat alanında değil tarih, din, sosyoloji gibi alanlarda yaptığı okumalar ve bunların yazarın ruh ülkesinde yansımaları da verilmiştir. Cemaleddin Afgani, Bernard Lewis, Büyük Doğu, Necip Fazıl Kısakürek, Hasan Ali Yücel, İbn-i Ârabi, İbn-i Haldûn, Eri-jan Zurcher, Ernest Gellner, Falih Rıfkı, Diriliş, Mebâdü’l- arabî, Martin Lings, Şeref Mardin, Tefsirde İsrailiyat, Seyyid Kutup gibi Türk siyasi ve sosyal yapısını etkileyen yazar ve konuları da kendi bakış açısından verilmiştir.

Kitabın arka kapak yazısında ise kitap içeriği ve yazılış amacı hakkında bilgi vardır. “Necdet Subaşı, birer hikâye tadında kaleme aldığı Tedâvüldeki Kitaplar’da kendi evreninde dini bilgi müfredatıyla nasıl karşılaştığını, geçtiği etapları, yaşadığı deneyimleri alışık olunmadık bir rahatlıkla okurla paylaşıyor. Böylece kitapla başlayan ve onun içinde yaşadığı mahallenin kâdim gramerine eklemleyen, çeşitlenmiş ilgi ve yönelimlerle buluşturan bir deneyim zenginliğinin gündelik hayata yansıyan görüntülerinin her birimizi kendi mecramızda öylesine akıp giden bir sıradanlığa nasıl sürüklediğini gösteriyor ve bu duruma karşı köklü bir uyarı niteliği taşıyor.” (arka kapak yazısı)

*Dışarıdaki Havalalar

2015 Aralık, Hece yayınlarının arasında çıkan bu kitap deneme kategorisinde isimlendirilir. Otuz üç alt başlıktan oluşan yazılar incelendiğinde deneme türünün ön plana çıktığı fark edilir. 10 Haziran 2014 - 12

Ağustos 2015 arasında kaleme alınan yazılar kısa tarzdadır. Kendi hayatı, Artvin şehri, askerlik anıları ve evinden dışarıda bulunduğu yerler ile ilgili anıları ilk başta dikkat çeker. Edirne, Van, Muğla, Antalya, Artvin, Urfa gibi hem yaşadığı hem de iş ya da gezi nedeniyle bulunduğu bu şehirlerin hatıraları bu kitabın içeriğini oluşturur.

“Uzaklara gitmek bende garip çağrışımlar yapar. Yer değiştirmek, tebdil-i mekânda hayır aramak bana her zaman bir bağlamı terk etmekten daha fazlasını ifade eder.

Çok yerlere gittim. Gitmediğim yer kaldı mı? Tabii ki gitmediğim bir sürü yer var. Her seferinde enleminden boylamından cümle koordinatlarımdan uzaklaştım. Bazen hava değişimi, bazen sınır aşımı, bazen de resmen göç yaşadığım oldu.

Gittiniz yerde sizi bekleyenler kadar geldiğiniz yerde bıraktıklarınız da oldukça önemli. Artık çocuklarım beni bakkala uğurlar gibi yolculuyorlar kapıdan. Akşama geleceğimden herkes emin. Biliyorum bir gün gittiğimle kalacağım ya da bir gün bir yerlere gidemez olacağım”. (Arka kapak)

Yazarın bu ifadesinden de anlaşılacağı gibi yeni yerleri keşfetmek, hatıralarına bir yaprak daha eklemek en sevdiği uğraşlar arasında yer alır. Fakat hem bu kitaptaki son yazısı hem de alıntı yapılan kısımdan yorulduğu ve bir yerde kalmak istediğini bu yerin de özellikle Artvin olmasını arzuladığını görürüz.

“Kendini yenilemek için neler yapılabilir? Eski okumalar yeni bilinçle bir kere daha gözden geçirilebilir. Yeni yetme gençleri besleyen metinlerle kuşak farkı gözetmeden temasa geçilebilir. İlim irfan sahibi insanlarla sık olmaksızın bir araya gelip onlardan istifade edilebilir. İtikâfa girip yemeye içmeye ve gereksiz kıylükallere ara verip zihne güçlü bir aşı yapılabilir. Yol arkadaşlığı çekilebilir biriyle öngörülebilir her şey göze alınarak uzun bir yolculuğa çıkılabilir.

Ya da her şeyi yerli yerinde bırakarak, eşini çocukluğunu ya da biricik olan neyin varsa onları sırtlanarak çıkıp Artvin’e, orası olmadı Şavşat’a, burayı da beğenmezseniz Verhunal’a gelinerek tam da şimdi oturduğum yerde tahta iskemleye kurularak aşağıya köyün diplerine bakılabilir.....” (s.141) alıntıdan da anlaşılacağı üzere Subaşı’nın uzaklara gitmek arzusunda hep bir Artvin vardır.

*Gerisi Hikâye

Ocak 2016’da Otto Yayınları arasında çıkan kitap, elli iki alt başlıktan oluşur. 4 Haziran 2014- 28 Eylül 2015 yılları arasında kaleme dökülen bu yazılar, Subaşı’nın edebi anlamda yazma merakını açıklayan ipuçları ile doludur.

Kitabın ilk yazısı Subaşı’nın yazma serüvenindeki izlediği yol, anlatılarının neler içerdiği, nasıl oluştuğu ile ilgili bilgi mahiyetindedir.

“Epeyce zamandır kendi hayatımda önemli olduğunu düşündüğüm eşik ve süreçler hakkına bir şeyler yazmayı murat etmiştim. Zorlu yapacaklarım. Dikkatli bir takipçi, sürekle avına çıkar gibi isterse benim hikâyelerimde kendi aradığını bulabilir ve pusuya yatmış bir avcı gibi beni itiraflarımdan vurabilirdi.

Ben bu hikâyelerde çoğunlukla geçmişten bahsediyorum. Hikâyelerin içinde, kendimi vurduğum yolların geçtiği köylere, şehirlere ve Dağlara gidiyordum. Annemden ve babamdan söz ediyordum. Ne yapıp edip lafı eşime, çocuklarıma getiriyordum.” Bu noktada yazarın ele aldığı hikâyeler hep kendi ve etrafındakiler ile gelişir. Amacını da *“Yeni kuşaklara, hâlâ birer imge ya da metafor olarak gelen pek çok şeyin”* kendi hayatında *“sahici birer şey”* olduğunu hatırlatmak istemesi olarak ifade eder. Yazarın değindiği bir nokta da her ne kadar kendi hikâyesini anlatırsa da arka planda ülke gündemi varlığını hep hissettirecektir. Kendisi de bunu şu şekilde ifade eder. *“Yazdıklarımı dönüp dönüp okuyor, bunların daha sıcak, daha gerçekçi olması için olanca gücümle emek sarfediyordum. Sanki ben ülkenin hem ağır hem hızlı değişimlerine hem de sınır nöbetlerine tanık olmuştum”* (s.11)

*Biz Dışarıda Kalanlar

Büyüyen Ay Yayınları tarafından 2017 yılında yayınlanmıştır. Altmış sekiz alt başlık vardır. 1 Mayıs 2017 - 4 Haziran 2017 arası kaleme alınan yazılar için Subaşı, yazma amacını *“yeni kuşaklar hâlâ birer imge ya da metafor olarak gelen pek çok şeyin benim hayatımda sahici birer şey olduğunu hatırlatmak isterim. Yazdıklarımı dönüp dönüp okuyor, daha sıcak daha gerçekçi olması için çaba sarf ediyorum. Ben ülkenin hem ağır hem de hızlı değişimlerine, hem sara hem sınır nöbetlerine tanık oldum.*

Durumdan memnunum. Bana, bir iki şey karaladım diye millete tavsiyede bulunmak hiç mi hiç yakışmaz; şunu söylemek isterim. Bir şeyler elimizden uçup gitmeden yazalım, yazmanın kudretli büyüsiünden nasiplenelim, birbirimize hediyeiz dinamik hikâyelerimiz, uçarı düşüncelerimiz, sakın ve tevekkülle karşılanmış tecrübelerimiz olsun.” (s.7) şeklinde açıklar.

Kısa yazılardan oluşan bölümler. Subaşı'nın Artvin'de başlayan çocukluğundan bu zaman kadar geçen sürede onu etkileyen hayatında iz bırakan anıları olarak derlenmiştir. Çocukluk hatıralarından başlayan bu yazılar arasında her ne kadar kendine ait yaşamlardan izler anlatsa da arka planda dönemin toplumsal siyasal yapısı ile de ilgili birçok hatıra karşımıza çıkar. Günlük hayata dair insanların belki unuttuğu, modernleşme ile kaybedilen bazı değerleri yer yer sitem de bulunarak ele alır. Özellikle çocukluğuna dayalı izlerde hayatını kaybeden akrabalarına, arkadaşlarına atıfta bulunarak onları yâd eder. Bu yazılarda kronolojik bir sıra da seyredilmez. Bir yazısı şimdiki zamandan bir ana aitse devam eden yazı bir arkadaşı ile hasbihali ya da çocukluğuna ait bir anısı olabilir. Bu noktada hatıraların zenginliği söz konusudur. Günlük hayat karmaşasında yakalayamadığımız, fark etmediğimiz değerleri büyük bir incelikle, hassasiyetle dokunur, bizim kaçırdığımız o değerleri hatırlamamızı sağlar. Subaşı'nın çocukluğunun geçtiği Artvin/Şavşat bu noktada okuyucuya bilmediğimi kapıları da açar. Yörenin gelenekleri, söyleyiş özellikleri, yemekleri, sakinleri hayat düzenleri hatta köyün bir kısmının geniş arazilere sahip olmak için Muş'a yaptıkları göç ayrıntıları ile verilir. Yine arka planda 12 Eylül gibi Türkiye coğrafyasını derinden etkileyen olayların Subaşı kendi ailesi üzerinde anlatır ve bu olayların toplumda açtığı derin yaralara da gönderme yapar.

***Söz Uçar Sızı Kalır**

2017 yılında Otto yayınları arasında Ankara'da basılmıştır. Yetmiş alt başlık ile oldukça yoğun bir eserdir. 17 Ocak 2014 - 17 Haziran 2016 yılları arasında kaleme dökülen bu yazılar, Subaşı'nın edebi anlamda eleştirilerini de içerir.

“Sana bir şey diyeyim mi? ben bu kitapları edebiyatta kendime bir yer açmak, kritikçilerin insafına teslim olmak ya da can sıkıntısından ne dediği belli olmayan karamalarla milletin tadını tuzunu kaçırmak için

yazmadım. Bunlar ne sayıklama ne de kâbus. Cesaretimi topladım ve bir yol kendime baktım. Bakmasaydım ne olurdu? Yazmasaydım ne olurdu? Kendi kontratım metinler bundan sonraki yaşamımda kişiliğimi rehin vermek, kimseye gereksiz yere ‘eyvallah’ dememek için aklı başında, kalbi temiz, vicdan sahibi dostlarıma rehin bırakılmış kaparo kabilinden şeyler, evet kaparo bunlar.” (s.11)

Kitabın ilk yazısı “Kaparo” başlığı altında Subaşı kendi yazma deneyimini bu şekilde açıklar. Onun için yazmak adeta ölümlü bir dünyada hayatlara bir ışık tutmak, belki de kendi adına ebedilik kazanma arzusunadadır.

Kitabın ismi “Söz Uçar Sızı Kalır” da bu noktada Subaşı’nın yazma isteğiyle bağlantılı olarak verilmiştir. Yine “Fidan” başlıklı alt yazıda Subaşı yazma eylemini şöyle açıklar.

“Bu tatsız ve renksiz görüşmeden sonra yapmam gereken birkaç önemli şey arasında en başta geleni: Yazmak, mütemadiyen yazmak. Hayat uzun, ömür kısa, kayda ne geçirilirse kâr. Gerçi şimdi bu saatten sonra yazılanlar eskisi kadar zevkle, keyifle yazılmaz ama yine de hiç durmamak lazım. Kalanlarla, izleyenlere, merak edenlere, kulak verenlere bırakılacak bir şeyler mutlak olmalı” (s.181)

Eserde kendini sorgulayan bir insanın hayata bakış açısı ve kendi öznel eleştirisi olan metinler ile zenginleştirilmiştir. Biriyle konuşur, karşılıklı muhabbet eder gibi yazdığı bu metinler yazarın geniş ailesi hakkında hem bilgi verir, hem de Subaşı onlar ile ilgili hatıralarını gözünde canlandırır. Ailesi ve arkadaşlarının yanı sıra edebiyat alanında onu etkilemiş yazar ve şairlerle ilgili kısa yazıları da mevcuttur. (Necip Fazıl Kısakürek ve Nuri Pakdil gibi)

Bunun yanı sıra “Hışım” başlıklı yazıda Ankara’da yıllar önce tanıştığı, sohbet ettiği yazarlarla ilgili duyguları da vardır. Ayrıca bu yazısında kendisine ait edebi merakları da sıralamıştır.

“Başkaları da benim gibidir sanırım. Şu ortaya güzel metinler çıkararak yazarlarla kendi aramda hoş bağlantılar kurmakta her zaman zorlanırım. Kendi başına kocaman bir kadar sayılabilecek şu romanı bizimki nasıl tasavvur etti, nasıl yazdı?...

Benim gençlik hevesleriyle dillerine tutunduğum yazarlar, uzunca bir süre tercümanım oldu. Kalbimi orta yerinden çatlatan heyecanlarımı Attila İlhan mı kapatmıştı Ümit Yaşar mı? Sokak aralarındaki tertemiz ev duvarlarına kendi meramlarımızı unutup memleket aşkını yazmaya başladığımızda kimden ödünç alacaktık dizeleri, tabiki şairlerden...

Sonra hayran hayran takip ettiğimiz insanlarla tanıştığımızda bileme onlarda neler arar neler bulurduk. Cahit Ağabey'in Yedi Güzel Adam'ını, Menziller'i ya da Yaşamak adlı o muhteşem kitabını okuduktan sonra Ankara'da Zafer Çarşısı'nda ona rastlamak nasıl bir duyguymuştu?" (s. 83-84)

Oldukça hacimli olan bu kitapta "Zemin, Cenah, Oturum" gibi başlıklar altında Türk siyasi ve toplumsal hayatına ait izlenimlerini yazmıştır.

Yazarın farklı çalışmalar ile oluşturduğu bu kitapta "Ses" adlı yazısında kısa bir deneme tarzını da yansıttığını söyleyebiliriz.

"Bir baksan! Ses ver ne olur! Öyle ya da böyle bir şekilde oturup konuşmamız lazım. Odaya içerden kilitlemiş, duvarın öbür yanında sus pus öyle duruyorsun. Arada kapıyı içeriden yumrukluyorsun. Koşup geliyoruz, ne oluyor diye anlıyorum ki sen kapıyı açalım diye vurmuyorsun. Duyurmak istiyorsun kendini." (s. 139)

***Adını Sonra Koyarız**

Otto Yayınları arasında 2018'de Ankara'da basılmıştır. Altmış üç alt başlık 14 Kasım 2011- 30 Ocak 2018 yılları arasında kaleme alınan yazıları kapsar.

Kitabın ilk dört yazısı öğrencisi Aleyna'ya mektup şeklinde tasarlanmıştır. "Yol, Yordam, Dert, Hedef" başlıklı yazılar, öğrencisine öğüt verme şeklindedir.

Kısa deneme türünde metinler de dikkat çeken bir başka unsurdur. Rahmetli oğlu Ebuzer Ensar'ın ağzından yazılmış mektup buna bir örnektir. Bazı yazılarda sitem ve kızgınlık hissedilen konu veya arkadaş ortamı anlatılmıştır. Kendi kendiyile konuşma ya da karşısında biri ile konuşma tarzında uzun yazılar da mevcuttur. Ailesi, arkadaşları sevdikleri ile yaşadıkları anıların yanı sıra öğüt tarzında kaleme alınmış metinler de vardır. Kitabın son yazısı "Vefa" başlığındaki yazı ise edebi eserlerini meydana

getirirken düzeltme ve metinlerin okuma noktasında yardım eden Elmas isimli öğrencisine teşekkür yazısıdır. Bu yazının içeriği ile Subaşı yazma eylemi ve yazmanın ona kazandırdıkları hakkında da bilgi verir.

“Benim yaz dediler anıdan itibaren edebiyat tadında yazmaya cüret ettiğim hemen her hikâyem ilk önce onun okumasından geçmektedir. Yazdığım metinler daha bunlar okurun önüne çıkmadan hemencecik özenli bir okumayla gözden geçirilmekte ve çoklukla çalakalem yazdığımı düşündüğüm metinlerin en başta beni mahcup edebilecek bilgi ve imla yanlışlarından arındırılarak resmen onarılmış olarak bana geri döndürülmektedir.” (s.238)

*Gelince Söylerim

Otto Yayınları Şubat 2018’de basılmıştır. Kitabın içindeki yazılar 13 Aralık 2016 - 21 Eylül 2017 ele alınmıştır.

Altmış sekiz alt başlıktan oluşan kitabın içeriği de oldukça geniş bir konu yelpazesi sunar. Anlatım olarak yazarın kendisiyle hesaplaşması gibi başlayan yazılar, güncel olaylarla beslenen bölümler, mektup tarzında ele alınmış bir yazı, yazarın kedisi ve son kitaba adını da veren kedisi Mişa’nın bakışından yazılan iki yazı, arkadaşları ve tanınmış şahsiyetler (Mehmet Akif Emre, Hasan Ağabey, Şerif Mardin) üzerine ele aldığı yazılar ve yine unutamadığı hatıraları (yazdığı ve sahnelenen ilk oyunu gibi) bu kitabın içeriğini oluşturur. Yazılar çok uzun değildir. Bu da okuyucu sıkmaz. Her yazı olması gerektiği kadardır. Ne bir eksik ne de bir fazla kelime vardır. Subaşı, insanın kendisini bulması ile asıl benliğini oluşturacağını söyler. Bu noktada kitap bir iç konuşma/hesaplaşma, kendini tanıma şeklinde ilerler. Sadece kendi üzerine konuşmayı başarmamış aynı zamanda arka planda hayatın akışı içindeki toplumsal/sosyal konulara da değinmiştir. Yaşadığı her anı hayatın renkleri ile bir araya getiren yazar sözü fazla uzatmadan kısaca anlatması da okuyucunun dikkatini daha çok çekmiştir. Yazılardaki üslup yazarın ilk defa denediği bir şekildedir. Karşısında birisiyle konuşur gibi ya da birine öğüt verir gibi bir anlatım tercih eden Subaşı, bazen de “Sanal” yazısında olduğu gibi madde madde ele aldığı olguyu açıklar.

“dil

Seni kaybetmemek için eleştirmekten uzak duruyorum. Seni tartışacak bir dilim olsa, hiç beklemez, yazdıklarını, yaptıklarını dilime dolar, sonra da geçer bir kafede adamakıllı çay içerdik.

Ama yapamıyorum işte. Daha ilk cümlemden huylanıyorsun, haklısın. Seni gözden çıkaracak kelimelerle işe başlıyorum her seferinde ve ben oysa seni yanımda tutacak bir dilin peşindeyim.

Yazık oluyor, telek oluyoruz. Seni ben siliyorum, sonra sen de beni götürüyorsun Bir üflemeyle.

Böyle mi olacaktı? Birbirimizi kaybetmeden sevmenin bir yolu vardı da birbirimizin kanatmayan bir eleştirinin dili ne diye yoktu?

Hocam söyler misin? “Aynen” demeden, “tamam” demeden, “ok” demeden söyler misin?

Beni kırmadan, beni dağıtmadan, benden vazgeçmeden?

Hadi söyle! 21 Ağustos 2017”(s.83)

***Derdimiz Hayat- Etnometodolojik Fragmanlar**

Mahya Yayıncılık tarafından Kasım 2020’de basılmıştır. Otuz bir alt bölümden oluşur.

“derdimiz hayat, Türkiye okumalarının çok özel iklimine dâhil olanlara ithaf edilmiştir. Önsöz var. Bu kitapta subaşı, günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz olguları nasıl değerlendirdiğimiz üzerinde durmuştur. “zaman, coğrafya, masumiyet, fitrat, irade, ruh nefis ve beden, kalp idrak, dil din, kökler, kültür tarih göç, kuşak gelenek, muhit gibi başlıklar altında konu masaya yatırılmış ve incelenmiştir. Hayat ve yaşamın getirdikleri karşısında sorgulayan ve sonuca varan bir yapı tercih edilmiştir. Kitabın önsözünde yazar kitabın yazılış amacına da aslında kısaca değinir. “bir dersimiz olsaydı, adı da “hayat” olsaydı. Biri bize şu içinde yuvarlandığımız hayatın işleyişi hakkında birinci elden taze ve sağlam bilgiler verseydi. Ona tekmil uysaydık, dediklerini yapsaydık. Bu hayatla nasıl başa çıkılır, onu sık sık bizi alt eden salvolarına nasıl karşı konulu, bir direnç lazımsa nereden devşirilir, bir sabra ihtiyaç varsa nereye kadar dayanılır, bunları öğrenseydik”. (s.7)

Önsözde belirtilen bu giriş yazısı aslında bu kitapta yer alan her maddenin de başlangıcı gibidir. Subaşı, ele aldığı her alt başlıkta hayata

egemen olan bu maddeleri ve bu maddelerin birey ve toplum üzerindeki etkilerini irdeler. Kitabın son yazısı “Ezcümle” de yazarın bütün söyledikleri karşısında okuyucuya bir ders/öğüt verme şeklindedir.

“İşte mevzu anlaşıldı ve sonuçta üç aşağı beş yukarı bu duraklardan herkes gibi sen de geçeceksin,

Belli ki kendi hayatını mütemadiyen inşa etmek bitmek tükenmek bilmeyen bir irade kullanımını, sürekli tetikte duran bir haysalayı ve her daim kullanımda olan bir idrak bütünlüğünü gerekli kılıyor.

Eğer bütün bunların farkında olarak bir adım daha ileri atmaya mecalin, heyecan ve hevesin varsa artık bil ki sen yeterli düzeyi yüksek bir varlık iddiasında bulunmayı hak ediyorsun.

Düzgün ve nitelikli bir ömre sahip olmak, saygın ve besleyici bir gerçeklik peşinde türlü anlam ve iddialarla yüz göz olmak için asla geç kayılmış sayılmazsın.

Nihayet aklını, gönlünü ve eline tutuşturulan tecrübeleri dikkate alarak pekâlâ önünü daha net görebilir, arkanda şimdiye kadar bir yük gibi duran denkleri güçlü ve üretken bir hafıza olarak hikâyene ortak edebilirsin.

Tersi de mümkün tabi.

Haydi yolun açık olsun.” (s. 139)

***Mahir Zamanla Yakaza Halleri**

2020 yılında Mahya Yayıncılık tarafından basılan bu kitapta on dört alt başlık vardır. Bu kitapta yer alan metinler yazarın, 1 Ekim 2015-23 Aralık 2015 tarihleri arasında TRT Diyanet Radyoda yaptığı konuşmalara dayanır. “Hepimize İyi Gelecek!” isimli bu programda sunucu Mustafa Cihat’ın yazarı ikna etmesinde ve programı beraber yapmalarında büyük etkisi vardır. İrticalen yapılan bu sohbetler, hemen hemen her hafta ve canlı olarak yayın yapmıştır.

Necdet Subaşı’nın diğer hatıra kitaplarından farklı olarak bu eserde günlük konular masaya yatırılmıştır. Bu konuları da geçmiş ve bugün ki hâl ile besleyen yazarın, büyük oranda geçmişe duyduğu özlem ön plana çıkar. “Konuşmak, Yol, Dostluk, Önyargı, Gurbet, Niyet, Dert, Vefa” gibi başlıklar altında yapılan bu söyleşilerde günlük yaşantı içerisinde in-

sanoğlunun kaybettiği değerler, unuttuğu gelenekler, yeni nesillere öğüt, eskilerde yaşamın özü gibi konularda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu kitaptaki her yazı diğer eserlerindeki metinlerden hacim olarak oldukça uzundur.

Yazar kitabın ilk bölümünde “*Yakaza*” başlığı altında da bu satırların nasıl oluştuğunu şöyle açıklar.

“*Yakaza* halindeyiz sanki. İki arada bir derede kaldığımız kesin. Merak edenler olabilir, yakaza, içinde pek çok derinlikli anlamları barındıran istisnai vakit, uykuyla uyanıklık arasında bir an, belki bir lahza, ama sanki uyanıklığı daha baskın olan bir zaman aralığı. Alı her şeye keşiyor, görüyor, algılıyor, fark ediyor. Gerçekte kendisi ile baş başa. Kendi iç sesleri ile ağız ağıza, kulak kulağa verilmiş bir lahza. Başka bir zaman olsa bir sürü dedikodunun, bir sürü gürültünün patırtının arasında, inanın kendine vakti kalmıyor. Ne bileyim, herkesin bir derdi var işte. Ama yakaza öyle değil.

Eğer etrafınızdaki şeyleri ayıklamayı başarırsanız, kendinizle karşılaşmayı, kendinizi karşınıza alıp şöyle 'onunla' bir konuşmayı, adamakıllı bir hesaplaşmayı, yetkin bir yüzleşmeyi göze alırsanız, bu saat, bu dilim, bu aralık size sıra dışı bir sıcaklık armağan edecektir.

Benim için yakaza uykudan çok uyanıklığa giden bir yol gibidir.

'yakaza' halindeyiz, hepimiz buradayız. Yükleri açmak, denklere çözmek için buradayız. Hayat hep kuru laflara, kuru sözlerle, teknik cümlelerle, hiyerarşilerle yürümüyor. Bazen kalbinizi havalandırmak gerekiyor. Ve bu vesileyle sizlerle konuşmayı, kendimle yüzleşmeyi denedim.”

Ayrıca bu satırlar, yazarın ilham kaynağını, yazıları/söyleşileri nasıl oluştuğunun ipuçlarını da sıralar.

***Bir Güzel Yorulduk**

Mahya Yayıncılık tarafından basılan kitap kırk dokuz alt başlıktan oluşur. 27 Mayıs 2017-1 Nisan 2020 tarihleri arasında yazılan anılar kitabın içeriğini oluşturur.

Kitabın ilk yazısı “*Ahva*” yazarın kendi biyografisini ele aldığı bir metindir. Çocukluğu, okulu, iş hayatı kısaca bu satırlarda terennüm etmiştir. Subaşı, anılarına dair izleri verirken arka planda muhakkak Türki-

ye'nin siyasal ve sosyal hayatı ile ve onun üzerindeki etkileri ile vermeye çalışmıştır.

“1961’de Artvin’in Şavşat ilçesinin Karaağaç köyünde doğmuştum. Çocukluk dünyamda eski adları ile Verhal’in ve Mokta’nın çok güçlü izleri vardır. Sonra Konya, Erzurum ardından da memuriyet.

Memleketin bir uçundan öbür ucuna bitmek bilmeyen bir hareketlilik. Van, Muğla, Ankara arada İstanbul, arada Avrupa. Ama ben taşra-lyıydım. Daha üzerine hiç kalem oynatılmamış bir yerde doğmuştum ama işte bambaşka bir yerde bambaşka bir dünyada kendime yer bulmayı başarmıştım.” (s.9)

Devam eden alt başlıklarda da yine yazar kendi biyografisine ait hatıraları okuyucuyla paylaşmaya devam eder. *Hafıza* başlığı altında hem ailesinin hem de kendinin eğitim hayatı hakkında ipuçları aktarır. Bir sonraki yazı *Muhit* başlığında ise farklı şehirlerde farklı çevrelerde kendisini nasıl hissettiğini yazar.

“Kendimi bildim bileli farklı zamanlarda farklı şekillerde adlandırılan bir muhit içinde yaşadım. Çok gerilerden bakıldığında ‘sağcı’, biraz yaklaşıldığında ‘milliyetçi muhafazakâr’, az daha yoğunlaşınca ‘mukaddesatçı’ ve toplumda bütün bu yaşanmışlıkların darası düşüldüğünde ‘İslamcı’...” (s.23)

Devam eden yazılarda Subaşı, ilkokul, lise, üniversite hayatında yaşadığı ilginç hatıraları ve onun yaşamını etkileyen olaylar üzerinde farklı alt başlıklar ile durmuştur. Hem düşünce dünyasını hem de edebi hayatını etkileyen yazar ve siyasi aktörlerden de bahsetmiştir. Özellikle edebiyat dünyasına merakı, sanata bakış açısı, beslendiği kaynaklar, etkiler ve etkilenmeler noktasında ele alınmıştır. *Nimet* başlıklı yazısında edebiyata ilgisini şöyle ifade eder.

“Edebiyattan adamakıllı keyif almaya başladığımda alanın içinde üretilen eleştirilere de kulak kabartmaya başlamıştım. Öyle ya okuduklarımız için hepsi kalitelidir demek mümkün değildi. Bazılarını isminden dolayı, bazılarını tesadüfen okuyorduk. Yaşımız ve deneyim dünyamız beğenmediklerimizi ifşa etmeye yetmiyordu. Çok şey okurduk. Yerli, yabancı, bizden, dışarıdan. Kısacası ne bulduysak okuyorduk” (s.115)

Yine *İlk Kayıt* isimli yazısında edebiyat alanındaki ilk çalışmalarına nasıl başladığını anlatır.

“Benim yayımlanan ilk yazım ‘Cahit Zarifoğlu’nun Şiir Öğretmenliği’ başlığını taşıyor. 1991 Ağustos’unda zor bela tamamlayabildiğim yazıyı dergide gördüğümde yaşadığım sevinci aynı kıratta sonraları çok az yaşayacak, o gün orada sahip olduğum mutluluğu hep arıyor olacaktım.” (s.187)

Oldukça hacimli ve yoğun olan bu eserde Subaşı’nın hayatına dair birçok bilgiye ulaşabilmemiz yanında kitabın son yazısı ‘*Öz Yaşam Özeti*’ başlığı altında toplam elli sekiz madde ile hayatını anlatılmış ve hayatının dönüm noktalarına işaret eden bir yazı da mevcuttur.

*Dil Altı

Maarif Mektepleri yayınları arasında 2020 Eylül’de Ankara’da çıkmıştır. *Dil Altı* yazarın diğer kitaplarından farklı olarak deneme tarzında yazılmasıyla ön plana çıkar. Eserde herhangi bir alt başlık yoktur. Bunun yerine çiçek dallarıyla ayrılmış bölümler vardır. Subaşı’nın diğer eserlerindeki üslup ve anlatım biçimi de bu kitapta farklı bir anlatım ile ele alınır. Eserin girişinde *“başlanılan her işe, tekrarlanan her iyiye, düşünülen, tasarlanan her güzel adıma. Karar verilen, karar kılınan, kararında durulan her hikâyeye bismillah”* şeklinde bir epigraf yazısı vardır.

*Evrengiz-İçerideki Havalalar

Mahya Yayınlarından Mart 2021’de İstanbul’da basılmıştır. Otuz iki alt hikâyeden oluşur.

Daha önce *Dışarıdaki Havalalar* ismiyle yayınlanan ve yazarın dış dünya ile bağlantısını kuran mekânlar ile ilgili düşünceleri yansıtan eserden sonra 2021’de bu sefer *İçerideki Havalalar* başlığıyla yaşadığı iç mekânları anlatmayı tercih etmiş yazar. İlk yazı 18 Şubat 2018 de başlar ve kronolojik olarak ilerleyen yazılar 17 Kasım 2019’da biter. Son yazı *Ev-re-n-giz*’in yazım tarihi ise 7 Haziran 2017’dir.

Subaşı, doğduğu evden başlayarak bu güne kadar bulunduğu mekânları ve mekânların içinde yaşayan insanların ona kattığı değerler ile konu etmiştir. İlk yazı *“Benim Güzel Şehirlerim”* başlıklı yazıda ki-

tabın amacı ve içeriği hakkında bilgi verilir. Bu noktada ilk temas edilen mekân Artvin'in Şavşat İlçesi Karaağaç köyüdür. Oldukça zengin ve canlı hatıralarla dolu bu yazılar hem Artvin'e ait hem de yazarın yaşadığı diğer yerlere ait izlenimler ile doludur. Gözlem gücü kuvvetli olan Subaşı, en eski anılarını bile hiç unutmadan en ince ayrıntısına kadar ele alır.

“Kaldığım yerlerden söz etmek isterim. Artvin'in Şavşat ilçesinin Karaağaç Köyü'nde başlayıp bundan sonra nerde tamamlanacağı belli olmayan ev hikâyelerimi tek tek hatırlamak bana kesin iyi gelecektir.

Çok yurt değiştirdim. Artvin'i en başa koyarsak ardından Konya, Erzurum, Balıkesir, Van ve Muğla. arada başka şehirler de var ama içlerinde en uzun süreli yaşadığım yerler bunlar oldu ve şimdi epeyce bir vakittir Ankara'dayım.” (s-7)

Eserinin içeriğini bu şekilde açıklayan yazar, alt başlıklar ile de bu yerlere tek tek gönderme yapar. Örneğin *“Kamelyalı Ev, Aile Binası, Şehirde Bir Biz, Ehetler, Mestler, Yurt, Ilıca, Artvin Caddesi, Yenice-i Kebir, İlk lojman, Ahmet Serçeler'in Evi, Konyadaki Ev, Hacıbekir, Meteoroloji 3. Sokak, Lojman, Kampüs, Ofis”* gibi alt başlıklar bize yazının içeriği hakkında ipuçları da verir. Eserin son yazısı *Ev-re-n-giz* ise mekân olarak evin Subaşı'nda uyandırdığı hisleri içerir.

“Eve gelince dışarıda olan her şeyden koparım ben. Ev sanki dezenfekte edilmiş bir özel alan gibidir. Dışarıdaki kiri, pası ve cümle yükleri hemen kapının önünde bırakılır. Ayakkabılar bizde hâlâ kapıda çıkarılır ve sokakta giyilen her neyse onunla içeride hiçbir adım atılmaz.

Ev dediğin çoluk çocuktur, nefesinin seninle birlikte her zerresine dokunduğu eşyadır, içinde kendini güvende hissettiğin bir ortamdır.” Subaşı, kendine ait olan dört duvar arasındaki bu mekânı böyle tanımlar. Ev onun için, kendi iç dünyasını yaşadığı ve rahatça düşünebildiği bir ortamdır.

“Öyle işte, akşamları kendimi eve attığımda orada beni karşılayan huzur sanki kat kat sıralanmış, öyle beklemektedir. Artık ev dört duvar arasında bir yerdir ama asla mapushane değildir. İşte 'Evrengiz' dediğim de benim ev hikâyelerimin yaşandığı sevimli duraklar için kullandığım yeni bir adlandırmadır. Zaten 'şehrengiz'e de ancak 'Evrengiz' den gidilir. Ev-re-n-giz.” (s.201)

*Mişa Kitabı

Haziran 2021 yılında Dergâh Yayınları arasından çıkmıştır. On üç deneme yazısı vardır bu yazılardan on ikisi 5 Eylül 2016- 15 Eylül 2019 tarihleri arasında kaleme alınmıştır. Kitabın son yazısının tarihi de yoktur.

Bu kitapta yer alan metinlerden,

“Mişa” Dergâh, Cilt XXVIII, Sayı:332, ss. 12-13 Ekim 2017

“Cevabî Mektup” Dergâh, Cilt XXIX, Sayı 339, ss.10 Mayıs 2018

“Mişa’m” Sosyoloji Divanı, Yıl:7 Sayı 34 ss.189-193 Temmuz Aralık 2019

“Künye” Doğanın Sesi, Yıl:1 Sayı:2, ss.45-47 Aralık 2018’de yayınlanmıştır.

Efendim (s.39) *Mişa* (s.47) *Yüz Göz* (s.55) *Bence* (s.69) isimli denemeler Subaşı’nın kedisi Mişa’nın ağzından yazara yazılmış mektup şeklindedir. Diğer yazılar ise Subaşı’nın kedisi Mişa ile ilgili düşünceleri, Mişa’nın yazara neler kattığı, Mişa’dan öncesi ve sonrası şeklinde anılar kaleme alınmıştır.

Eserin ilk yazısı Mişa’m bu kedinin Subaşı’nın evine geliş hikâyesini içerir.

“Mişa bizim kedinin adıdır. Anlamı üzerine epey kafa yordum. *Kâmus-i Osmânî*’de bile geçiyor. “Kumsuz Yer” Demekmiş. *İnternet* sözlüklerinde ise yaygın olarak kullanılan anlamı, ‘sonsuzluğa çiçek açmak.’ Kedimiz İngiliz kırmısı ama adının Rusçada sıkça kullanıldığına dair duyularım da var.

Neredeyse 5 yıl oldu bize geleli, bizim olalı. Misafirlikten çıkalı çok oldu. *İntibakta* zorlanan ben bile ona artık kol kanat gerdiğime göre o da ev sahibi sayılır.” (s. 9) Kedi sahibi olmaya uzak duran Subaşı, Mişa’nın eve gelişiyle bu düşüncesinden uzaklaşır. Kedisi ile ayrı bir bağ kuran Subaşı, onun kendisi ile gizli bir dil ile konuştuğunu da düşünür. “Tamam, bu bir insan değil, amenna ama inanın hayvan hiç değil” (s.11) şeklinde anlatması yazarın kedisi ile aralarında oluşan özel yakınlığı da ifade eder.

Diğer yandan Mişa’nın yazdığı mektuplar da Subaşı’nın yorgun ve yorucu günlerinde kedisini verdiği nasihatleri içerir. *Bence* yazısı bunun en iyi örneğidir.

“Azıcık dinlenin, nefes alın, susun, mesela camdan dışarı bakın, müzik açın, ekmek almaya siz gidin, akşam teyze oğluyla çay için, gidin sevdiğiniz bir şeyler hediye edin, sizi yormayacak şeylerle uğraşın, evi toplayın, dolabı düzeltin, fındık fıstık yiyin, borcunuzu ödeyin, birine iltifat edin, övgüleri utana sıkıla da olsa kabul edin, sevdiklerinize ‘Seviyorum,’ deyin, zorlanmayın, sevmedikleriniz kandırmayın, kapıdan simit alın çaya batırın, üşenmeyin, insan kalın...”

Bırakın da ben de kendimle kalabileyim, başkaları da kalabilsinler. Biraz kendinize gelin, arada bir de bize gelin” (s.69)

KAYNAKÇA

(Necdet Subaşı'nın) Kitapları

A- Akademik Eserleri

1. *Kutsanmış Görüntüler*, Kelepir Yayınları, 1999.
2. *Öteki Türkiye’de Din ve Modernleşme*, Vadi Yayınları, 2003.
3. *Önceki Türkiye’de Din ve Modernleşme*, Vadi Yayınları, 2003.
4. *Alevi Modernleşmesi*, Kitabiyat Yayınları, 2005.
5. *Sınırları Yoklamak*, Ötüken Yayınları, 2007.
6. *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları, 2014.
7. *Din Sosyaliteler*, Tezkire Yayınları, 2014.
8. *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
9. *Ara Dönem Din Politikaları*, küre Yayınları, 2005.
10. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yayınları 2014.
11. *Sosyoloji Günlükleri*, Mahya Yayınları, 2018.
12. *Kamusal Maneviyat*, Mahya Yayınları, 2018.
13. *Sorusunu Bulan Cevaplar*, Mahya Yayınları, 2018.
14. *Karantina Sohbetleri* (Editör: Necdet Subaşı) Mahya Yayınları, 2021.
15. *Türkiye Okumaları- Gündelik Hayatın Yapıları* (Editör: Necdet Subaşı) Mahya Yayınları, 2021.

B- Edebi Eserleri

1. *Yaz Dediler Anı*, Otto Yayınları, 2015.
2. *Zamanın Bebrinde Ramazan Hikâyeleri*, Dergâh Yayınları, 2015.
3. *Tedavüldeki Kitaplar, Kritik Öyküler*, Tezkire Yayınları, 2015.
4. *Gerisi Hikâye*, Otto Yayınları, 2016.
5. *Dışarıdaki Havalara*, Hece Yayınları, 2016
6. *Biz Dışarıda Kalanlar*, Büyüyen Ay Yayınları, 2017.

7. *Söz Uçar Sızı Kalır*, Otto Yayınları, 2017.
8. *Adını Sonra Koyarız*, Otto Yayınları, 2018.
9. *Gelince Söylerim*, Otto Yayınları, 2018.
10. *Dil Altı*, Maarif Mektepleri, 2020.
11. *Bir Güzel Yorulduk*, Mahya Yayınları, 2020.
12. *Mahir Zaman'la Yakaza Hâlleri* Mahya Yayınları, 2020.
13. *Derdimiz Hayat*, Mahya Yayınları, 2020.
14. *Evrengiz- İçerideki Havalara*, Mahya Yayınları, 2021.
15. *Mişa*, Dergâh Yayınları, 2021.

C- Makaleler²

1. “12 Eylül Teçhizatlandırılmış Laiklik”, 8 Nisan 2012, Star (Açık Görüş).
2. “Adalet Kaybı”, *Tezkire*, Sayı: 35 (Kasım-Aralık), ss. 148–155. 2003.
3. “Ağırlıkları Atmak”, *İslamiyet Bülteni*’de yayınlanmıştır.
4. “Aile Odaklı Stratejiler”, Bu metin Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı tarafından 18-20 Mayıs 2004 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen IV. *Aile Şûrası*’na, bildiri olarak sunulmuştur.
5. “[Akademik İlgiler ve Diyanet](https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/113-akademik-iligiler-ve-diyanet)”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/113-akademik-iligiler-ve-diyanet>.
6. “Ali Şeriatı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXVIII, ss. 577-580, İstanbul: TDV. 2010.
7. “*Altmış Öncesi*”, *İslami Neşriyat*, (Siyasi Düşünce -İslâmcılık-, İletişim Yay., Cilt: VI, ss. 217-235) 2004.
8. “Anlamak İçin Yeni Bir Dil Kurmak”, *Birikim*, Sayı: 232–233, ss. 163–170, 2009.
9. “Ara Dönem Din Politikaları”, *Toplum ve Bilim*’de yayınlanmıştır, Sayı: 93, 2002.
10. “Arkoun’un Okumlarında Tarihsellik ve Kutsallık”, *İslâmi Arastirmalar*, c. IX, Sayı: 1-2-3-4 (1996), s. 204-224.
11. “Arzular ve Gerçekler”, Bu bildiri metni *Türk Sosyal Bilimler Derneği* tarafından düzenlenen Altıncı Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde (17-19 Kasım 1999, ODTÜ/Ankara) sunulmuştur [*Türkiye Günlüğü*, Sayı: 59 (Ocak-Şubat 2000), s. 79-85]
12. “Aşure Üzerine”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/14-asure-uzerine>.
13. “Atatürk’le Barışmak-1”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/104-atatuerk-le-bar-smak-1>.

2 Bu kısımda verilen kaynaklar yazarın kendi web sitesinden alınmıştır. Bazı makale ve yazıların tam kaynakçasına da ulaşılmamış web sitede verildiği şekilde yazılmıştır.

14. "Atatürk'le Barışmak-2", <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/105-atatuerk-le-bar-smak-2>.
15. "Aydın Üzerine", 1996, Türk Aydını, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Araştırma Fonu*, Van, s. 3-23.
16. "Azgın Kibir ve Zayıf Mahcubiyet", 08 Aralık 2012, *Star*, Açık Görüş.
17. "Bayram" <http://haber.stargazete.com/acikgorus/ramazan-misafirdi/haber-918868>.
18. "Bazı Öznellikler; Bir Tartışma Kriteri Olarak İmam Hatip Okulları" *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 6 (Güz), ss. 101-106. 2005.
19. "Bir Darbeye Ad Koymak ya da Postmodern Darbe", *Hece Dergisi*, Sayı 138-139-140, (Haziran-Temmuz-Ağustos), ss. 55-65. 2009.
20. "Bir Mektup", <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/161-bir-mektup>.
21. "Bir Toplumsal Kategoriyi Anlamaya Giriş", (1995). "Bir Toplumsal Kategoriyi Anlamaya Giriş: Avamın Sosyolojisi", *Bilgi ve Hikmet*, Sayı: 10 (Bahar), ss. 78-82.
22. "Critical Approaches To The Presidency Of Religious Affairs The Muslim" *World*, Cilt: 98, Sayı: 2-3 (April), ss. 264-270.
23. "Cumhuriyet Kimin Umurunda...?" *Star*, Açık Görüş, 4 Kasım 2012.
24. "Cumhuriyet'in Bir Karakteristiği Olarak Değerler Siyaseti" <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/21-cumhuriyetin-bir-karakteristiği-olarak-değerler-siyaseti>.
25. "Daily Life and Laicism Practices", <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/143-daily-life-and-laicism-practices>.
26. "Der Unklare Diskurs Der AKP Çev. Hartwig Scheinhardt", *Avrupa Günlüğü Euro-Agenda*, Yıl: IV, Sayı: 7, ss. 231-250, 2005.
27. "Devlet Dinin Neresinde, Din Devletin Neresinde?", <http://haber.stargazete.com/acikgorus/devlet-dinin-neresinde-din-devletin-neresinde/haber-791282>.
98. "Devletin Dinsel Aygıtları Türkiye'nin Azınlık Hakları Sorununa Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım", Konferans, *Tesev-İstanbul*, 9-10 Aralık, 2005.
28. "Dil ve Din: Kimliğin Kadim Bileşenleri", <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/115-dvdin>
29. "Din Aydın ve Meşruiyet", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 35 (Temmuz-Ağustos), ss. 80-86.
30. "Din ve Kadastro", <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/254-din-ve-kadastro>
31. "Din ve Kadın Konulu Çalışmalarda Akademik Özgünlük Ve Sahicilik Sorunu", <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/116-din-ve-kadin-konulu>
32. "Din ve Toplum Arasındaki İlişkileri Anlam(landırm)ak ya da Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları- Literatür Dergisi TA-LİD*, Cilt: VI, Sayı: 11 (Bahar), ss. 587-598. -2009-

33. “Din Yorgunluğu” Bu makale, “*Gelenek ve Modernite Arasında İslâmî Yorumlar*” başlığıyla İSAV tarafından 6–7 Mayıs (2016) tarihlerinde Konya’da gerçekleştirilen Tartışmalı İlmî Toplantı’da tebliğ olarak sunulup tartışılmış, “Din Yorgunluğu’ ya da Gündelik Popüler Kültürün Tükettiği “İslami” Yorumlar” başlığıyla da Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları başlıklı sempozyum kitabında 2017’de yayımlanmıştır (Konya: İSAV, ss. 223-229).
34. “Din: Kaybolan Tat, Özlenen Huzur”, *Taraf*, 26 Eylül, 2008.
35. “Dindarlık: Kişiselliğin Dini Temsili”, *Diyanet*, Aylık Dergi Ocak 2013 s. 262-265.
36. “Dine Ayar Çekenler Din Adına Ahkam Kesenler”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/214-dine-ayar-cekenler-din-ad-na-ahkam-kesenler>
37. “Dini Klasiklerin Toplumsal Zemini”, *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011, ss.41-46.
38. “Dinlerin Kaderi, Ulema ve Aydınlanma”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, Sayı: 1 (Van), ss. 161-169
39. “Dinsel İtibarın Göstergeleri”, Bu metin, Van Valiliği tarafından düzenlenen Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Toplumsal Tarihi Sempozyumu’na (16-18 Haziran 1999) bildiri olarak sunulmuş, *Avrupa Günlüğü’nde* de [Sayı: 1 (Köln 2001), s.95-126] yayınlanmıştır.
40. “Dinsel İtibarın Modern Temsilleri”, *SDE*, Kasım 2013.
41. “Doğan Özlem’in Din Anlayışı”, Haz. A. Kadir Çüçen ve diğ., İstanbul, İn-kılâp, ss. 297–311, 2004.
42. “Duymak ve Dinlemek” <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/24-duymak-ve-dinlemek>
43. “Fundamentalizm, İslam ve Hayat”, (1995), *İslâmî Araştırmalar*, Cilt: VIII, Sayı: 3–4, ss. 250–262.
44. “Geçmiş Bir Kimlik Tartışması Euro İslam” <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/52-gecmis-bir-kimlik-tartismasi-euro-islam>
45. “Gündelik Hayat ve Dinsellik”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2 (2001), s. 239-267.
46. “Gündelik Hayat ve Laiklik Pratikleri”, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Boğaziçi Üniversitesi Rektörlük Konferans Salonu, 23 Mayıs İstanbul, 2009.
47. “Günümüz Türkiye’sinde Dinin Halk Katındaki Görüntüleri”, (1995), *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 34 (Mayıs-Haziran), ss. 57–62.
48. “Hz Muhammed Filmi”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/85-gundem>
49. “Hz. Peygamber ve İnsan Onuru”, *Star*, Açık Görüş, 21 Mart 2013.
50. “İhsan Süreyya Sırma Hocanın Çağına Tanıklığı”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/253-ihsan-sureyya-sirma-hocanın-cagina-tanikligi>
51. “İlahiyat Nedir?”, *Tezkire*, Sayı: 31–32 (Mart-Haziran), ss. 65–74, 2003.

52. “İlahiyat(çı)lar Üzerine”, Bu metin yazarın Öteki Türkiye’de Din ve Modernleşme (Vadi 2002) başlıklı çalışmasında yer almaktadır.
54. “İmam Hatip(li)ler Üzerine”, *Teolojik Birikimin Modern Kaynakları Değerler Eğitimi Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6 (Nisan), ss. 115–132, 2004.
55. “İslam Dünyasında Sosyo-Politik Değişim Süreçleri”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/119-islam-dunyasinda-sosyo-politik-degisim-surecleri>
56. “İslamcılık Neydi Ne Oldu?”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/97-islamcilik-neydi-ne-oldu>
57. “Kazaya, Kadere ve İnsaniliğe Dair... Soma Milat Olsun!”, *Açık Görüş*, 25 Mayıs 2014.
58. “Konsept ve Konsensus”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/36-konsept-ve-konsensus>
59. “Konya’da Modernleşme ve Gündelik Hayatın Yeniden Üretimi”, *Şehir Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, ss.15–27, 2007.
60. “Kültürel Miras ve Beklentiler Toplamı”, GAP Bölgesinde Alevi-Bektaşî Yerleşmeleri ve Şanlı Urfa Kültür Mozayığında Kısas, İstanbul: Cem Vakfı, ss. 223–226, 2007.
61. “Kültürel Mirasın Çeşitliliği ve Seçicilik Sorunu”, *Doğu-Batı. Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 25, ss. 135-144, Türkiye I. Dini Yayınlar Kongresi Tebliğler - Müzakereler 31 Ekim- 02 Kasım 2003-Ankara, ss. 175–184, 2004.
64. “Küreselleşme: Gerilim, Çatışma ve Uyum, Medeniyetler ve Dünya Düzenleri”, Uluslararası Sempozyum, İstanbul 12–14 Mayıs, 2006.
65. “Kutsal Tarihin Din Sosyolojisi Necdet Subaşı”, 1992. Kur’an’da Sosyal Konular, Doktora Semineri-I, Konya
66. “Madımak: Unutmak mı? Hatırlamak mı?”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/103-madimak-unutmak-mi-hatirlamak-mi>
67. “Mahalleyi Baskısıyla Hatırlamak Şerif Mardin Okumaları”, Ankara: Doğu-Batı, ss. 123–134, 2009.
68. “Mezhep Kavramı ve Bunun İslamdaki Uzantıları”, (Eski Yeni - 2012) <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/167-mezhep-kavrami-ve-bunun-islamdaki-uzantilari>
69. “Modernisation and The Reproduction Of Everyday Life In Konya” Utah 2011
70. “Modernleşme Sürecinde Din ve İslâmcı Düşünce”, Alâattin Karaca, Yeni Şafak Kitap, 10.12.2014
71. “Muhammed Arkoun”, Felsefe Ansiklopedisi, Ed. Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik, Cilt: 1 (Kasım), ss. 612–615, 2003.
72. “Müzakere ve Tartışma Arasında Medine Sözleşmesi”, 1993, *Tezkire*, Sayı: 5 (Güz), ss. 99–104
73. “Niyet, Tavr ve Eylemin Entelektüel Dili”, Ali Şeriatî Sempozyumu’na (17-18 Kasım 2012) sunulan bildiri metnidir.

74. “Nuh Deyip Peygamber Demeyenler” Star-AçıkGörüş,
75. “Olağanüstü Durumlar Sosyolojisinde Yöntem Sorunları”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/131-olaganustu-durumlar-sosyolojisin-de-yontem-sorunlari>.
76. “Ortalık Durulduktan Sonra”, Sedat Yılmaz, 19 Ocak 2014, *Star Açık Görüş*
77. “Oryantalist Söylemin Sosyolojisi”, (1994), *Bilgi ve Hikmet*, Sayı: 6 (Bahar), ss. 104–111
78. “Öteki’nin İnsan Hakları Türkiye’de İnsan Hakları Konferansı”, (10-11 Aralık 1998, Ankara), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi [*İslamiyat*, Cilt: II, Sayı: 2 (Nisan-Haziran 1999, s. 85-96]
79. “Reel-Politik Güzergâhlar”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/106-reel-politik-guzergahlar>
80. “Sadakat ve İstismar”, *Hece*, Sayı: 162-164 (Haziran-Ağustos), ss. 26-28. -2010-
81. “Sanal Cemaat Örüntüleri Bilişim Toplumuna Giderken”, Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu 2001, Ankara, ss. 105–112, 2001.
82. “Seksenli Yıllarda Örtünme”nin Anlamı” *İslâmiyat*, Cilt: III, Sayı: 2 (Nisan-Haziran), ss. 61–70, 2000.
83. “Sırrı Faş Eylemek”, *İslâmiyat*, Cilt: 6, Sayı: 3 (Temmuz 2003), ss. 173-182’de yayınlanmıştır.
84. “Sorunlu Bir Alan: Din Sosyolojisi”, *Sorgulanan Sosyoloji*, Ed. M. Çağatay Özdemir, Ankara 2002, Eylül Yay., ss. 185–194.
84. “Sosyal Bilimsel İlgide Meşruiyet Sorunu”, *Sosyal Bilimler ve Felsefe*, Ankara: Vadi, ss. 259–267, 2006.
86. “Süreklilik, Değişim ve Kargaşa Din Politikaları Etrafında Güncel Tartışmalar”, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Temel Dinamikleri Açısından 3 Mart 1924 Yasaları ve Günümüze Yansımaları Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 5–6 Mart Ankara, 2007.
87. “Tarabya Buluşması: İtiraf, Keşf ve Hesaplaşma”, *Türkiye Kültür Araştırmaları Bülteni*, Sayı: 8 (Ekim), ss.5-9, 2002.
88. “Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm”, Sempozyumu’na bildiri olarak sunulmuştur (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 24-26 Mayıs 2002).
89. “Türk Aydını”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Araştırma Fonu, Van, s. 27-57.
90. “Türk Aydını, İslâm ve İnsan Hakları”, İnsan Hakları Araştırmaları, Yıl: 2, Sayı: 2 (Ocak-Mart), ss. 125–132, 2004.
91. “Türk Aydınının Din Anlayışı”, Necdet Subaşı, 1996. I. *İslâm Düşüncesi Sempozyumu*, Beyan Yay., İstanbul, ss. 171–175.
92. “Türk Bilimadamlarının Bakış Açısından İslâm ve Modernite”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/70-turk-bilimadamlarinin-bakis-acisindan-islam-ve-modernite>

93. “Türk Eğitim Sisteminin Oluşum Sürecinde Zihniyet Değişiklikleri ve Aydınlarımız”, Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi 5–8 Ekim 1994, Van, ss. 215–223.
94. “Türk Modernleşmesinde Dinsel Bir Deneyim”, *İslâmiyat* Cilt: VIII, Sayı: 4 (Ekim-Aralık), ss. 79–82, 2006.
95. “Türk(iye) dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, *İslâmiyât*, Cilt: V, Sayı: 4 (Ekim-Aralık 2002), ss. 17–40.
96. “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Sempozyumu”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/157-turkiye-de-islamcilik-dusuncesi-sempozyumu>
97. “Türkiye’de İslamcılığın Seyr-ü Seferi” 22 Temmuz 2012 *Açık Görüş* (Star)
98. “Türkiyede Laiklik ve Din Eğitimi; Reel Politik Güzergahlar” *Dem Dergi*, Sayı: 2 (Ekim-Aralık), ss. 6–10. -2007-
99. “Üniversite Bize Ne Sunar?”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/98-univeriste-bize-ne-sunar>.
100. “Üstâd’ı Yâd Etmek; Ama Nasıl?”, *Açık Görüş*, 13 Ocak 2013
101. “Yeni Başlayanlar İçin Postmodernlik”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/102-yeni-baslayanlar-icin-postmodernlik>
102. “Yoksulluğun Muğlak Dinselliği”, *Yoksulluk Sempozyumu*, İstanbul: Deniz Feneri Derneği, Cilt: II, ss. 262–279, 2003.
104. “Zamanın Ruhu ve Dinsellik”, *Star Açık Görüş*, 7 Nisan 2013
<http://haber.stargazete.com/acikgorus/zamanin-ruhu-ve-sunnetullah/haber-742769>
105. “Zorlu Yokuş ya da Açılım Etapları”, <https://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/100-zorlu-yokus-ya-da-acilim-etapları>

D- Söyleşiler³

- 1.Dini Araştırmalar Dergisi - Alevilik
- 2.Emeti SARUHAN - Yeni Şafak
- 3.Fadime ÖZKAN - Star
- 4.H. Hüseyin Kemal - Yeni Asya
- 5.Nil Mutluer - Milliyet
- 6.Popüler Olanın Baskısı Altındayız - Star
- 7.Samimiyet - Yeni Dünya’da Şura Dergisi
8. Şenay YILDIZ - Akşam
9. Sevilay YÜKSELİR - Sabah
10. Sümeyye Ertekin- El-Jazeera: Cemevlerinin Statüsü En Öncelikli Konu
- 11.Yeni Aktüel - Kürt Sorunu
12. Zeynep DELAV - dunyabizim.com : Çapraz Okumalar Daha Verimli

3 Necdet Subaşı’ya ait web sayfasından alınmıştır. Yazar ile ilgili yapılan haber ve söyleşileri içeren yazılardır. Kaynakça olarak da belirtilen şekilde yazılmıştır.

IX. BÖLÜM

FAKİR BAYKURT'UN HARİTASINDA BİR NOKTA: ARTVİN

Dr. Öğr. Üyesi Neşe OKTAY*

Fakir Baykurt, edebiyatımızın köy enstitülü kökenli öğretmen yazarlarından. Enstitüden mezun olmasının ardından diğer meslektaşları gibi Fakir Baykurt da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde öğretmenlik yapmış bu çerçevede Sivas, Hafik, Şavşat gibi merkezlerde bulunmuştur. Baykurt hem köy kökenli bir aileden gelmesi hem görevi sebebiyle köyde bulunması dolayısıyla Anadolu halkını, coğrafyasını tanımış ve edebiyatçı gözüyle gerek romanlarında gerek kurgu dışı nesirlerinde anlatmıştır. Anadolu'yu ve mukimlerini; yaşadıkları çevrenin doğa tasvirleriyle, sahip oldukları olanak ve imkansızlıklarıyla, pençesine düştükleri yoksulluk ve geri kalmışlık manzarası içerisinde aktarmaktadır.

Türk edebiyatının tarihî seyri içerisinde muharrir ve ediplerin Anadolu'ya ilgisinin geç dönemde başladığı, edebi metinlere yönelik yüzey-sel tematik bir okumayla rahatça gözlenebilmektedir. Edebî faaliyetlerin İstanbul merkezli olması ve İstanbul kökenli yazarların da Anadolu'ya ve köye yönelik herhangi bir tecrübelerinin bulunmaması sebebiyle edebiyatımızda edebî muhit uzun süre İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalmıştır. İlerleyen zamanda Anadolu'yu ancak sürgünlerle ve genelde bu bağlamda üstlenilen memuriyetler ile tanıyan edipler için durum değişse de Anadolu'nun edebiyatta mekân hâline gelmesi Cumhuriyet sonrası süreçte yoğunlaşır.

Cumhuriyetin kurucu paradigmasının Anadolu'ya ve Anadolu insanına yönelik özel ilgisi, aydınları İstanbul dışında kalan ücra köşelere davet eder. Bu davet ise bizzat edipler tarafından şiirlerin, romanların içinden desteklenir. Anadolu'nun saf, temiz, bozulmamış insanı ve doğası

* Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

hem yeni kurulan devlet için bir yaşam kaynağıdır hem de bir hedeftir: İçinde sakladığı bütün iyi özelliklerine rağmen asırlar süren ihmal edilmişliğin getirisi olan geri kalmışlığının telafisi bu yılların temel hedefidir. Bu yoldaki cazip davetlerin idealize ettiği Anadolu anlatımlarının yanı başında, davete icabet eden aydınların yaşadığı bazı hayal kırıklıkları da kendini göstermeye başlar. Yakup Kadri'nin *Yaban* romanındaki köy ve köylü anlatımı bu anlamda dikkat çekicidir.

Bu noktada köy enstitülü yazarların duruşu bazı farklar taşır. İde- alize etmeden kendi gerçekleri içinde Anadolu'yu anlatmak ilk dikkati çeken farklılıktır. Çoğu zaman anlattığı her şeye baskın gelen bir hayal kırıklığını içinde saklayan ve tespit etmekle yetinen ediplere karşılık Fa- kir Baykurt gibi ediplerin yaklaşımı kısa süreli bulundukları Anadolu'dan manzaralar sunmakla yetinmek değildir. Her şeyden önce Fakir Baykurt ve onunla aynı sınıfa giren aydınlar o Anadolu manzaraları içinde bütün gerçekliği ile yaşayan insanlardır. Köylünün yaşadığı bütün sıkıntıları on- larla beraber tecrübe eden Baykurt gibi aydınlar, öğretmenlikleri ve ideo- lojileri gereği bu sıkıntıları aynı zamanda dert edinirler ve düzeltmek için halka yol göstermeye çalışırlar. “Yazarken bütün endişesinin ‘içine doğup yetiştiği köylülerin hallerini, sanatın gerçeklerini de göz önünde tutarak ortaya sürmek’ olduğunu, ‘sanatın en iyi amacının, hem konusu olan in- sanı, hem de okuyanı bulunduğu durumdan biraz daha ileri sıçratmak” (Yalçın, 2010: 195) olduğuna inanan Baykurt, çeşitli tespitler yaparken sebepleri de doğru bir şekilde yorumlama konusunda dikkatlidir. Geri kalmışlığın arkasında yatan tarihsel ve ekonomik sebepleri fark eden ay- dın, halkı bilinçlendirerek bu kaderi değiştirmeye çalışır.

Fakir Baykurt askerliğinin ardından Ankara'da gerçekleştirilen ku- rada çektiği Şavşat Ortaokulunda 1959 Eylül ayında göreve başlar ve bir sene boyunca bölgede görevde kalır (Karabela, 2007: 31). Yollardan do- layı eşini ve kızını yanına alamayan yazar, bölgenin birçok köyünü ziyaret eder, insanlarla tanışır, hikâyelerini dinler. Bunlardan bir kısmını da nesir- lerine taşır. Yazarın bu düz yazılardaki tavrı yalnızca tespitlerini, tarafsız gözlemlerini sunmak değildir. Bunları tematik anlamda ve arkasında ya- tan gerçekler ile birlikte aktarmayı tercih ederken aynı zamanda düzeltme yolunda tavsiyeler de sunmaktadır.

Fakir Baykurt'un Artvin ile ilgili gözlemlerini başka eserlerinin satır aralarına da yerleştirmiş olabilir fakat *Efkâr Tepesi* isimli eseri doğrudan Artvin'i anlatmaktadır. Bu gözlem ve önerileri şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

1. ARTVİN'İN DOĞASI

Yazarın bölge ile ilgili en başta dikkatini çeken, buraya gelen hemen herkesin yaşayacağı gibi, Artvin ve Şavşat kendine has ve hâlâ çoğu yerde bozulmamış doğasıdır. Hem yazarın kendi gözünden hem de buralarda yaşayanların bakışıyla Artvin'in tabiat manzaraları aktarılmaktadır. Kitabın ilk yazısı olan "Efkâr Tepesi"nde Şavşat'taki Efkâr Tepesi'ne çıkan çıkan Baykurt, kendisiyle birlikte yöreden Berber Sefer Usta'nın hayranlığını da aktarmaktadır:

"Amanın bir yeşillik, bir yeşillik; o kadar olur! Bakınca kopkoyu bir yeşillik görünüyor. Cevizler çamlara, çamlar çalılara, çalılar meşelere karışıp ve de yeşiller yeşillerle kaynaşıp gidiyor" (Baykurt, 1974: 7).

Berber Sefer Usta hiç görmediği İsviçre ile kıyaslayarak bu manzaranın kıymetini anlatmaya çalışırken yazar, yeşilin sınırsızlığını "Kafdağındaki koca masal devini vurmuşlar, yeşil gönünü yüzüp buralara serivermişler! Koca doğa, baştan başa ağaç" (Baykurt, 1974: 7) sözleriyle ifade etmektedir. Ancak Sefer Usta'nın gururla karışık hayranlığına nazaran Baykurt'un bakışı bundan daha öte anlamları ve endişeleri içinde saklamaktadır.

Baykurt manzaralara yalnızca bir hayranlık ve güzelleme ile bakmaktan yana bir yazar değildir. Bunun için doğaya baktığında da etrafını gözlemleyen bir aydının bakış açısıyla doğanın bozulma ihtimaline dikkati çeker. Anlaşılan o ki bu yıllarda kimi sebeplerden ormanlar kaybedilmeye başlanmıştır ve ormanı korumanın önemi ortaya çıkmıştır. Yeni ormanlar yetiştirmek yerine var olanın korunmasının yöre için daha anlamlı olduğunu kavrayan Baykurt, yeni hükümetlerin temel vazifesinin bu olduğunu ifade etmektedir. Baykurt'un bu konuda tek sorumlu olarak gördüğü devlet veya hükümet de değildir. Yazara göre ormanlar üzerine olan vazife aslında karşılıklı bir ödevdir. Bu anlamda bölgede yaşayan halkın da sorumlulukları olduğunun farkındadır. Politik etkenlerin yanı sıra bölge

insanının bilinçsiz uygulamaları da ağaçların kaybına sebep olmaktadır. Bu bilinçsizliğin ardında köylünün yoksulluğu ve iş imkânlarının kısıtlılığı olduğunun ayırımına varan yazar, ekonomik zorunluluklarla ağaçları kesip satan köylülerden söz etmektedir. “Bulanık Seller” yazısında köylüyü bilinçlendirmeden orman davasının çözülemeyeceğini, köylüyü eğitmeden ve ona başka geçim imkânı sunmadan ağacın kurtulamayacağını söylerken gerçekçi tespitleri ve çözüm önerileri ile durumu ifade etmektedir: “Ormanın içindeki köylü, darlıktan ve cahillikten kurtulup orman davasını senin benim gibi anlamadıkça, ordumuzu da orman işine koşsak fayda yok. Bu da birçok başka işler gibi, toplumun ekonomik ve kültürel bakımından değişmesine, gelişmesine bağlıdır” (Baykurt, 1974: 57).

Bu bağlamda tabiatta hemen her şeyin bağlantılı olduğunu işaret eden yazar orman, çam azaldıkça suların da bulanacağını haber vermektedir: “O yıllarda Çoruh’un dibine kitap koysan okunmuş. Dağların başındaki son çamı da elbirliğiyle yok edip başardığımız gün, Çoruh biraz daha bulanacak” (Baykurt, 1974: 56). Bu gerçekçi bakış açısıyla manzarayı seyretmek yalnız mutluluk, huzur, hatta gurur veren bir zevkten ibaret değildir. Dolayısıyla Efkâr Tepesi’nden baktığında gördüğü gurur değil, her yanı yeşillerle kaplı bir ülkeyi çoraklaştırmış olmanın acısı ve utancıdır (Baykurt, 1974: 57) ve bu Artvin’e has da değildir. Oradan baktığında Urfa, Maraş, Mardin gibi şehirleri ve yurdun bütün köşelerini görmektedir. Bu hâliyle de halk arasında yaygın hikâyesi kitapta da anlatılan Efkâr Tepesi, yepyeni bir anlam kazanmakta, efkâr memleket meselesine bağlanmaktadır denilebilir.

2. FOLKLORU

Aydınların halk ile temas kurmaları ile beraber aynı zamanda halkın yaşam şekli, inançları ve alışkanlıkları da kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Dünyanın küresel bir köy hâline gelip televizyon, internet gibi kanallar ile her yerin birbirine benzemeye başlamasından evvel dünyanın uzağında ve kendi içine kapalı olarak yaşayan köyler, özgün görünümsergilemişlerdir. İstanbul, Ankara gibi şehirlerden “halka doğru” gitme niyetiyle gelen aydınlar hem buranın yaşam kalitesini arttırmaya çalışmışlar hem de oradaki kendine özgü ve bu hâliyle incelemeye değer olan yaşantıyı kayıt altına almaya çalışmışlardır.

Fakir Baykurt da farklı bir yöreden gelen bir yazar olarak hem burada duyduğu bazı hikâyeleri kitabında nakletmiş hem de şahit olduğu kimi âdet ve uygulamaları canlılık içerisinde anlatmaya gayret göstermiştir.

Kitabın ilk yazısı olan ve kitaba da ismini veren “Efkâr Tepesi” ile ilgili verdiği bilgiler bu anlamda dikkat çekicidir. Yazarın görev yaptığı Şavşat’ta bulunan; ancak yine kendisinin naklettiğine göre aslı Artvin’de olan bu tepe ile ilgili verdiği bilgi bir hikâyeye dayanmaktadır. Manzaranın güzelliği dolayısıyla mutlu edeceği yerde bakanı efkâra sevk ettiğini söylediği bu manzaranın sebebi, bir lise öğretmeni ile sevgilisinin sevdasına dayanmaktadır:

“Asıl Efkâr Tepesi Artvin’de, burası uydurma...” diyorlar. ‘Ama orası da uydurma tabii. Bir garip lise öğretmeni ile, kıvrım kıvrım saçlı, burnu havalı bir sevgilisi varmış. Lise öğretmeni, sevgilisinden yüz bula-mayınca, o tepeye çıkar:

‘Kız lüle lüle saçlarını dolama efkâr beline

‘Yollar gelir, yollar gider efkâr eline...’

diye okurmuş. Tepenin adı ‘Efkâr Tepesi’ kalmış. Ama buraya nasıl taşındı, nasıl geldi, kimse bilmez” (Baykurt, 1974: 8).

Yine benzer bir şekilde Artvin’in yöresel özelliklerine dair anlatılan hikâyeler de yazar tarafından aktarılmaktadır. Bilindiği üzere dünyanın yaratılışı ile ilgili mitik metinler halkın hafızasında mevcut ve yaygındır. Artvin’in dağlarla dolu, engebeli arazisi de halkın zihninde bir hikâyeye izah bulunmaktadır. Kitaptaki “Bulanık Seller” başlıklı yazıda “Buralarda, yani Anadolu’nun kuzeydoğu yanlarında hayat çetin. Bütün Karadeniz boyu gibi buralarda da toprak dar. Bir noktaya dikilip baktın mı, sadece dağ görüyorsun: Dağ, dağ, dağ... Dere, tepe, kaya... Başka bir şey yok. Mendil kadar olsun bir ova yok” (Baykurt, 1974: 54) şeklinde durum özetlendikten sonra yaşlı bir köylünün anlattığı hikâyeye yer verilir:

“Allah, dünyayı yaratırken, elinde bir kalbur tutuyormuş. Ortalıkta ne kadar toprak varsa bu kalburdan geçiriyor. Âdem’e ve onun kavgacı oğullarına tarlalıklar hazırlıyormuş. Kalburdan geçmeyen çakılı taşı da bir yana yığıyormuş. Niye demişler ki, köylünün işine, hükümetin işine, Allahın işine akıl sır ermez! Allah, bu çakılı, taşı, azar azar azar, her tarafa dağı-tacak yerde, tutmuş hepsini bizim tarafa yığıvermiş!” (Baykurt, 1974: 54).

Artvin'in düzlükten, ovadan yoksun coğrafyasıyla ilgili bu zamana kadar anlatılan en yaygın hikâye, Evliya Çelebi'nin Artvin ziyaretinde kahve fincanını koyacak düzlük bulamaması üzerinedir. Ancak yöre halkının izahı da en az Evliya Çelebi'nin belirlemesi kadar dikkat çekici gözükmemekte.

Kitapta yer alan “Haritamızda Bir Noktacık: Çağlayan Köyü”¹ başlıklı yazıda yazar tarafından köy, ayrıntılı bir şekilde anlatılırken tesadüfen yazarın orada bulunduğu zaman aralığında gerçekleşen bir düğün vesilesiyle köyün düğün âdetinden de söz edilmektedir. Önde bir armonika ile yürüyen düğün alayının ortasında at üzerinde, yüzünde al bir örtü ile gelin gelmektedir. Gelinin önünde, beyaz örtüler içerisinde duran kadın oğlan evinden giden yenge iken gelinin arkasından da kız evinden gelen yenge geline eşlik etmektedir.

Normalde gelinler perşembe ya da pazar günü çıkarken bu düğünün çarşamba günü olması yazarın dikkatini çeker. Sorduğu soruya köylünün verdiği yanıt esprili olduğu kadar o günlerin temel davasını ve köylünün bu davayı idrak şeklini de göstermektedir: “Biz onu bir gün ireli aldık!” diyor. ‘Her hususta geri kaldığımız için, bu hususta bari ireli gidelim dedik!’ Gü-lüyor: ‘Bizim için bu da bir terakki sayılır!’ diyor” (Baykurt, 1974: 129).

Benzer şekilde gelinin evden alınma âdeti ve zamanı da ilgi çekicidir: “Buralarda gelin, düğünün sonunda değil, başında çıkarmış. Gelin güvey, başlangıçta buluşur, ‘şenlik’ sonra yapılmış. Gelin perşembeden çıkarsa, cuma günü kılınan toplu namaza da keder gelirmiş. Yaşlılar, birkaç yıl önce toplanıp böyle karar vermişler!” (Baykurt, 1974: 129). Halkın ihtiyaçlarına göre gelenek göreneklerin ve bu bağlamda uygulamaların da yorumlandığını ve gerekliyse değişikliğe gidildiğini gösterir.

Devamında düğün alayı, kız evinin getirdiği “kete” denilen yağlı ekmeği yer. Damat ise gelini evin “hayat” denilen avlusunda sağdııcı ile beklemektedir. Gelin nihayet eve vardığında at sırtından inmesi için ka-

1 Bu yazıda bahsi geçen kişilerin günümüzdeki hâlleri ve yaşantıları hakkında Çağlayan köyünün websitesinde bir yazı bulunmaktadır. Ahmet Yılmaz tarafından kaleme alınan yazıda Fakir Baykurt’un yazı değerlendirilirken “Eserde Geçen Karakterler” başlığı ile yazıda bahsi geçen kişiler hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için: <https://cagliyankoyu.com/fakir-baykurt-efkar-tepesi-2/>

yınvalidesi ve kayınpederi hediye olarak iki sığır verirler. Gelinin kabul etmesinden sonra hâlâ at sırtından inmeyen gelinin ayak ucuna bir kazan ve üzerine bir sini bırakırlar. Gelinin eve girdikten sonra hastalığa yakalanmaması, sıhhatli olması için bu kaba basması gerekir. Bu sırada ahırda bekleyen kızlar da bir türküyü başlarlar: “Nar ağacı çiçeklendi/ Gelinimiz gerçeklendi/ Buyur gelin naz eyleme/ Evi süpür toz eyleme/ Kaynananla söz eyleme” (Baykurt, 1974: 130). Sonunda damadın hayattan buğday, üzüm, para serpmesi ve gelinin odaya girmesi ile ritüel tamamlanır.

Düğündeki çalgı ise yazarın belirttiğine göre yörede “garmon” olarak anılan ve sık sık da görülen armonikadır. “Harmonica sözcüğünden türemiş olan “garmon” (гармонь) adı da bayan gibi Rusça bir adlandırmadır. Halk müziğinin ana çalgılarından olan garmonun Rusya’nın birçok bölgesinde farklı tip ve modelleri mevcuttur” (Kerimov, 2018: 94). Hatta özel olarak “çalgıcı delikanlı”nın elindeki müzik âletinden de söz etmektedir:

“Garmon küçük, eski bir şey. Vaktiyle Batum’dan alındığını söylediler. Kimbilir kaç el değiştirmiş? Çok onarım görmüş. Orası burası tenekeyle, telle tutturulmuş. Bir yerinde de kurşun bağlı” (Baykurt, 1974: 140).

Yazara köyün âdetlere sıkı sıkıya bağlı olduğunu ifade eden muhtar, başkaca âdetlerinden de örnek verir: “Koç katımında koçun üstüne kız bindiririz ki, kuzular hep dişi olsun. İlk çift koşumunda öküzün başında bir yumurta kırarız ki, buğday iri daneli olsun. Ve de öküzün hiii başı ağrımaz” (Baykurt, 1974: 131).

3. HALKININ YOKSULLUĞU VE İMKÂNLARININ KISITLILIĞI

3.1. ULAŞIM VE YOLLARIN DURUMU

Yazarın Artvin/Şavşat üzerine değinmeleri, memleketinden Artvin’e gelmek üzere yola çıkmasıyla beraber başlar. Burdur’daki kendi köyünden, “bu kadar da uzak olmaz ki” (Baykurt 1974: 12) diye sızlanan anasını yalnız bırakarak yola düşen Baykurt, “haritayı bir başından bir başına katederek” (Baykurt, 1974: 15) ülkenin en uç köşesine uzun bir yolculukla ancak varabilir. “Yeşil Kurbağalar” başlıklı bölümde Kars’a kadar altı gün süren bir yolculuk yaptıktan sonra trenden inmesiyle yeni sıkıntılarla karşılaştığını anlatır:

“Bir gece kendimizi Kars’ta bulduk. Meğersem helva ekmekmiş buraya kadar olan yollar. Kars’tan sonra bir otobüs yolculuğu var ki Ardahan’a, haydi ona da eyvallah diyelim, ama Ardahan’dan sonrası, diller ile anlatılacak gibi değil. Koca Sahara’yı aşacaksın, taşıt yok. Yol var mı ki taşıt olsun? Bekleyeceksin bir şey rastlayacak. Bekleyeceksin, garibin meskeni kahveler hanlar” (Baykurt, 1974: 16).

“Yollar Kapalı” başlıklı yazıda da yine Artvin yollarının çetin olusundan söz etmektedir. Şimdiye kadar Artvin’e ulaşımın zorluğuna değinen Baykurt, Artvin içinde de durumun farklı olmadığını gözler önüne sermektedir. Öncelikle köyde bulunanların kışın yolların kapalı olması sebebiyle temel gıda maddelerine erişiminin gittikçe zorlaştığını aktaran yazar devamında öğrencilerin tatil zamanlarında evlerine dönememe sebebini önceki sene yaşanan acı olaya bağlar. Anlatılana göre Cılavuz Köy Enstitüsünden² tatil için gelen öğrenciler dönememiştir:

“Geçen kış, Cılavuz’dan Şubat tatiline gelen öğrencilerden ikisi Sahara’da kalmıştı. Çocuklar dağı aşamamışlardı. Bir tipi çevirmiş, bir tipi; yıkmıştı yavruları. İki ay sonra karlar erimiş de ölülerini öyle bulmuşlardı. Belâlı bir yer Sahara. Küçüğün büyüğün dilinde, orada donanlar için ağıt. Ağıt, destan... Cılavuz’lu öğrenciler için de düzmüşler” (Baykurt, 1974: 49).

Cılavuz’dan öğrencilerin ayrılmasına izin verilmezken Artvin’den öğrenciler tatil için gelmişlerdir. Onların tekrar Artvin’e, okullarına taşınması ise ancak belediyeye ait kamyonlarla mümkün olabilmektedir.

“Artvin’deki öğrenciler geldi tatile. Köyden kasabadan yüzlerce öğrenci maşallah! Buralar için öğrenci deyin de kalın orada. Öğrencilerin geldiği sıralar yollar zararsızdı. Birkaç gün rahat oturdular. Ama tatilin bitmesine üç gün kala aldı mı hepsini bir telâş! Kafayı gözü sarıp, yaya maya düştüler yola. Son kalanları da Belediyeninkiyle birlikte iki kamyon eskisine doldurup çıkardılar. Uğurlama, bir görülecek iş oldu. Halk toplandı. Tekbirlerle, dualarla, ardından baktılar iki kamyonun. Bir kısım

2 Cılavuz Köy Enstitüsü, Kars’ın Cılavuz bölgesinde 1940 yılında kurulan ve Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu köylerinden öğrenci alan devrin eğitim kurumlarından biridir (Gümüüşoğlu, 2017: XXV). Şavşatlı öğrencilerden bir kısmı da bu okula devam etmektedir.

babalar, postanede telefonun başını bırakmadılar: ‘Acaba kavuşturlar mı, acaba sağ salim vardılar mı?’ diye” (Baykurt, 1974: 49-50).

Anlaşılan o ki, kamyonlarla yolcu taşımak yörede sık rastlanan bir durumdur. Ancak yolların kötülüğü bu kamyonların da bir zaman sonra kullanılamaz hâle gelmesine sebep olmaktadır. Yazar, Hopa’dan kamyonlara yüklenen gaz tenekelerinin gelinceye kadar delik deşik olduğunu söylemektedir (Baykurt, 1974: 50). Dağlarla dolu bu arazide ilerlemenin zorlukları da aktarılmaktadır. Araçların çoğu zaman arka lastiklerinin birinin boşlukta olduğunu, bu sebeple şoförlerin çok dikkatli olması gerektiğini ifade eden yazar, yöreden “Habuz’un Cemal”in başına gelen bir hikâyeyi de naklederken öğrencilerinin kompozisyon derslerinde en çok bu konuyu anlatmaya değer bulduklarını kaydetmektedir: “Bizim okuldaki öğrencilerin kompozisyon ödevlerinde saplanıp kaldıkları iki konu var: Biri, ‘Sürüyü otarırken kurt geldi, ayı geldi’; biri de bu: ‘Hacı’nın kamyon uçtu, Tefo’nun kamyon uçtu” (Baykurt, 1974: 50-51). İl cezaevinde tutuklu ve hükümlü birçok şoförün bulunduğunu belirten yazar, trafik denetimlerinin de çok dikkatli bir şekilde yapılmadığını sözlerine ilave eder.

Kışın kardan ve yollardan dolayı araçla ulaşımın mümkün olmadığı bu yerlere yaya olarak ulaşmanın yolları zorlanmaktadır. Örneğin Hopa’dan bakkallar karın üzerine paltolarını, gocuklarını sererek yürürler. Posta araçları gelemeyince “sırtçılar” devreye girerler. Hanlarda kalıp mısır ekmeği, çökelek, kırmızı biber yiyen bu postacılar, sırtlarına yükledikleri posta çuvaları ile yollara düşerler. Kaymakamın görevlendirmesiyle karıncalar gibi sıraya girip, el ele tutuşarak karları çığneyen halk, sırtçı postaya uzun ince bir yol yapar (Baykurt, 1974: 52-53). Kendi imkânları ve çoğu zaman da en ilkel şekillerde sorunlara çare bulmaya çalışan halk, yolların kapanmasının ceremesini sadece gıdaya ve postaya ulaşımından yana çekmez. Kışın kapanan yollar ve genel olarak da ulaşım koşullarının zorlu olması, yol yapılmaması, dağların aşılammaması gibi durumlar halkın acil sağlık hizmetlerine de erişememesine de sebep olmaktadır.

Efkâr Tepesi’nin hemen bütün yazılarında değinilen konulardan biri doğum esnasında ölen kadınlardır. Genç yaşta, çoğu zaman kurtulabilecekleri durumlarda doktora, ebeye, hastaneye ulaşamadıkları için hayatını kaybeden kadınlar ve geride kalan çocukları yazarın gözüne takılmak-

tadır. Benzer şekilde yaşanan adli olaylarda ne olaylara ne yaralananlara müdahale mümkün olmaktadır. Bütün bu koşullarda ölümü beklemekle yetinmek sorgulanmayan bir kader gibidir.

3.2. TOPRAĞIN DARLIĞI, ARAZİNİN DAĞLARDAN İBARET OLMASI

“Bulanık Seller” başlıklı yazıda toprağın dar ve arazinin dağlarla dolu olduğunu ifade eden yazar, mendil kadar ova olmamasını hayretle aktarmaktadır. Bu durum doğal olarak bölgede tarıma dair olanakların kısıtlılığına sonucunu doğurmaktadır. Yaşlı bir köylünün anlattığına göre eskiden bölgeyi yetişen iri, kırmızı buğdayıyla besleyen bu yöre olmasına rağmen zaman içerisinde buğdayın yetişmez olmuş, Orta Anadolu buğdayının yolunun gözlenmiştir (Baykurt, 1974: 54).

Hayvancılık ise bu dağlık arazide yapılabilecek en olası iş olmasına rağmen kışların uzun sürmesi ve imkânların darlığı sebebiyle bu iş de verimli görünmemektedir. Kışlar uzun sürünce ot bulamayan köylü hayvanları besleyememektedir. Hatta bazı seneler İstanbul’dan, Bolu’dan ot getirilip satıldığını halk ürpererek anlatmaktadır (Baykurt, 1974: 55).

Arazinin olanaklarının azlığının yanında halkın modern tarım yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmayışı da yine aynı şekilde engel teşkil etmektedir. Geleneksel yöntemler ve bu yöntemlerin hantallığından bahsedilirken Ciner Hasan isimli köylü içinde bulundukları durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Burada toprak, ha dediğin zaman tavlanmıyor. Zamanında ekemiyorsun. Mevsimi de kısadır. Kış erken bastırır, geç biter. İşler, hep yangından mal kaçırır gibi, koşa koşa olur. Toprağın kendiliğinden tavlanmasını beklersen Haziranı bulursun” (Baykurt, 1974: 72).

Yazarın yol göstermek ve yeni yöntemlerle tanıştırmak adına sorduğu sorular ve verdiği tavsiyelerle anlaşılır ki köylü nadas veya herkeş şeklinde adlandırılan yöntemleri de âdet olarak yerleşmediği için uygulamamaktadır. Bunun yanında sebze ekmek, sulama yapmak gibi işleri de âdet değil diyerek reddetmektedir. Anlaşılan ülkenin tarım konusunda köylüye yönelik girişimleri ve yenilikler buralara henüz ulaşmamıştır: “Aha bu gördüğün Âdem peygamberin sabanıdır. Biz sadece ucuna bir ufak demir takmışız, o kadar! Başkaca terakki merakki arama” (Bay-

kurt, 1974: 73). Köye dair politikaların ücra köşelere ulaşamamasının yanında halkın içinde bulunduğu tembellik de yaşantıyı etkilemektedir. Öyle ki su kaynaklarının içinde bulanık suların içilmesi ilginç bir durumdur ve yazara göre sebep su kaynaklarının kamulaştırılamaması, şahısların suya sahip çıkması ve buna rağmen kendi elleriyle hemen hiçbir şey yapmamalarıdır.

3.3. HALKIN YOKSULLUĞU

Doğanın cömertliğine rağmen halkın içinde bulunduğu zorlu şartlar da yazılara sık sık yansımıştır. Halk, köyler, özellikle de çocuklar yoksulluk içindedir. Köy yollarının yapılmaması, kışın ardından çamur içinde kalması ile başlayan manzara köylünün yoksulluğu ile devam eder:

“Bir tepenin düzünde, hemen otuz kırk ev. Evler, tarlalar, incecik bir yolun iki yanına gelişigüzel sıralanmış. Ahırlar, ağıllar, gübrelikler, odun yığınları... Mayısın ortasını geçtik, sokaklar zemheri ayındakinden çamur!

(...)

Saç, sakal hepsinde de birbirine karışmıştı. Elleri, yüzleri, yenleri, yakaları kir içindeydi. Her hallerinden bir gerilik, bir bilgisizlik, bir yoksulluk akıyordu. Okulsuzluğun, bakımsızlığın korkunç karanlığı içinde yalpalayıp durdukları besbelliydi. Dünyanın, devranın, hiç bir şeyin farkında değillerdi. Yoksulluk hepsini bitirmişti” (Baykurt, 1974: 83-84).

Yazar yoksulluk manzaralarını bazen de yaşanan küçük olaylar üzerinden anlatmayı ihmal etmez. Köylü, kendi ürettikleri malları satmayı tercih ederken ürettikleri yerine daha ucuz malları satın alarak tüketmektedir. “Bir Peynir Hikâyesi” başlıklı yazıda Ruşen Ağa isimli köylü, şehir merkezinden satmak üzere kokulu bir peynir getirmiş, ucuza satmaktadır. Yazar satılacağına kanaat getirmese de kilosu iki liradan satışa çıkan peynir kısa zamanda köylü tarafından alınır biter: “Kendi güzel peynirini dört liradan satan köylüler. İyisini satıp kötüsünü yiyen köylüler. Yoksul köylüler, kaz gibi yolunan, ışısız köylüler” (Baykurt, 1974: 94).

Benzer şekilde Mikelet’in bir saat kadar berisinde olduğu belirtilen Çoraklı köyünde Binali isimli köylünün dükkanında “Vita” tenekesi gören yazar, halkın bunu tüketmesine şaşırır:

“Bu ne Binali? Siz burda Vita mı yiyorsunuz?”

‘Sadeyağın kilosu sekiz lira, Vitanınki altı. Millet onu satar, bunu yir.’

Çoğu köyler böyle” (Baykurt, 1974: 79).

Halkın yoksullukla başa çıkma yollarının bir diğeri de tahmin edileceği gibi göç etmektir. “Kaplıcanın Camları” başlıklı yazıda aktarıldığına göre kurumlar tarafından köylüye yönelik yapılan gelir-gider hesapları giderin çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır: “Yöneticilerin rapora yazdığına göre, köylüler aradaki farkı ‘gurbete giderek’ kapatmış. Durum budur: Çoraklı’nın, Mikelet’in, teknil Şavşat’ın, Ardanuç’un, Yusufeli’nin, yani bütün Çoruh boyunun yarı insanı Ankara’da, İstanbul’da” (Baykurt, 1974: 79).

Göç ile ilgili bir diğeri istikamet ise “Haritamızda Bir Noktacık: Çağlayan Köyü” başlıklı yazıda ortaya konmuştur. Köylüler köydeki topraklarını satıp göç etmektedirler: “Samsun’un bir Engiz köyü var, oraya gidiyorlar. Hep Şavşatlılar oraya gider. Bir oraya, bir de Muş’un köylüklerine. Benim bildiğim sadece Engiz köyünde altmış haneden fazla Şavşatlı! Bunlar da oraya gidiyor. Hep gider. Geçenlerde Düzenli’den gitti; Düzenli’den, Kireçli’den, Meşeli’den... Biz de gideceğiz! Hep gideceğiz” (Baykurt, 1974: 160).

Göçün tersine döndüğü örnekler de mevcuttur. Yazar tarafından büyük bir umut ve mutluluk ile anlatılan bu durum aynı yazıda, Doktor Zekeriya üzerinden gösterilir. Doktor Zekeriya, köyünde başladığı eğitim hayatını doktor olarak noktalamış ve tekrar köyüne dönmüştür. Zekeriya’nın ücra ve doktorsuz köyünde hizmete gelmiş olması yazarın genç nesillere yönelik umudunun göstergesidir aslında. Göç yollarının geriye döneceğine dair inancı bu örneklerle tazeler.

SONUÇ

Anadolu'dan çıkan, yönünü Anadolu'ya çeviren ve öğretmenliği yanında sanatı ile Anadolu'yu, köyü, köylünün kaderini değiştirmeyi amaçlayan Fakir Baykurt'un yolu kısa süreliğine Artvin'in Şavşat ilçesine düşmüştür. Bir yıl gibi kısa bir süre için burada bulunan yazar, hemen her yerin ve her şeyin uzağında kendine has doğası içinde yaşantısını sürdüren yöreyi ve insanları tanımış ve anlatmayı tercih etmiştir. Uzaklığı adeta coğrafyanın dışında bir kader hâlini de alan Artvin, edebî olarak da bu anlamda ücrada kalmış, çok az anlatılmıştır. Buna rağmen şansı Fakir Baykurt gibi gerçekçi, içeriden bakmayı bilen bir yazarın kalemiyle anlatılması olmuştur.

Efkâr Tepesi'nin birçok yazısı Artvin'e dairdir. Arada başka illerde şahit olduklarını da yazıya dökmesine rağmen yazılarda daha çok Artvin, Şavşat ve Şavşat'ın köyleri anlatılmaktadır. Bu köyleri ve memurlarıyla köylüsüyle halkı anlatırken çoğu zaman eleştirel bir bakış açısı ile yalnız olayları kaydetmeyip aynı zamanda olayların, adetlerin arkasında yatan sebepleri de irdeleyen yazar bölgenin gündelik yaşantısının kaydını tutmaktadır. Tabiatından başlayarak anlattığı yörenin imkânlarını, imkansızlıklarını, halkının yoksulluğunu bütün yönleriyle anlatırken aydın bir edebiyatçının kendine has bakış açısının farkını ortaya koymayı başarmıştır.

KAYNAKLAR

- BAYKURT, Fakir (1974), *Efkâr Tepesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GÜMÜŞOĞLU, Firdevs (2017), *Sözlü ve Yazılı Belgeler Işığında Cınavuz Köy Enstitüsü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KARABELA, Sevim (2007), *Fakir Baykurt (Hayatı ve Romanları Üzerine Bir İnceleme)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ankara.
- KERİMOV, Rauf (2018). “Akordiyon ve Benzeri Armonikaların Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, s. 87-101.
- YALÇIN, Murat (Ed.) (2010), *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt 1, YKY, İstanbul.
- YILMAZ, Ahmet (tarihsiz), “Fakir Baykurt -Efkar Tepesi ‘Çağlıyan Köyü’”, <https://cagliyankoyu.com/fakir-baykurt-efkar-tepesi-2/> [Erişim tarihi: 17.06.2022].

X. BÖLÜM

ÇORUH NEHRİ'NDE KAYIKÇILIK

Hüseyin KURT*

Çoruh Nehri'nde 1800'lü yıllardan başlayıp, 1900'lü yıllara kadar devam eden kayık taşımacılığı, karayolu ağının genişlemesi ve motorlu araçların yaygınlaşması sonrasında tarihe karıştı.

Çoruh Nehri'nde kayık seferleri, Batum vatan toprağı iken Batum'a kadar yapılırdı. Batum'dan hareket eden kayıklar, Yusufeli – Sukavuşumu'na kadar çıkardı.

Aslında, kayıklar Batum'a kadar gidemezdi. Kayıklar, Borçka – Muratlı'dan (Maradit) aşağı üç kilometre mesafede Kapandibi denilen yere kadar gidebilmekteydi. Kapandibi'nden sonra Çoruh'un kendi doldurduğu ovaya yayılmasından dolayı denize ulaşım güçleşmekteydi.

* Artvinli tarih yazarı ve araştırmacı.

Çoruh'ta yüzdürülen kayıklar, yapısal özelliklerinden dolayı (60 karış, 12 – 15 metre) dolayı deniz dalgalarına dayanıklı değildi. Dalgaların kayığı ikiye böldüğü tecrübe edinilmişti.

Kapandibi'ne kadar kayıklarla gelen yükler, at arabaları ile Batum'a götürülürdü. At arabalarına “Zanka – Yaylı ” denilmekteydi.

Batum'a yük olarak hurma, zeytin, küme (köme), pestil, üzüm, kiraz vs. birçok meyve türü nakledilirdi. Batum'dan tuz, gaz yağı, bez, un, şeker gibi temel gıda ve gündelik ihtiyaç ürünleri kayıklarla getirilirdi. Kibriç unu (beyaz un) birinci kalite undu. Şeker, 5 kilogramlık sert kalıplar halinde muhafaza edilmekteydi. Şeker kalıpları keser ile kırıldıktan sonra kullanıma hazır hale getirilirdi.

Kayıklar, yolcu taşımacılığından ziyade yük taşımacılığı için kullanılırdı. Ancak, Artvin – Borçka arasında yolcu taşımacılığı da yapılmıyordu. Bir kayıkla 2 – 2,5 ton yük veya 15 – 20 yolcu taşınabilmekteydi.

Bahar suyunda, Oruçlu Köyü'nden Artvin'e kayıkla ulaşım, 35 dakika sürmekteydi

İsmail Reis'in (Karadeniz) ifadesine göre; Artvin'den Oruçlu Köyü'ne taşıma ücreti günümüz parası ile 30 lira idi. Çoruh'ta su seviyesi yüksek ise, kayığa 3 ton, su seviyesi düşük ise 1,5 ton yük yüklenirdi.

Nehrin zorlu kısımlarında, tayfalar ipi karadan tutarlar ve kayık nehre bırakılırdı. Nehirde, Erkinis (Demirkent) köprüsü, Humhal (Narlık) ve Didluk Oğlu bölgeleri, Kalburlu Köyü, Tolgum (Salkımlı Köyü) taşı ve eski Artvin Köprüsü civarlarında kayık taşımacılığı açısından zorluklar yaşanabilmekteydi.

Artvin – Korzul (Çayağzı Mah.) mahallesinde, şimdiki Karayolları Şube Müdürlüğü'nün olduğu bölge o yıllarda kumluk idi. Burada dut ağaçları vardı. Kayıklar, bu bölgede manevra ile kuma verilir ve kuma saplanmış halde durdurulurdu. Kayıkların nehir tarafından çekilmesi halinde batacağı bilinmekteydi.

Artvin'den Batum'a gidecek yükler, kumluk kesiminde boşaltılırdı. Karadan çekilen kayık, köprünün altındaki kayalık bölge geçilince yeniden yüklenirdi. Batum'a kadar başka engel yoktu. Batum'a bir günde gidilir, ancak dönüş daha uzun sürerdi.

Artvin'e (Çayağzı Mah.) gelen kayıklar, eski köprübaşında yüklerini boşaltırlardı. Gelen yükler, buradan atlarla şehre taşınırdı.

Kayıklarla ceviz kütüğü bile nakledilirdi. Ceviz kütüğünü nakletmek için; iki kayığın yan yana getirilmesi gerekmekteydi. Ceviz kütükleri, o dönemlerde Almanya'ya ihraç edilmekteydi.

Artvin Köprüsü'nden Borçka ilçesi 'ne kayıkla 15 – 20 yolcu taşınırdı. Yolcular Borçka'dan kamyonlarla Hopa'ya götürülür, sonrasında gemi yolculuğu ile başka kentlere ulaşım sağlanırdı.

Dönemin Başbakan'ı İsmet İnönü, 1935 yılında gerçekleştirdiği Artvin ziyaretinde, Artvin'den Borçka'ya kadar kayıkla seyahat etmiştir.

Hasan Çoruh'un Dedesi İsmail Reis (Pehlivan) Narlık, Yusufeli ve Köprüören'e kadar kayıkla gitmiştir. Ancak kayığa yük almadan geri dönmüştür. Demirkent (Erkinis) Köprüsü altından yukarı doğru çağlayanı geçmek için kayık karadan çekilmiştir.

Kayıklar, genelde Pez (Bez) Köprüsü'ne kadar çıkardı. Demirkent'ten hurma ve zeytin yüklenirdi. Kaya-lıklar nedeniyle Narlık civarında kayık üzerindeki yükler boşaltılıp sırtta taşınarak tehlikeli bölge geçildikten sonra karadan çekilen kayığa yeniden yüklenirdi.

Çoruh Kayıkları, Borçka – Muratlı' da (Maradit) yapılır ardından Kalburlu Köyü'nde bulunan iskelele bağlanırdı.

Çoruh'ta işleyen kayıkların altı düz olurdu. Su aşındırmalarına karşı dayanıklı olması nedeniyle kayığın tabanı kızılagaçtan, yan tarafları ise kestane ağacından yapılırdı. Kayığın dış tarafına zift, içine de motor yağı sürülürdü.

Yük taşıma sezonu öncesi kayıklar sudan dışarı çekilir ve kuruma-ya bırakılırdı. Kaburgalar kuruyunca açılır ve ziftli bezle ziftlenirdi. Ka-

yıkların iki yanını birbirine tutturmak için “ Kampo “ denen ve kestane dalından yapılan “L “ şeklinde işlenen odunlar kullanılırdı. Tabanın bakımı için kayık ters çevrilirdi. Kayığın bütün bakım işlemlerine “Kalafat “ denilmekteydi.

Kayığın içine sızan suyu atmak için kızılağaçtan yapılmış “Laut “ denen konik bir kap her zaman kayıkta bulundurulurdu. Kayıkların kenarlarında kürekleri tutturabilmek için yumuşak ağaç dallarından bükülerek yapılmış “Çuhel “ adıyla bilinen dört halka bulunurdu.

Bir kayık, en az üç kişi olmak suretiyle beş kişilik mürettebattan oluşmaktaydı. Kayığın dümeninde, yön vermede kullanılan, çekme veya itmeye yarayan “Sisdal “ denilen iki uzun kürek bulunmaktaydı. Reis, sisdallar’la kayığı idare ederdi. Kayığın ön tarafında bulunan iki kürekçi (Tayfa) kayığı istenilen tarafa yönlendirirlerdi. Bir de önde taşları gözetleyen tayfa bulunurdu. Tehlike anında köknar ağacından yapılan ve boyu on metreyi bulan dört sırickla müdahale edilirdi. Her sırığın ucuna koni şeklinde uçlu demir yerleştirilmekteydi. Reis, kayığın arka bölgesinden üç metre ilerisinde ayakta dururdu. Kayığın en arka bölgesinde dördüncü tayfa, arka tarafın taşa denk gelmemesi için sırickları kullanırdı.

Artvin’e dönüşte boş kayık yukarı doğru çekilirken “ Başlık “ adı verilen sırick kullanılırdı. Kayık, yukarı doğru çekilirken yelken açılırdı. Borçka’dan çıkıp Murgul suyuna ulaşıldığında yelkenler hazırlanırdı. Deniz tarafından duman kalkarsa rüzgârın eseceği anlaşılır ve ona göre hazırlık yapılırdı.

Çoruh’ta akıntıya ters olarak kayıkla bir ton yük üç tayfa tarafından çekilirdi. Bir tayfa da başlık ile yukarı doğru kayığı idare ederdi. Tayfalar dönüşte kürek kullanmazlardı.

Reis olmak için, Reis’in yanında uzun süre tayfalık yapmak lazımdı. Reisler, suyun akıntısında kayıkların geçebilecekleri yerleri önceden keşfederlerdi.

Ünlü Reisler: Kalburlu Köyü’nden Yamakgillerden Haydar Reis, Eyüp Reisgillerden Eyüp Reis, Ellidirhemlerden Ahmet Reis, Sirya Köyü’nden Yusuf Reis, Şurtum’dan Koçela lakaplı Reis (Batum’a kadar giderdi.). Şehitlik Köyü’nden (Mamazimda) Kadir Reis, Yenilerden Mevlüt Reis, Oruçlu Köyü’nden İsmail Pehlivan (Reis), Artvin – Çayağzı Mahallesinden İsmail Karadeniz ve diğerleri...

Çoruh'ta Kayıkçılık bilgilerine başvurduğum Kalburlu Köyü'nden Muzaffer Genye (1937 doğumlu), Artvin Merkez – Şehitlik köyünden Süleyman Özdemir, Oruçlu Köyü'nden Hasan Çoruh (1933 doğumlu), Artvin Merkez – Çayağzı Mahallesinden İsmail Karadeniz'e (1926 doğumlu) çok teşekkür ediyor saygılarımı sunuyorum.

Aşağıdaki bölüm: “ Bir Rus Generalinin Günlükleri (Türkiye Gürcistanı'nda üç Ay) Giorgi Kazbegi tarafından yazılan kaynaktan aktarılmıştır. Giergi Kazbegi 1874 yılında bu coğrafyayı dolaşmıştır.

“ Artvin Köprüsünün altında buralı kayıklar için özel iskele bulunuyor. Bu kayıklar Venedik gondollerine benzemekte olup kestane ağacından yapılmaktadır. Bu kayıkların tabanları düzdür. 25 adım uzunluğa, 3 adım genişliğe sahiptir. Artvin'den Borçka'ya kadar olan yaklaşık 30 verst'lik yolu biz 2,5 saatte alırken, eski yoldan gönderdiğimiz yük hayvanları bu yolu 9 saatte aldılar.

Çoruh üzerinde yolculuk tehlikelidir. Kayıkla yolculuk sırasında su altı taşlarına, nehir yatağında da sert, yaklaşık 90 derecelik dönemeçlere rastlanıyor.

Suyun hızının oldukça yüksek olduğu zamanlarda, ırmağın altında bulunan taşlar kayalıklar arasında kayık sürebilmek için çeviklik ve deneyim gereklidir. Çoruh Lotsmanları (Kaptan) işlerinde o kadar uzmanlaşmışlardır ki onlara tam olarak güvenmek mümkündür. Kayıklara 200 Pud kadar yük yerleştiriyorlar ve kendi mecrasında, kayığı adeta boş imiş gibi sürüyorlar. Burada talihsiz olaylara neredeyse hiç rastlanmıyor ve bu da tabii Artvin'li kayıkçılara iyi bir referans oluyor.

Batum'a kadar efsanevi hızın (en fazla 5 – 6 saat) yanında Artvin'e geri dönmek bazen 4 ya da 5 gün sürüyor. Bu durumda Batum'da yüklenen kayıkları akıntıya karşı ters yönde deri kayışlarla çekiyorlar.

Artvin ticaretini canlandırmanın yegâne aracı

ırmak yoludur. İçinde bulunduğumuz yıl, bu yol özel önem kazandı. Bir İngiliz şirketinin Şavşat ve Kars'ta tahıl satın alıp yükü Çoruh üzerinden Batum'a göndermeye başlamasının ikinci yılıdır.

Artvin'den Batum'a kadar bir kayıkçı bir batman yükte, yani 18 Funt'da (Funt: 409,5 grama denk gelen eski bir Rus ölçü birimi) 5 kapık almaktadır.

Meyve, özellikle zeytin ticareti dikkate değerdir. Ancak buranın meyvesi hiç de öyle buraya gelene kadar duyduğum ve İnciciyan'ın Coğrafyasında okuduğum kadar lezzetli değildir. Livan doğası gerçekten zengin, ancak burada iyi bir bağcılık yoktur.

Çoruh, Artvin'den Borçka'ya kadar kıyısında iyi ormanların ve çok sayıda köyün görüldüğü kayalıklar arasında akmaktadır. Nehir kıyısı boyunca 6 hızar atölyesi, 6 kiremit ve bir de kireç fabrikası saydık. Batum, tüm bu malzemelerin stoklarını Livan'dan almaktadır.

Borka'da tüm ahali kayık yapıcılığı, kayıkçılık ve çanak çömlek yapımı ile meşguldür. Her ailede yük ve koşum hayvanlarının yerini alan kayık bulunmaktadır.”

Aşağıdaki bölüm:

Bahtiyar Türker: 1945 Artvin-Hopa doğumlu. 1967 yılında Kara HarpOkulu'ndan mezun olan Bahtiyar Türker'in (Ştanke Bey ve Çoruh Kayıkçısının Kızı) eserinden Çoruh Kayıkları bölümünden alınmıştır. Sahife, 48-50

“ Altı düz, dar gövdeli, orta kesimi şişkin, iki ucu sivri olan ve özel olarak inşa edilen bu kayıklara ziftli olduğu için bölge halkı “ Karakayık “ derdi. İstanbul'da Şirket – i Hayriye vapurları neyse Çoruh Nehri'nde de Karakayık oydu. Bazıları ise gondola benzetirdi. Gondoldan en büyük farkı, ok gibi gitmesiydi.

Yolların ve ulaşım araçlarının yetersizliğini bir nebze de olsa gidermek için yörede ulaşım Çoruh Nehri üzerinden bu kayıklarla sağlanıyor.

93 Harbi'ne kadar (1878 yılına kadar) Bayburt – Batum arasında kayıklarla ulaşım sürdü. Bu güzergâhın Batum'dan Hopa ve Arhavi'ye hatta Fındıklı'ya kadar uzandığı da oluyordu.

Hopa'daki eski binaların çatılarını örten kiremitler, Borçka – Artvin arasında Çoruh kıyısındaki iptidai atölyelerde üretilirdi. Çoruh'un ince

mili ve killi toprak su ile karıştırılır, kıvama geldikten sonra preslenip fırınlanır, karakayıklarla sevke hazır hale getirilirdi.

Karakayıklarla Artvin'den Batum'a yolcu ve yük taşıırdı. Bir kayığa 3 ton yük konabilir, beheri 40 kilo olan 80 sepet yüklenebilir. Dünyanın en hızlı akan nehri üzerinde üstelik akış istikametinde bu taşımacılığı yapmak yürek istiyordu.

Kayıkçılardan çoğu Borçka Merkez, Muratlı, Çavuşlu ve Artvin'in Zeytinlik köylerindendir.

Batum'a gidiş akıntı istikametinde olduğu için mürettebatın en önemli görevi yön tayin etmek, kayalara çarpmadan kayığı hedefe ulaştırabilmektir. Gidişte son iskele, Batum'a bir saatlik mesafedeki Kapandibi mevki idi. Yolcular burada indirilir ve yükler sahibine teslim edilir.

Muratlı'dan Kapandibi – Batum'a yaya olarak dört beş saatte gidilirken kayıkla bu mesafe yarım saatte alınır. Artvin'den Batum'a 5-6 saatte, suların bol olduğu bahar aylarında ise iki saatte ulaşmak mümkün idi. Dönüşte akıntının tersi istikamette çoğu yerde kayıklar kıydan çekilerek çıkış yerine getirilirdi. Bu yüzden dönüş için 4-5 gün gerekliydi.

Kayıkçılar daha çok Artvin Merkez'e bağlı Zeytinlik ve Oruçlu Köylerinde veya Borçka'nın Muratlı Köyünden hareket ederdi. Çoruh Nehri'nde taşımacılık yapan kayık sayısı 200 kadardı. 09 /06 /2022

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bir sınır şehri konumunda olan Artvin, bilimsel ve akademik çalışmalar açısından önemli bir kaynak konumundadır. Tarihten sosyoloji, ekonomiden antropolojiye, iktisattan siyaset bilimi ve coğrafyaya kadar sosyal bilimlerin temel ilgi odağı haline gelen Artvin, bu yönüyle sosyal bilimciler açısından merkezi bir yere sahiptir. Türkiye'nin önemli şehirlerinden biri olan Artvin, sahip olduğu özellikleri açısından bulunduğu coğrafyada özgün bir örnektir. 7 Mart kahramanlarından Artvin şehitlerine, Artvinli ilk kadın belediye başkanından Artvin'in ilk mebusuna, eğitim faaliyetlerinden şehrin yaşayan şair ve entelektüeline, edebî metinlerdeki Artvin imgesinden Artvin'deki kayıkçılığa kadar uzanan geniş bir alanda birbirinden farklı konuların yer aldığı kitap, Artvin hakkında daha önce yapılan Artvin Tarihi Araştırmaları-1, Artvin Araştırmaları-2 ve Artvin Araştırmaları-3 çalışmalarının devamı niteliğinde olup, bu eser, Artvin Araştırmaları-4 hakkında okuyucular ve araştırmacılar açısından bir kaynak eser olma özelliğine sahiptir.

